

Самоїленко Г. В., Самоїленко О. Г.

ПОЛЯКИ В НІЖИНІ **ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ МІСТА** **(XVII–XXI століття)**

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.

**ПОЛЯКИ В НІЖИНІ
ТА ЇХ РОЛЬ
У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ МІСТА
(XVII–XXI століття)**

Ніжин
2019

УДК 930.85(477.51+438)"15/20"

С 17

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 10 від 04.04.2019 року

Książka wydana dzięki dofinansowaniu ze strony Ambasady RP na Ukrainie
oraz funduszy prywatnych Emilii Jasiuk Radcy Ambasady ds. Współpracy
Kulturalno-Oświatowej w latach 2016–2019

Рецензенти:

Луняк Є. М. – доктор історичних наук, професор Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя;

Потапенко М. В. – кандидат історичних наук, доцент
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.

С 17 Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII–
XXI століття): монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 210 с.
ISBN 978-617-527-197-1

У книзі на широкому фактичному матеріалі розкрита роль
поляків у розвитку культури Ніжина XVII–XXI ст. та участь вчених
Ніжинської вищої школи у галузі освіти і науки Польщі в XIX–XXI ст.
Окреслено місце Ніжинської культурно-просвітницької спілки
громадян польського походження "Астер" у зміцненні українсько-
польської дружби на сучасному етапі.

Книга адресована науковцям, краєзнавцям, учителям.

УДК 930.85(477.51+438)"15/20"

ISBN 978-617-527-197-1

© Г. В. Самойленко,
О. Г. Самойленко, 2019
© НДУ ім. М. Гоголя, 2019

PRZEDMOWA

Nieżyn, miasto na Czernihowszczyźnie, leży obecnie daleko od granic Polski. Znajdowało się ono pod rządami Rzeczypospolitej Obojga Narodów niespełna przez pół stulecia XVII wieku. Okoliczności towarzyszące założeniu tego ważnego ośrodka ukraińskiego Polesia i śladu, jakie pozostawiło tu po sobie polsko-litewskie panowanie, zasługują na staranne badania naukowe.

W Nieżynie polskie wpływy widoczne są w architekturze, życiu kulturalnym i teatralnym, zbiorach bibliotecznych – z licznymi starodrukami i rękopisami – oraz w gospodarce. Ze względu na uwarunkowania historyczne, ziemie te od wieków zamieszkiwane były przez wiele narodowości. Mieszają się tu języki, religie, kultura, obyczaje. Tygiel narodowy na Polesiu, które wchodzi dziś w skład niepodzielnego terytorium Ukrainy, wzbogacił tożsamość ukraińskiego narodu i stworzył podwaliny pod dzisiejszy byt państwowy.

Wkład różnych narodowości w rozwój Czernihowszczyzny (jak i szeregu innych regionów), wysiłki pojedynczych osób i całych społeczności, wszystko to mogłoby popaść w zapomnienie, gdyby nie trud współczesnych pokoleń, pragnących zachować dla potomności pełną wiedzę i pamięć o dziejach swojego kraju. Odrodzenie społeczeństwa obywatelskiego po rozpadzie Związku Sowieckiego umożliwiło podjęcie działań na rzecz udokumentowania wielowiekowej historii mniejszości narodowych na tych ziemiach. Olbrzymia rola przypadła w tym zakresie nieżyńskiemu Stowarzyszeniu "Aster", które od kilkudziesięciu lat pielęgnuje pamięć o zasługach Polaków na rzecz rozwoju ukraińskiej kultury, sztuki, nauki i gospodarki w regionie.

Utrwalanie pamięci o polskim dziedzictwie Nieżyna i okolic nie byłoby możliwe bez życzliwości i wsparcia lokalnych władz miejskich i rejonowych, których przedstawiciele zawsze brali udział w wydarzeniach organizowanych przez "Aster". Podobnie nieocenioną pomoc okazywał

Nieżyński Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Mikołaja Gogola, zwłaszcza rektorzy: Wasyl Jakowiec, Oleksandr Bojko i współautor niniejszej książki Oleksandr Samojlenko, prorektorzy oraz Akademicki Chór "Switycz", kierowany przez wspaniałe dyrygentki Ludmiły – Panie Szumską i Kostenko.

Mówiąc o pielęgnowaniu polskości w Nieżynie, nie sposób pominąć wieloletniej, zasłużonej zarówno dla narodu polskiego, jak i ukraińskiego, Prezeski i założycielki ww. Stowarzyszenia, Pani Feliksy Feliksowny Bielińskiej (1939–2018). Utworzona przez Panią Bielińską organizacja "Aster", której dwuzestolecie obchodziliśmy w 2018 roku, może poszczycić się olbrzymim dorobkiem kulturowym, naukowym i wydawniczym. Niestety miniony rok – tak symboliczny dla Polski z uwagi na stulecie odzyskania państwowości – został naznaczony dotkliwą stratą dla Nieżyna: dwa dni przed przypadającym na 11 listopada Świętem Niepodległości zmarła Feliksa Bielińska. Stratę tę mocno odczuła nie tylko lokalna społeczność, ale i polska Ambasada. Współpraca między polską placówką a Panią Prezes i przedstawicielami tutejszych środowisk zaowocowała szeregiem udanych projektów naukowo-kulturalnych.

W bieżącym roku Czytelnicy otrzymują do rąk kolejną monografię o nieżyńskich Polakach autorstwa profesorów Grigorija i Oleksandra Samojlenków. Książka przedstawia polską historię Nieżyna i jest kontynuacją badań prowadzonych wcześniej pod auspicjami Stowarzyszenia "Aster". Pielęgnowanie przez miejscową Polonię własnych tradycji i kultury jest dla polskich dyplomatów zobowiązaniem do ułatwiania kontaktów z krajem przodków oraz wspierania polsko-ukraińskiej współpracy, czego przykładem jest niniejsza książka. Życzę Państwu miłej lektury!

*Emilia Jasiuk
Radca ds. współpracy naukowo-oświatowej
Ambasady RP na Ukrainie*

Kijów, 29 marca 2019 roku

РОЗДІЛ І

Основні етапи розвитку польсько-українських культурних контактів у Ніжині

Розвиток культури у будь-якому суспільстві проходить у тісному взаємозв'язку з тими історичними подіями, які відбувалися в цей час у певній місцевості. Тому й польські культурні взаємодії з Ніжином позначені саме цими обставинами. Можна виділити декілька таких етапів. Окремі аспекти розвитку культурних взаємин на кожному етапі знайшло висвітлення в наукових працях О. Ростовської, Г. Самойленка, М. Потапенка, Ю. Давиденка, О. Морозова, В. Ємельянова, О. Самойленка, Ф. Белінської, В. Пугач та інших дослідників. Проте цей фактаж не розглядався в історичній єдності, послідовності. А саме такий підхід дає можливість побачити, як історичні умови сприяли чи заважали розвиткові окремих формотворень культури, що з'являлося нового щодо попередніх періодів. Таким чином можна змалювати цілісну картину розвитку культури. У нашій роботі ми зупинимося на регіональних

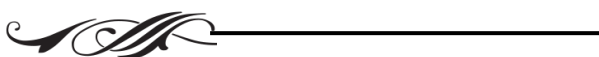
особливостях польсько-українських взаємин без виходу на всеукраїнські, що може бути окремою темою подальшого дослідження. Цей регіонально-історичний підхід дає можливість залучити якомога більше фактичного матеріалу, поглибити його осмислення. У цьому контексті праця набуває актуального значення.

Перший етап впливу поляків на культурний розвиток Ніжина був пов'язаний з 1618 р., коли згідно з Деулінським перемир'ям між Московською державою і Річчю Посполитою Чернігово-Сіверщина і Ніжин зокрема перейшли під управління Польщі, хоча колонізація міста розпочалася значно раніше. Так, королівський секретар Флоріан Олешко отримав Ніжинське городище ще в травні 1617 р. [1]. Після укладення Деулінського перемир'я Ніжин став опорним пунктом польської колонізації на Чернігово-Сіверщині.

Що дало Ніжину Деулінське перемир'я 1618 р.?

Герб Ніжина,
затверджений королем Сигізмундом III, 1625 р.

Фрагмент карти України Г. де Боплана 1650 р.

У цей період тривав активний процес міграції з Правобережжя України, Білорусі та Польщі на Чернігово-Сіверщину [2]. До Ніжина прибували люди різних професій та станових груп із Волині, Полісся, Поділля, у тому числі й представники польської шляхти, ремісники, службовці, військові найманці.

Окрему категорію мігрантів становила польська шляхта. Сеймова конституція 1613 р. та королівська інструкція 1619 р. особливу роль в освоєнні Чернігово-Сіверщини як прикордонного краю відводила шляхті, з числа якої формувалася місцева адміністрація.

Sigismundus Rex

Портрет короля Польщі Сигізмунда III Вази
та його автограф

У цей період у Ніжині з'явилося чимало євреїв, які орендували не тільки місця торгівлі, але й садиби, були організаторами селітряного та будного промислів, займалися ремісничою справою.

Зважаючи на суттєве зростання населення й стратегічне оборонне значення Ніжина, польський король Сигізмунд III 26 березня 1625 р. надав місту магдебурзьке право, норми якого діяли протягом другої половині XVII–XVIII ст. і були скасовані 1831 р. указом російського царя Миколи I.

Як усе це пов'язано з розвитком культури, з її формотворенням та різновидами? Ніжин, як місто з магдебурзьким правом, потребувало захисту й архітектурної реконструкції, бо з появою поляків Ніжинське городище набуло стратегічного значення. Король Сигізмунд III, надаючи магдебурзького права місту, зазначав: «Ми, враховуючи, що це городище прикордонне Ніжин знаходиться на місці оборонному та має вали, не тільки наступу ворожі стримати, але і кордоном держави нашої коронним захистом може, дуже того бажаємо, щоб воно найкраще кріпилося та до оздоби приходило» [3].

Для того, щоб укріпити Ніжин як фортецю, було використано досвід фортифікаційних майстрів. Відомо, що польський король запросив в Україну французького військового інженера Г. Л. де Боплана, який склав відповідні фортифікаційні карти для кожного міста й містечка, у тому числі й Ніжина.

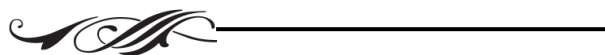
У XVI – на початку XVII ст. Ніжин як місто-фортеця сформувалося лише на лівому березі Остра, а з 1624 р. його межі поширилися і на правий берег. Закріплювалися й основні вісі міста у двох напрямках: північному – на Москву та південно-західному – на Київ. Ці дві вісі з'єднувала центральна вулиця міста Мостова, що проходила паралельно до русла Остра. Планування й забудова центральної частини Ніжина

визначили майже прямокутні квартали, первинним елементом яких був двір.

Важливою особливістю ніжинської фортеці початку XVII ст. було те, що на її східній частині був сформований замок, де розміщувалися польські війська. Він являв собою земляні укріплення з сімома бастіонами [4]. Перед північними воротами уздовж ріки Остер розміщувалися цейхгаузи, а зовні – гамазеї. Біля бастіону були артилерійські погребі, які захищала замкова стіна, а в центрі замку – комендантський двір, полкова канцелярія, порохові погребі. Збоку від замку був зведений дерев'яний костюл, на місці якого в 1721 р. була збудована Богоявленська (Замкова) мурована церква.

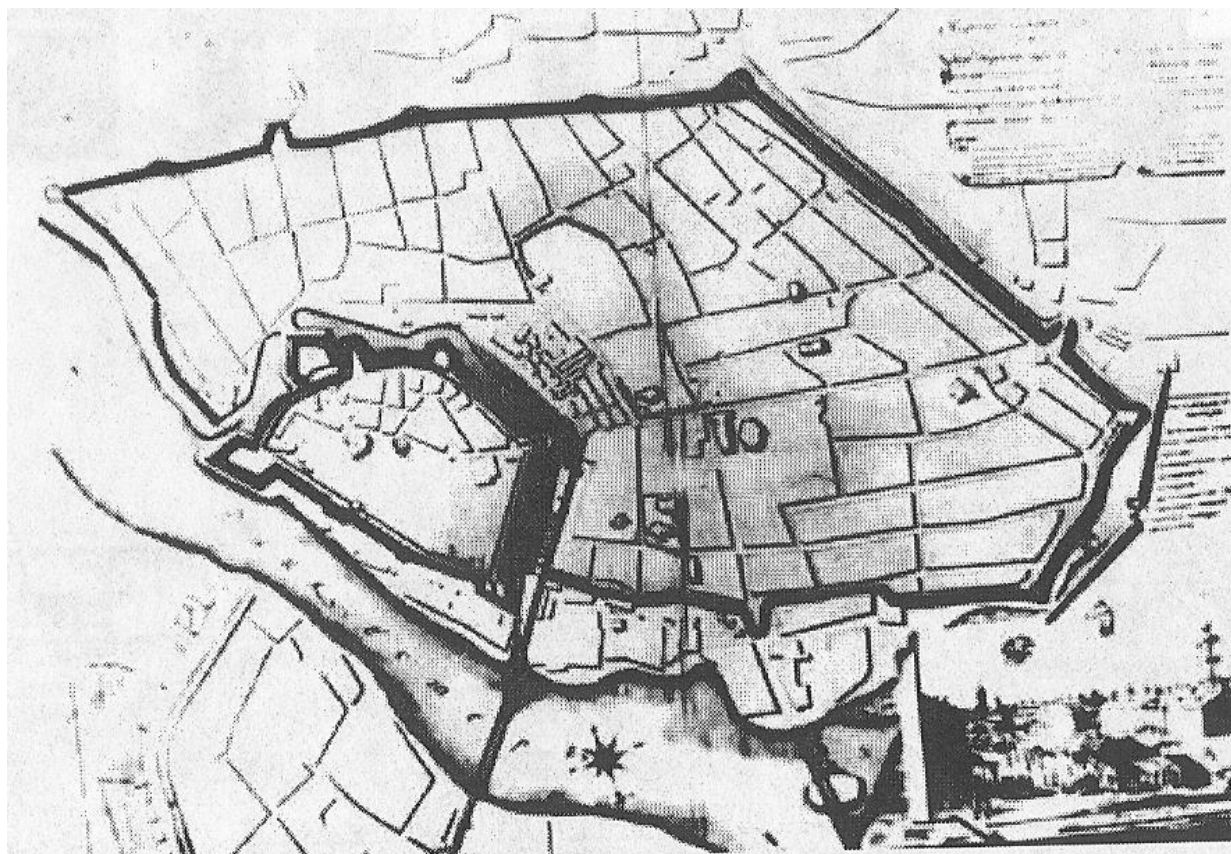

Ніжинський замок

Міський характер на початку XVII ст., як і пізніше, мала забудова Ніжина лише в межах укріплень. Передмістя

майже нічим не відрізнялися від сільських поселень. Одноповерхові будинки типу української хати зводилися тут у глибині великих ділянок, які використовували під сади й огороди. Основна маса щільної міської забудови була між цитаделлю й валами.

План Ніжина. XVIII ст.

Крім фортечного та житлового будівництва, у 1618–1648 рр. у Ніжині розвивається також дерев'яне будівництво виробничих приміщень (водяні млини, ковальні, броварні), господарські торгівельні будинки, адміністративні та системи обслуговування.

Переважна більшість будівель була дерев'яною та глинобитною. Усі вони були однаковими за своєю об'ємно-просторовою структурою. Домашній спосіб виробництва та перші

мануфактури не потребували зведення спеціальних будівель, відмінних від звичайних господарських споруд.

У зазначений вище період у Ніжині будувалися не лише костьоли, а й православні храми. Усі вони були дерев'яними, тому жоден із них не зберігся до нашого часу. Проте відомо, що значна частина мурованих храмів пізнішого часу були збудовані на місці дерев'яних. До нас дійшли дати зведення дерев'яних храмів. Так, у 1619 р. у Ніжині була збудована дерев'яна церква Іоанна Богослова й дерев'яна школа для навчання малолітніх дітей, яку утримував дяк, а 1620 р. – церква Різдва Богородиці, про що свідчить священник Іоанн Хоминський на богослужбовій книзі Трифолой. У цьому ж році була збудована і церква Св. Петра і Павла. Не пізніше від 1636 р. з'явилася дерев'яна церква Покрови Богородиці, про що свідчить Євангеліє 1636 р., подароване міщанкою Марією Єфремовою. У цьому ж році збудована дерев'яна церква Св. Костянтина і його матері Олени, а також школа та шпиталь при ній. Усі ці факти свідчать про те, що адміністрація Ніжина, яка складалася переважно із польської шляхти, під тиском козаків та міщан не забороняла будівництво православних храмів. Тут відіграло роль і те, що польський король своєю грамотою поділяв ніжинське духовенство на католицьке, яке підпорядковувалося «набожества святого Римського», і православне, що підпорядковувалося архієпископу Смоленському.

Крім будівництва у 1618–1648 рр. розвивається ремісництво, значна частина виробів якого належить до ужитково-декоративного мистецтва. Воно пов'язане з тим, що Ніжин поступово перетворювався у важливий центр торгівлі на Лівобережжі. Окрім пільгового оподаткування згідно з магдебурзьким правом, цьому сприяло зручне географічне розташування, бо місто знаходилося на перетині торговельних шляхів Львів–Київ–Москва. Якщо раніше в Ніжині щорічно

відбувся один ярмарок (на день святої Трійці), то 15 березня 1645 р. місто отримало окремий привілей на проведення трьох ярмарків: на свято Покрови, у Всеїдну неділю та у Святу неділю [5]. Як свідчать документи, ніжинські купці відігравали активну роль у торговельних зв'язках Речі Посполитої з Московською державою у 30–40-х рр. XVII ст. [6].

У зв'язку з розвитком торгівлі формуються й цехові об'єднання. Відомо, що 1634 р. у Ніжині функціонували ковальський та ткацький ремісничі цехи. Про це свідчить цехова книга ніжинського ковальського цеху (до неї на початковому етапі також додавали записи ткацького цеху), яка датована 1634 р. і належить до найдавніших на Лівобережній Україні. Це не був однорідний за своїм складом цех, бо до нього входили, крім ковалів, також слюсарі, шабельники, золотарі, «дзигармістри» (годинникарі), замочники, столяри, котлярі, римарі тощо [7]. Як свідчить історик А. Єршов, який досліджував цю пам'ятку [8], у цьому цеху оберталися досить значні, як на той час, суми, що свідчать про попит на його послуги та товари серед населення Ніжина, округи та купців.

Можна стверджувати, що в польський період функціонували також кушнірський, різницький та шевський цехи [9], бо представники цих цехів у 1669 р. просили московський уряд підтвердити привілеї, надані їм польськими королями, грамоти яких загинули під час пожежі 1668 р. у Ніжині [10].

Із різних видів ужитково-декоративного мистецтва слід виділити гончарство, золотарство, сріблярство, бо деякі вироби позначені XVII ст., ткацтво з виробництвом не лише тканин, а й деяких предметів одягу. Давніх років сягає ніжинська вишивка, зокрема, білим по білому, а також оздоблення чоловічого і жіночого одягу, предметів вжитку тощо.

Особливе місце в цьому виді мистецтва займає різьблення. Ніжинські різьблярі прославились у виготовленні іконостасів для храмів, які відзначалися високою художньою якістю. Оформлення іконостасів різьбленням набуло поширення вже наприкінці XVI – у середині XVII ст. Про це свідчать іконостаси в храмах Лівобережжя, а також Ніжина [11].

Таким чином, у період 1618–1648 рр. спостерігається культурний взаємозв'язок Польщі й України, який носив різнобічний характер. Це вплинуло й на розвиток Ніжина як у майбутньому відомого адміністративного й культурного центру з цікавою архітектурою, ужитково-декоративним мистецтвом та започаткованою освітою в парафіяльних школах. Якщо ж культуру розглядати в широкому контексті, то перебування поляків у Ніжині сприяло утвердженню європейських норм в економічному та соціальному житті, судочинстві. Мова ніжинців поповнилася багатьма полонізмами. У якійсь мірі перебування поляків у Ніжині сприяло спілкуванню його мешканців з європейськими державами, особливо в галузі торгівлі.

У XVIII ст. цей зв'язок суттєво зменшився. Він підтримувався переважно через торгівлю, бо Ніжин у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. став не лише найбільшим полковим містом Лівобережної України, а й центром міжнародної торгівлі, і зв'язок з польськими містами ніжинських купців не припинявся. Але це уже був інший історичний період, час національної революції, час повстань, у яких брали участь ніжинці, жорстокої боротьби за свободу і незалежність української держави. Цей період яскраво відображений у творах письменників-ніжинців: у повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба», його незавершеному романі «Гетьман», романах Євгена Гребінки «Гетьман Сварговський», «Ніжинський полковник Золотаренко», Миколи Сементовського «Мазепа, гетман Малороссии», Пантелеймона Куліша «Чорна рада» тощо.

Утворення на Лівобережній Україні Гетьманської держави вплинуло й на характер перебування поляків у Ніжині, які перейшли на бік козацького уряду, або тих сколонізованих родин, які залишилися в місті й продовжували виконувати свої життєві функції, зберігати нажиті маєтності та цінності. Прикладом цього може служити ніжинська родина Жураковських, представники якої служили місцевими полковниками.

Яків Михайлович Жураковський, вихідець із знаменитого роду шляхти герба «Сас», був ніжинським полковником (1678–1685), а потім значковим військовим товаришем (1687–1704). Супроводжував гетьмана І. Мазепу 1689 р. до Москви.

Його син, Лук'ян обіймав, посади ніжинського полкового сотника, судді, а в 1708–1718 рр. був повночинним ніжинським полковником. Цю ж посаду обіймав і Андрій Жураковський у 1772–1782 рр.

Архівні документа, пов'язані з листуванням малоросійського генерал-губернатора П. О. Румянцева-Задунайського та малоросійського губернатора А. С. Милорадовича між собою та з ніжинським полковником А. Я. Жураковським, засвідчують, що влітку 1781 р. адміністрація міста опікувалася зведенням 18 корпусів повітових адміністративних приміщень. Крім цього, були використані й порожні будівлі міста. Так, 26 червня 1781 р. А. С. Милорадович у листі до П. О. Румянцева-Задунайського сповіщав: «Під час огляду мною казенних у місті Ніжині будівель знайдено там збудованими на міській землі два казенних відомства київської губернської канцелярії – кабаки, із яких в одному дві спочивальні і сіни, а в іншому три спочивальні, коли вони, ким і на яку суму збудовані, невідомо. А коли вони нині стоять пусті і можуть без використання прийти у старість, то чи не звелено

буде Вашою Величністю ті кабаки використати на новозбудовані у м. Ніжині будівлі».

Полковник А. Я. Жураковський отримував від А. С. Милорадовича креслення планів забудов та відповідні кошти на заміну солом'яних дахів, вікон, печей, заміни підвалин дубами, дахів дранкою тощо з метою їх укріплення. На кожне повітове місто для цих потреб виділялося 140 крб 93 коп.

Слід зауважити, що варіантів забудови адміністративних приміщень у повітових містах було декілька: нове будівництво, купівля нових приватних будівель і перебудова існуючих казенних будівель. Усі види забудови спостерігалися в Ніжині. За ними стежив полковник А. Я. Жураковський під контролем А. С. Милорадовича, який відповідав і за будівництва Ніжинського магістрату, про що свідчить доповідна на ім'я малоросійського губернатора самого магістрату. Полковник А. Я. Жураковський просив дозволу у А. С. Милорадовича відпустити йому 74 крб 49 коп., які належать магістрату, на будівництво адміністративних приміщень. Довідавшись про це, члени магістрату виступили проти, зазначивши: «... по велінню Вашої Величності магістрат здійснює нині знову дерев'яне будівництво магістерського будинку за даними від вашого Високої Величності планом, а крім того завершує і кам'яну будівлю, то у зв'язку з цим гроші магістрату самим потрібні» [12].

А. С. Милорадович у ордері на ім'я полковника А. Я. Жураковського вказав, що у зв'язку з будівництвом для міста Ніжина «магістратської дерев'яної будівлі, зведення якої вже розпочато, то гроші запишаються за ним» [Там само]. А на ім'я магістрату малоросійський губернатор підтверджує, що гроші 74 крб 49 коп. «залишаються при магістраті ніжинському на поправку за планом, поданим від мене, магістратського корпусу» [Там само, 250].

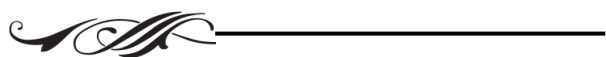
Ніжинський полковник А.Я. Жураковський у своєму рапорті від 7 серпня 1781 р. А. С. Милорадовичу сповіщає, що в Ніжині 21 липня розпочато будівництво казенних приміщень. А через рік 2 травня 1782 р. він у подібному ж рапорті констатує, куди й скільки витрачено грошей на різні матеріали та предмети, зокрема доправлені в Ніжин з різних міст меблі й речі, використані на нові казенні будівлі. Потребують оплати столяри за виготовлення вікон, ковалі – за кутки (трикутники), а гончарі – за кахлі.

Усі ці архівні документи засвідчують, що в Ніжині проводилася робота з будівництва різних адміністративних приміщень. Через чотири роки О. Шафонський зазначав, що «достопримечательных зданий сем городе никаких не обретается, а все оно не великолепное и больше деревянное... Казенных судебных домов деревянных три, каменный один, в котором банковая контора, амбар каменный 1, где уездный казначей казну содержит и где прежде таможня бывала... да один каменный дом для бывшего нежинского магистрата недостроенный» [13, с. 463]. Це ще одне свідчення, що адміністративні будівлі в Ніжині та й у інших повітових містах не були ще доведені до завершення.

В історії міста залишилось ще чимало імен відомих і менш відомих діячів польського походження. Це й родина відомого мореплавця, географа Юрія Лисянського, прапрадід якого Стефан Лисянський «был природный польский шляхтич, произошедший из фамилии благородной», а прадід – Семен Лисянський – був «значковым товарищем, а потом и полковым есаулом, в 1712 году на службе воинской в походе кончил жизнь свою».

Юрій Лисянський

Другий етап розвитку польсько-українських культурних зв'язків належить до XIX ст. і відзначається історичними умовами, які склалися в цей час в історії Польщі після поділів Речі посполитої, і України, яка після скасування 1764 р. гетьманства була приєднана до Росії. Таким чином обидві держави опинилися в складі Російської імперії. Політика російського царизму визначала життя обох народів і впливала на їх культурний розвиток і зв'язок між ними.

У XIX ст. на Чернігівщині й у Ніжині зокрема мешкало чимало поляків. Як свідчать результати I Всеросійського перепису населення 1897 р., у регіоні проживало 3 302 представники польської спільноти (0,15 % всього населення губернії), серед них 1500 дворян (45,42 %) та 850 міщан (25,74 %), які займалися різними ремеслами. Про це детально розповів викладач університету М. Потапенко у своїй розвідці «Поляки Чернігівщини у I чверті XX ст.: на зламі трьох епох» [14]. Ці факти, а також спостереження С. Зозулі про католицький некрополь у Ніжині [15] певним чином дають можливість визначити основні напрями, пов'язані з культурною діяльністю поляків у місті.

Слід пам'ятати, що частина польських родин (Чайковські, Рогалевичі, Савицькі й ін.), що зберігали католицьке віросповідання, були піддані русифікації. Найбільш значними культурні зв'язки були в галузі мистецтва, освіти, а згодом і науки. З відкриттям у 1820 р. Гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині, а потім інших навчальних закладів Ніжинської вищої школи в ній працювали викладачі польського походження: проф. латинської словесності Іван Пілянкевич, проф. права Микола Пілянкевич, проф. математики Казимир Шапалінський проф. ботаніки Антоній Анджейовський та інші.

Наявність вищого навчального закладу в провінційному місті Ніжині змінювало весь характер його побутового й

культурного життя. Студентська молодь та освічена еліта професорів і викладачів, які були випускниками Харківського, Київського та столичних університетів і працювали в Юридичному ліцеї кн. Безбородька (1845–1875) та Історико-філологічному інституті кн. Безбородька (1875–1919), визначали як соціально-політичне, так і культурне життя Ніжина. У цьому рухові брали участь і представники польської громади. Вплив деяких професорів Ніжинської вищої школи був особливо вагомим.

Люди бувають різними: одні кричать, хоча від їх крику мало буває користі, інші своїм тихим діянням роблять велику справу. До останніх і належить П. Морачевський. Він був близький до кола тих, хто підтримував українську культуру: це професори Є. Стеблін-Камінський, М. Тулов, О. Белобров, І. Лашнюков. У Юридичному ліцеї серед студентів відчувався дух Шевченка, особливо після того, як поет у 1846 р. разом з О. Афанасьєвим-Чужбинським побував у Ніжині, зустрічався з ліцеїстами й до альбому М. Гербеля записав декілька рядків свого вірша «Гоголю». Пізніше М. Гербель буде активно займатися перекладом творів Т. Шевченка російською мовою, їх пропагуванням. У цей час під впливом Т. Шевченка, його «Кобзаря», в Ніжині робив спроби писати українською мовою і засновник нової білоруської літератури Францішек Богушевич. У це коло вписується й ліцеїст-байкар Леонід Глібов, якому професор М. Тулов допомагав друкувати байки в «Черниговских губернских ведомостях».

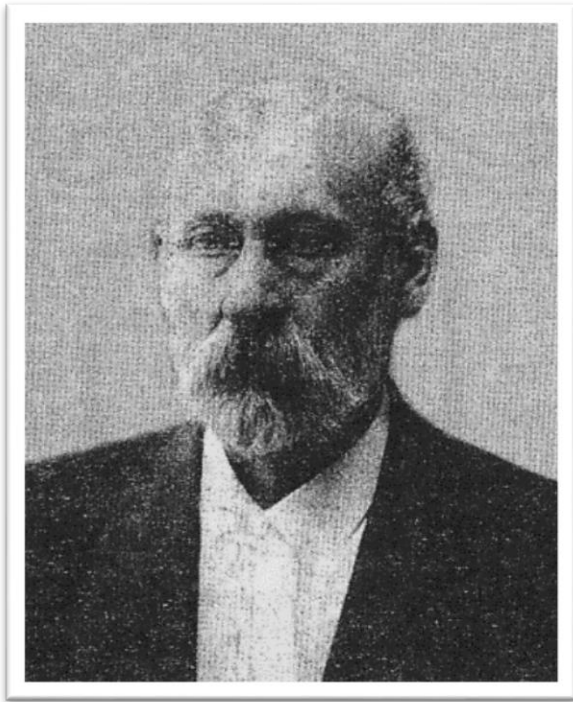
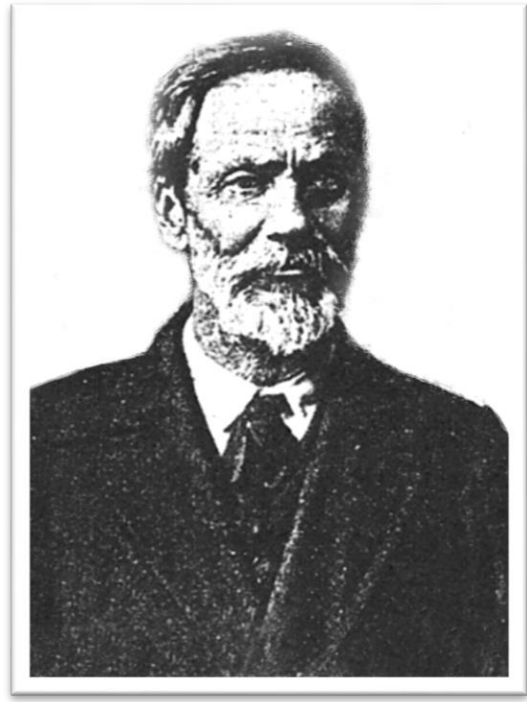
Літературна, перекладацька й педагогічна творчість П. Морачевського, його твердження, що великий за чисельністю український народ має право на Святе Письмо рідною мовою, теж засвідчує його громадянські позиції. Інспектор П. Морачевський, поляк за походженням, демонстрував ще одну важливу особливість культурних зв'язків: він став на бік

національного утвердження того народу, який у силу історичних обставин став уже для нього рідним.

Вища школа в Ніжині була відома далеко за межами міста, користувалася популярністю, бо тут давали знання не лише студентам, а й школярам у спеціально відкритій при Юридичному ліцеї класичній гімназії. Цей середній заклад існував також і при Історико-філологічному інституті. Саме це й спонукало в 70-х рр. XIX ст. родину поляків Владислава та Антоніни Вільконських приїхати до Ніжина, щоб надати синові Станіславу й іншим своїм дітям освіти.

Родина Вільконських була відома в Ніжині як музичні діячі, які брали участь у студентських благодійних вечорах. Їх проводила дружина директора Історико-філологічного інституту Ф. Ф. Гельбке – Кароліна Фрідріхівна, яка очолювала Ніжинське благодійне товариство. Програми цих вечорів засвідчують участь у них поляків, зокрема піаністки А. І. Вільконської. А Владислав Вільконський брав участь у ніжинському струнному квартеті (1877 р.), а згодом, із 1887 р., з організацією Музично-драматичного товариства у популяризації музичного мистецтва. З цієї родини вийшов знаменитий музикант Стефан (Станіслав) Вільконський, український віолончеліст, професор Київської консерваторії.

Крім освіти, науки, музичного мистецтва, поляки Ніжина здійснили значний внесок у розвиток медицини. Справжніми подвижниками своєї справи були лікарі Микола та Федір (Теодор) Галицькі, які все своє життя присвятили служінню людям, виявляючи високу гуманістичну діяльність, пов'язану з урятуванням від смерті під час постійних спалахів епідемії в Ніжині та Ніжинській окрузі. Відкриті за їх допомогою фельдшерські пункти, безпосередня їх робота у лікарні, яка носить нині ім'я Галицьких, – це їх повсякденний подвиг в ім'я мешканців Ніжина.

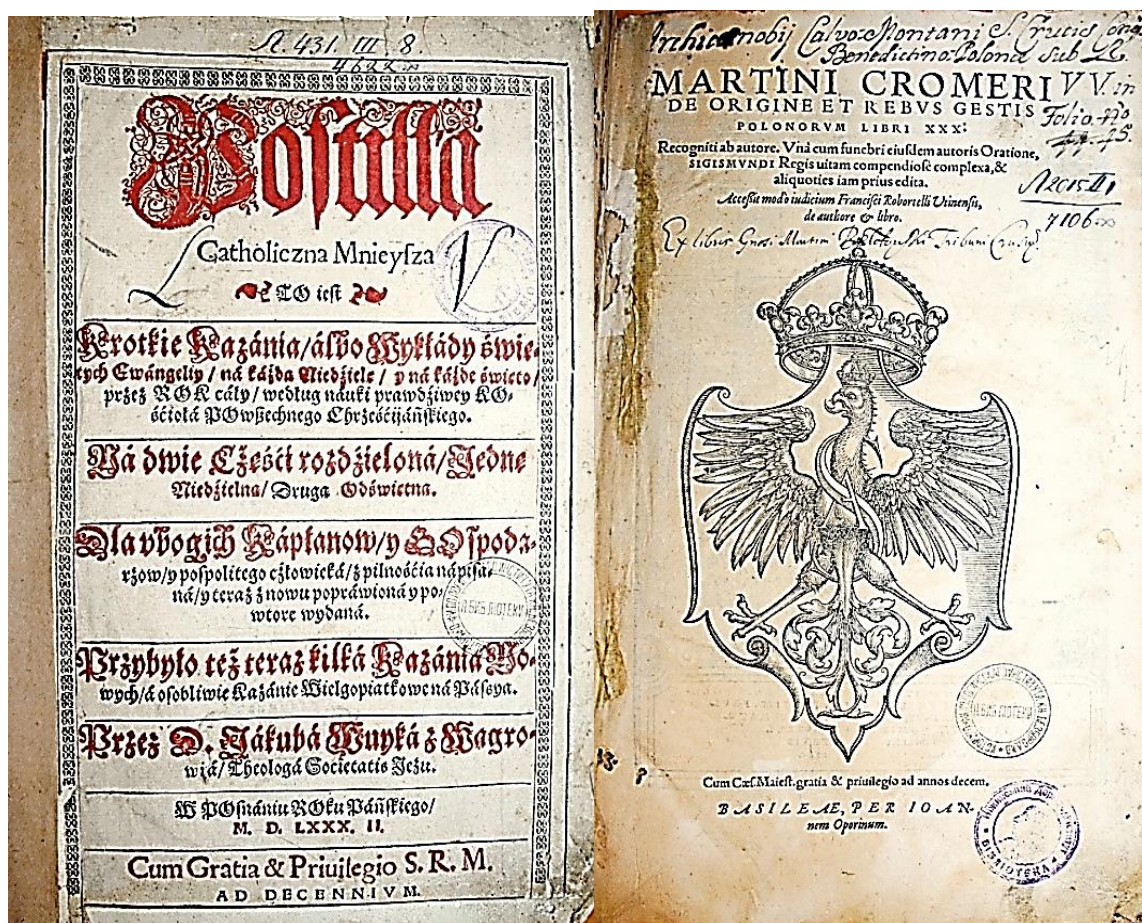
*М. П. Галицький**Ф. І. Галицький*

Джерелом духовного натхнення для польської громади у XIX ст. був кам'яний костюл Святих Петра і Павла, збудований на місці дерев'яного XVIII ст. на Овдіївській вулиці в неоготичному стилі. У тяжкі 20–30-ті роки XX ст. він став місцем спілкування поляків на чолі зі своїм пастирем ксьондзом Петром Барановським, репресованим у 1930-х роках і розстріляним 1939 р.

Слід згадати й про тісні зв'язки Історико-філологічного інституту кн. Безбородька в Ніжині з Варшавським університетом. Міжнаціональні процеси в силу русифікації освіти в навчальних закладах нівелюються, і вже не відіграє ролі національне походження професора, а враховується його професійна діяльність. І все ж нині ми можемо визначити місце професорів українського й польського походження, які сприяли розвиткові освіти в Ніжині, підготовці учительських кадрів для України і Польщі, їх національного самоствердження.

Перший директор ніжинського інституту проф. М. Лавровський з 1883 р. був запрошений стати ректором Варшавського університету, а проф. А. Будилевич – деканом історико-філологічного факультету. З університетом були пов'язані Г. Зінгер, П. Заболотський, Є. Карський та ін. А в Ніжині працювали колишні професори Варшавського університету: М. Арістов, В. Качановський, В. Новодворський, І. Козловський [16].

Вагомим внеском у скарбницю фундаментальної бібліотеки в Ніжині була добірка дублетних видань XVI–XIX ст. *Polonica*, яка в 1875 р. надійшла з Варшавського університету в кількості 639 томів та 564 назв та до цього часу зберігається в книжкових фондах Ніжинського університету [17].

Книги зібрання *Polonica* в бібліотеці
Ніжинського університету

Серед викладачів Ніжинської вищої школи було чимало дослідників історії та культури Польщі: проф. А. Будилович, В. Качановський, В. Новодворський. Давні мови в інституті викладав поляк за походженням Андрій Шнук. Він був також і бібліотекарем.

У галузі гімназійної освіти помітною була діяльність учителя Болеслава Римші.

Цікавою сторінкою в історії культури є мистецька діяльність випускника Юридичного ліцею в Ніжині, визначного оперного співака Федора Стравинського, який гастролював у місті.

Видатна українська актриса М. Заньковецька, яка багато зробила для розвитку театрального мистецтва в Ніжині, разом з театральною трупю М. Садовського демонструвала свою майстерність у Варшаві й інших містах Польщі, про що свідчать численні газетні відгуки.

Третій етап культурних зв'язків між Польщею і Ніжином припадає на ХХ століття й особливо яскраво виявилися засвідчені в мистецьких впливах жителів міста польського походження.

Відомий музикант Болеслав Вержиківський не лише заснував у Ніжині на початку 10-х років ХХ ст. перший кінотеатр, а й симфонічний оркестр, що супроводжував у 20-х рр. ХХ ст. різні театральні вистави, а також опери «Євгеній Онегін», «Травіата», уривки з «Фауста», «Віяло з мережива» й ін. [18]. Симфонічний оркестр під керівництвом Б. Вержиківського готував і свій самостійний репертуар та виконував його на належному музичному рівні. Кореспондент ніжинської газети «Нове село» зазначав: «При бідності Ніжина на музичні сили оркестр Вержиківського – дуже значна сила. Ми гадаємо, що тов. Вержиківський найближчим часом може дати нам

не лише музичні уривки, а й цілі концерти. Треба всіма засобами підтримати музичну діяльність театру в особі тов. Вержиківського» [19].

У театральному житті Ніжина перших двох десятиліть ХХ ст. брали участь і ніжинці польського походження: Качеровський, Голяховська, О. Чикилевський та інші. З ніжинським театром періоду німецької окупації 1941–1943 рр. пов'язана й доля Володимира Савицького [20], якого фашисти кинули до концтабору в Бухенвальді. Особливе місце в розвитку театру в Ніжині ще з ХІХ ст. відіграла сім'я Лучицьких, яка теж мала ще польське походження, зокрема народний артист України Борис і заслужена артистка України Анжеліна Лучицькі, які були засновниками й провідними акторами Ніжинського драматичного театру імені М. Коцюбинського понад двадцять років і навечно увійшли в історію цього театру, який став відомим далеко за межами України [21]. Слід зазначити, що з польського роду Лучицьких вийшло понад 40 акторів, які працювали в українських театрах різних міст, у тому числі й ніжинському.

У 20-х роках ХХ ст. тривали наукові зв'язки між вищими навчальними закладами Ніжина і Польщі. Досить помітними вони були з боку проф. Є. Рихлика, який вивчав творчу спадщину польських письменників. На жаль, життєва й наукова доля цього талановитого вченого трагічно обірвалася в період репресій 1930-х років [22], як і деяких представників польського походження, що були репресовані в цей час.

У наступні роки вже менше звертали увагу на національне походження ніжинців, бо всі жителі міста були радянськими громадянами. Тому представники інтелігенції, робітничого класу польського походження не виділялися серед інших громадян за національними ознаками.

Лише на початку ХХІ ст., який визначив четвертий етап україно-польських і польсько-українських зв'язків, вони

набирають різнобічного характеру як на державному, суспільно-громадському, так і культурному рівнях. Дружба між Ніжином і польським містом-побратимом Свідницею, активна робота культурно-просвітницької спілки громадян польського походження «Астер», яка діє згідно зі статутом з 1 березня 1999 р., свідчить про це.

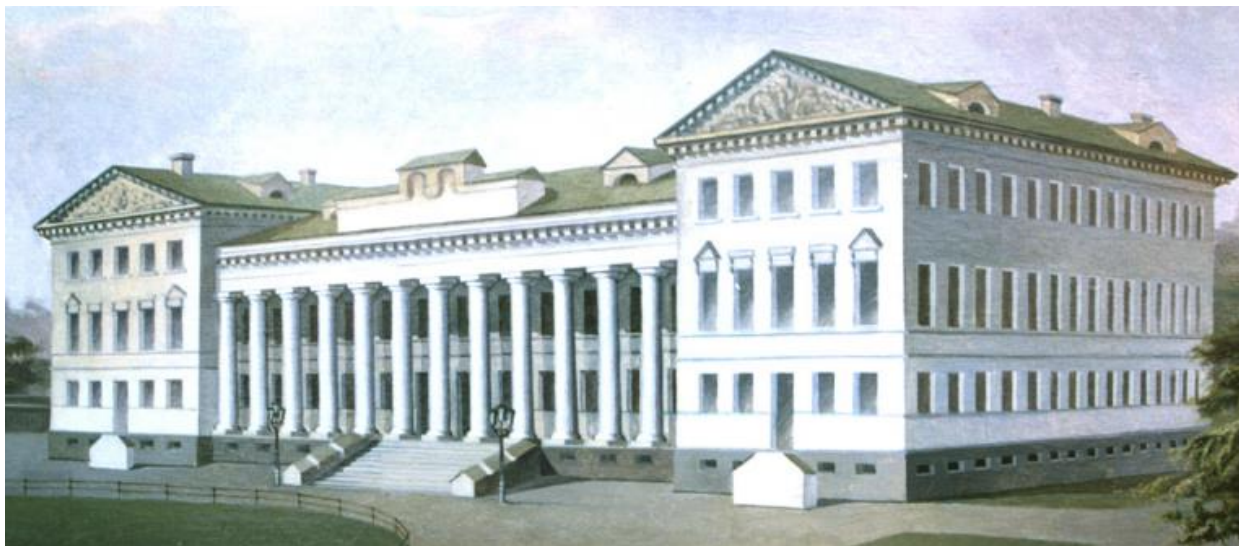
Діяльність спілки «Астер» усебічно розкрилася, коли її президентом стала заслужений працівник польської культури Ф. Ф. Белінська. Саме з цього часу в Ніжині почали працювати курси вивчення польської мови. Учені Ніжинського університету проходять стажування в польських вишах, організовують спільні наукові конференції як із педагогіки, так і з історії, філології, зокрема з життя й творчості М. Гоголя. Виходить науковий щорічний збірник «Поляки в Ніжині». Члени спілки та активісти організовують різні культурні заходи, у яких беруть участь і діти сімей громадян польського походження, серед них переможець польських народних пісень Вікторія Радик, учасники ХІХ Міжнародного фестивалю поезії ім. Марії Конопницької у м. Пшедбуж і його переможець Юлія Борщ (2010). Тішить глядачів своїми виступами дитячий ансамбль польської пісні «Гвездечка». Роботу Спілки підтримує як місцева влада, так і посольство республіки Польщі в Україні, представники якого систематично відвідують у Ніжині.

Поетапний огляд розвитку культурних україно-польських зв'язків дає можливість стверджувати про їх плідність на кожному із етапів і визначити, на що слід звернути увагу в подальшому. Сподіваємося, що дружні стосунки між українцями та поляками будуть і далі розширюватися й зміцнюватися.

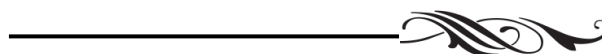
РОЗДІЛ II

Місце поляків у історії Ніжинської вищої школи (1820–1875)

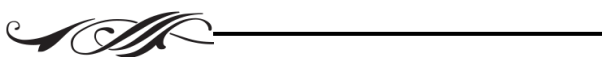
*Будинок Гімназії вищих наук. 1820 р.
Архітектор Луїджі Руска*

Початок ХІХ ст. відомий у житті Ніжина відкриттям першого на Лівобережній Україні унікального вищого навчального закладу – Гімназії вищих наук кн. Безбородька, академічний статус якої прирівнювався до статусу університетів. Це був час, коли молодий імператор Росії Олександр І здійснював реформу в галузі освіти: відкривав університети, зокрема і в Україні – Харківський (1805), класичні гімназії, середні навчальні заклади в губернських містах. Велику роль у заснуванні Гімназії вищих наук кн. Безбородька відіграв граф Ілля Андрійович Безбородько.

І. А. Безбородько. Художник Лампі

БЕЗБОРОДЬКО Ілля (16.02.1756–03.06.1815) народився у родовій садибі села Стольне Глухівського повіту у відомій родині, що належала до старшини, яка свій рід вела від польського шляхтича Дем'яна Ксьонжицького, що володів маєтностями в Чернігово-Сіверщині й перейшов на бік козаків під час національно-визвольної війни середина XVII ст. Через пошкодження підборіддя в одному з боїв отримав серед козаків прізвисько Безбородько. Ілля Андрійович був праправнуком першого з Безбородьків. Він вступив на військову службу в 1771 р. Під керівництвом О. Суворова та свого рідного брата Олександра брав участь у боротьбі проти турків, виявив мужність у бойових операціях, що сприяло швидкому просуванню його у військових званнях та нагородах. Так, у 1785 р. він став бригадиром, а наступного року – генерал-майором. Брав активну участь у Другій турецькій війні під керівництвом М. Кутузова, виявив мужність і винахідливість. Подвиг молодого генерала був відзначений О. Суворовим та царем. Також брав участь у польській кампанії. За доблесну службу отримав звання дійсного таємного радника й сенатора. Нагороджений орденами Святого великомученика Георгія III ступеня та Святого Олександра Невського, Рівноапостольного князя Володимира I ступеня, Анненською стрічкою і золотою шпагою, прикрашеною діамантами й написом «За хоробрість». Після смерті брата Олександра 6 квітня 1799 р., який був імперським канцлером та одним із найбільш заможних людей у Росії, просить дозволу в 1805 р. царя Олександра I заснувати в Ніжині вищий навчальний заклад – Гімназію вищих наук князя Безбородька. На будівництво її споруди, яке тривало від 1807 до 1817 рр. за проектом відомого архітектора Луїджі Руска під керівництвом інженера І. де Лукіні, витратив 1 млн. 276 тис. крб. І. Безбородько мав намір розчинити двері цього навчального

закладу для «незаможних дворян та іншого стану молодих людей, які через бідність свою не можуть мати достатніх засобів для підготовки себе на службу». У записці на ім'я міністра народної освіти від 20 серпня 1805 р. І. Безбородько писав: «У конфірмованому імператором моєму проханні згадано, щоб називалась гімназія князя Безбородька. Але у зв'язку з тим, що, крім заповіданих сум покійного брата мого, призначаються інші – від мене щирі до загального блага пожертвування, причому і місце, і пропозиція училища ідуть від мене, тож щоб це не згладилось з часом із пам'яті нащадків, справедливість вимагає, щоб було додано до слів «Гімназія князя Безбородька» ще: «заснована по смерті братом його графом Безбородьком». Цей напис нагально прошу, щоб зробити чи в тому місці, де буде визначено, встановити бюсти, на стіні на мідній дошці: бо для мене найголовніше, щоб пам'ять про цей мій подвиг залишилась у нащадках» [1]. Нині на території Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, колишньої Гімназії вищих наук князя Безбородька, споруджений пам'ятник І. Безбородькові та розміщені в музеї Ніжинської вищої школи матеріали про нього. І. Безбородько збудував на Чернігівщині декілька храмів, зокрема Троїцьку церкву в с. Гриньов (Сосницький повіт, 1802 р.), Стефанівську церкву в с. Осколково (Стародубський повіт, 1800 р.), Різдва Богородиці в с. Суворово (Стародубський повіт, 1825 р.), Вознесенську в с. Великий Бор (Суразький повіт, 1809 р.). Меценатська діяльність І. Безбородька – це одна із яскравих сторінок його життя.

І. А. Безбородько не дожив до відкриття Гімназії вищих наук, він помер 1815 р. Його справу продовжив онук граф Олександр Григорович Кушельов-Безбородько, син старшої дочки графа Любові Іллівни й адмірала Г. Г. Кушельова: якому виповнилося п'ятнадцять років. Це був освічений

юнак, який на рік раніше О. Пушкіна закінчив Царськосільський ліцей, склав у С.-Петербурзькому педагогічному інституті екзамен на чин, а через декілька місяців витримав іспит у Московському університеті й здобув ступінь доктора етико-політичних наук.

Олександр І, призначаючи Олександра Григоровича почесним попечителем Гімназії вищих наук у Ніжині, видав наказ, у якому було сказано: «во уважение к отличному служению покойного князя Безбородко на пользу и славу отечества всю жизнь посвятившего именоваться впредь графом Кушелевым-Безбородко, дабы знаменитая заслугами фамилия сия с кончиною последнего в роде не угасла, но паки обновлясь пребыла навсегда в незабвенной памяти российского дворянства».

О. Г. Кушельов-Безбородько провів велику організаційну роботу щодо Гімназії вищих наук кн. Безбородька, дібрав разом з першим директором проф. В. Г. Кукольником кадри викладачів, забезпечив навчальний процес необхідним обладнанням, приладами, бібліотекою тощо.

Серед перших викладачів Гімназії були й вихідці із польських родів. Це вчитель латинської мови Іван Миколайович Пілянкевич (1774), який був родом з міста Замостя, що на південному сході Польщі, рідний брат Софії Пілянкевич – дружини першого директора Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині В. Кукольника. У 1798 р. він закінчив ліцей у Замості. Переїхав до Російської імперії, де за рекомендацією В. Кукольника в 1804 р. був призначений учителем латинської мови Чернігівської класичної гімназії. А з відкриттям Гімназії вищих наук у 1820 р. на запрошення В. Кукольника був переведений молодшим професором латинської словесності до Ніжина, де працював до 1822 р., далі – до Київської губернської гімназії, де працював протягом тривалого часу [2].

Яскравою особистістю в Гімназії вищих наук кн. Безбородька поруч із іншими професорами був К. В. Шапалинський (1790-?). Він викладав математичні та природничі науки, знання з яких отримав у Віленському університеті та С.-Петербурзькому педагогічному інституті. Працював у декількох гімназіях, зокрема в Києві. До Ніжина він був запрошений директором Гімназії вищих наук В. Г. Кукольником, який шукав таких людей для свого навчального закладу, які б поєднували в собі глибокі й актуальні знання свого предмета, з любов'ю до нього ставились, і це почуття знаходило б відгуки в їхній учнів. Саме таким і був К. В. Шапалинський. Його учень П. Редькін згадував: «Як професор він гаряче любив і дуже добре знав свої предмети, викладав їх коротко, але з ясною стислістю, без всякого фразерства, але з захопленням, уміючи заохочувати до їх вивчення тих учнів, у яких приховувалась іскрина безкорисної відданості істині і науці» [3, с. 317].

У 1826 р. директор Гімназії проф. І. С. Орлай був призначений на таку ж посаду в Рішельєвський лицей до Одеси. Виконувачем обов'язків ніжинського навчального закладу був призначений К. В. Шапалинський. Після від'їзду І. С. Орлая погіршилися стосунки в колективі, особливо серед викладачів. Консервативно налаштовані професори, керуючись егоїстичними, владнолюбними інтересами, розпочали кампанію проти демократичної групи викладачів, звинувачуючи їх у розповсюдженні серед молоді вільнодумства. Полетіли до столиці імперії доноси. Новий імператор Микола I, який розгромив декабристське повстання, боявся будь-яких виявів вільнодумства, а тому направив до Ніжина чиновника Е. Б. Адеркаса, який влаштував допити гімназистів, зібрав студентські конспекти, лекції професорів тощо.

М. Гоголь на допиті у «Справі про вільнодумство».
Художник М. Шкурко

Ця «Справа про вільнодумство» завершилася тим, що професорів В. К. Шапалинського, М. Г. Белоусова, Ф. І. Зінгера, І. Я. Ландражина, С. М. Андрущенко звільнили з роботи без права працювати в закладах освіти й відправили під нагляд поліції в місця їх народження, а іноземців вислали із країни. У зв'язку з тим, що 1830 р. Гродненська губернія була охоплена польським повстанням, проф. В. К. Шапалинського вислали під нагляд поліції у Вятку, де він перебував до кінця свого життя.

Студент професора П. Редькін, у майбутньому ректор Московського та С.-Петербурзького університетів, відомий вчений, академік російської академії стверджував: «Шкідливого впливу на юнацтво він ніколи не мав, як за характером

предметів, що їх викладав – математики, фізики, хімії і природничої історії, так і тому, що за межами лекції він не мав звички вступати з вихованцями у будь-які сторонні розмови і відносини, бо від природи був мовчазним, скромним і сором'язливим. Навпаки, він завжди зауважував прямо, тихо і разом з тим, кожному вихованцю, коли той забувався і робив або ж казав щось негарне у його присутності, навіть зупиняв деяких із своїх товаришів-професорів, коли йому здавалося, що вони починали шуткувати непристойно з вихованцями... Шапалінський не міг ні в кого із своїх товаришів особисто збудити ненависть, і якщо й постраждав, то не за себе особисто, а за тих професорів, з якими він не був на дружній нозі, а водився, або краще сказати, частіше бачився: його обмовили вороги його приятелів. Ніхто, без сумніву, не посміє тепер заперечувати, що учні його почували до нього таку благодійну повагу... бездоганна чесність не до діла справедливність, правдолюбна щирість, скромна мовчазність, тиха серйозність, сувора поміркованість і стриманість до життя, відсутність будь якого егоїзму, повсякденна готовність до будь якого роду, самопожертви на користь ближнього – ось основні риси морального характеру цієї чистої людини, гідної в усіх відношеннях значно кращої долі» [3, с. 317].

Так трагічно склалася доля одного з талановитих професорів польського походження.

Поляки і ніжинські ліцеї

Приміщення Ліцеїв. Фото XIX ст.

У 1832 р. Гімназія вищих наук кн. Безбородька була закрита. Її спадкоємцем став Фізико-математичний ліцей кн. Безбородька, де готували математиків та військових артилеристів. У цьому навчальному закладі, який проіснував вісім років, працювали також професори польського походження А. Л. Анджейовський, К. А. Будзинський, І. Я. Скальський. У кожного був свій шлях до викладацької роботи у Фізико-математичному ліцеї Ніжина. У порівнянні з попереднім навчальним закладом тут навчалися ті, що закінчували губернські гімназії, а тому вчилися не дев'ять років, як раніше, а три.

Переважали тут математичні та природничі предмети, а тому дирекції ліцею необхідно було набирати нові викладацькі кадри. Основними предметами були чиста математика, прикладна математика, фізика, хімія й технологія, природнича історія, а також російська словесність і російська історія та статистика, французька та німецька літератури. Штат ліцею був невеликий. Директором навчального закладу залишався колишній керівник Гімназії вищих наук кн. Безбородька Д. Є. Ясновський, який не зумів організувати якісно роботу в ліцеї. Проте професори у своїй більшості відповідально ставилися до роботи, особливо після того, як ліцей очолив новий директор Х. А. Екеблад.

Значної популярності серед студентів мали своїми лекціями та ґрунтовне практичне навчання математики Костянтин Андрійович Будзинський (1807–?). Після закінчення Свіслоцької гімназії в Гродненській губернії він вступив до Віленського університету, де навчався в 1823–1828 рр., здобувши ступінь кандидата філософії. Але після цього він продовжував своє кар'єрне зростання. 1828 р. він склав магістерський іспит, але у зв'язку з політичними подіями Віленський університет був закритий. Деякий час працював у Житомирській гімназії, викладаючи математику та фізику. У 1836 р. К. А. Будзинський здобув ступінь кандидата в університеті Св. Володимира, після чого був направлений на роботу до Фізико-математичного ліцею кн. Безбородька в Ніжині на посаду професора прикладної математики. Випускники навчального закладу, у майбутньому відомі вчені, інженери Д. І. Журавський та П. І. Собко, тепло згадували свого професора, який заклав у них високі знання з математики, що знадобилися їм у будівництві мостів та інших інженерних споруд. Д. І. Журавський згадував: «Костянтин Андрійович був професором найбільш улюбленим і пошанованим студентами. За

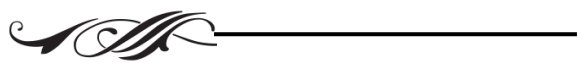
відсутністю інших професорів, Будзинський читав деякий час чисту математику і ботаніку. Добрий підбір навчальних посібників і, особливо, ясність викладу робили його лекції дорогоцінними для слухачів».

На жаль, 1839 р. професора перевели на роботу до Лісового та Межового інституту в Петербурзі. На зміну К. А. Будзинському до Фізико-математичного ліцею кн. Безбородька був призначений Антон (Антоній) Лук'янович Анджейовський (1790–1869), який закінчив Вищу Волинську гімназію (м. Кременець, 1809), учився у Віденському університеті, працював помічником учителя малювання в гімназії, але під впливом відомого вченого В. Г. Бессера, який працював у цій гімназії, захопився вивченням природничих наук, зокрема ботаніки, брав участь під керівництвом ученого в наукових експедиціях, досліджував флору Житомирської, Волинської, Подільської, Київської, частини Катеринославської та Херсонської губерній, що надало йому право бути з 1818 р. учителем ботаніки у Вищій Волинській гімназії (від 1819 р. – Кременецький ліцей), видати посібники про нові види рослин.

Виїжджав А. Л. Анджейовський у різні регіони й під час відпусток. Про його наукову діяльність стало відомо за межами регіону, а тому він став дійсним членом Московського товариства дослідників природи (1823), а 1834 р. призначений до Київського університету Св. Володимира на кафедру зоології та обраний членом Імператорського Московського товариства любителів садівництва. Із складеного ним гербарію десяти тисяч видів рослин він 1366 передав Київському університетові. 1839 р. за розпорядженням міністра народної освіти вчений був переведений на посаду професора природничих наук Ніжинського Фізико-математичного ліцею кн. Безбородька. Він був прекрасним фахівцем саме в галузі ботаніки, проте також заклав основи палеонтологічних досліджень України, здійснив геологічні описи Волині.

А. Л. Анджейовський

Оцінюючи значну діяльність А. Л. Анджейовського, наукова спільнота обрала його членом-кореспондентом Одеського Товариства сільського господарства Південної Росії та членом Французького зоологічного товариства [1, с. 228].

1841 р. А. Л. Анджейовський вийшов у відставку й проживав у Житомирі та Немирові, а потім у садибі графа Браницького в Білій Церкві, де продовжував займатися вивченням природи та насадженнями парків і садів. В останній період життя він займався також літе-

ратурною творчістю. Це зокрема автобіографічні та історичні повісті «Сини Владислава Германа», «Добислав», «Грамоти старого Детюка про Волинь», які були написані польською мовою у Вільно в 1861–1862 рр. та вийшли друком у чотирьох томах.

Професором чистої й прикладної математики в ліцеї кн. Безбородька був Вільгельм Станіславович Вешеньовський (1806–?). Він закінчив фізико-математичний факультет Віленського університету зі ступенем кандидата філософії. Деякий час працював учителем математичних наук в Кливанському повітовому училищі (1827–1832) та Чернігівській гімназії (1832–1838). У ніжинському Ліцеї кн. Безбородька професор працював від 1838 до 1841 року. Крім математики, він також тут читав курс ботаніки. Деякий час він завідував бібліотекою Ліцею та Гімназії. А після закриття Фізико-математичного ліцею кн. Безбородька в 1841 р. його

перевели працювати до Новгород-Сіверської гімназії [2, с. 248].

Хімію та фізику в 1833–1841 рр. у Ліцеї читав професор Іван Якович Скальський (1788-?), який закінчив Гродненську гімназію та Віленський університет (1817) зі ступенем магістра філософії. Працював деякий час у Немирівському та Баревському повітових училищах учителем природничих та математичних наук, а потім, із 1833 р., – у Ніжині. З ліквідацією Ліцею вчений пішов у відставку за власним бажанням.

У 1840 р. Фізико-математичний ліцей кн. Безбородька був реорганізований у Юридичний ліцей кн. Безбородька, який проіснував до 1875 р.

Наприкінці 40-х рр. XIX ст. в центрі культурного життя Ніжина були професори саме цього навчального закладу: М. Х. Бунге, М. А. Тулов, учитель словесності Ніжинської гімназії; український етнограф, фольклорист і письменник М. Т. Симонов (М. Номис) та ін. До цього кола входив і поляк, обдарований ентузіаст, але «вужьких національно-польських прагнень» старший учитель латинської мови в чоловічій класичній гімназії при Юридичному ліцеї, випускник Київського університету Св. Володимира Валеріан Коперницький. Доля цього представника польської громади, на

— В. Коперницький.

жаль, ще недостатньо досліджена [3].

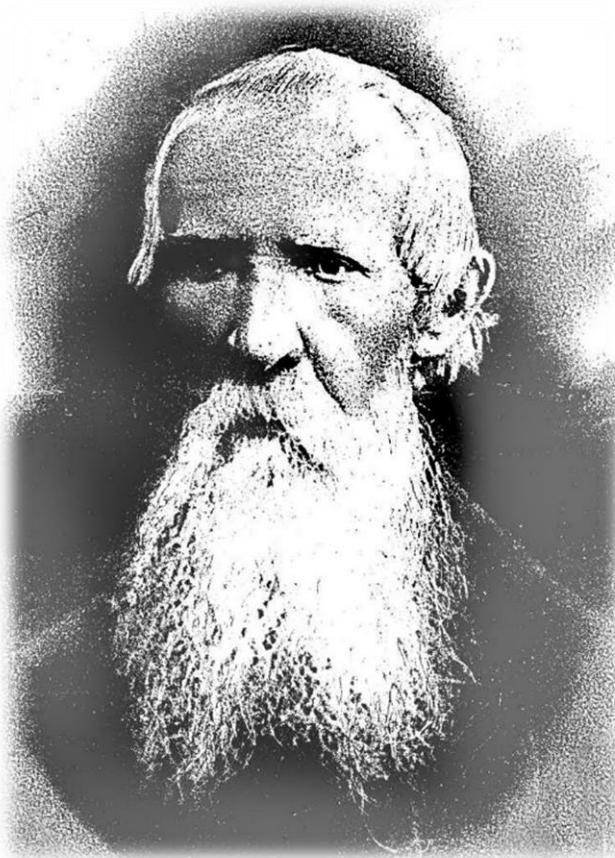
Відомо, що члени цього гуртка разом зі своїм керівником М. Х. Бунге, що був його душею, притримувались ліберально-політичних переконань.

Професор гаряче підтримував проповіді Грановського й Белінського, не приховував свого негативного ставлення до тодішніх болячок російського суспільства – кріпосного права й хабарництва – і шукав ідеалів на Заході [24]. Усе це й притягувало до М. Х. Бунге інших членів гуртка.

Інспектором Юридичного ліцею в 1849–1859 рр. був П. С. Морачевський, виходець із польського роду. Хоча він і не входив до кола М. Х. Бунге, але мав певний вплив і на молодь, і на громаду міста. Він був відомим письменником, який друкував свої твори в періодиці, писав переважно українською мовою, зокрема поеми «Чумаки, або Україна з 1768 р.»,

«До чумака, або Война ягло-хранцузо-турецька у 1852 і 54 роках» та ін., першим зайнявся перекладом Святого письма українською мовою.

Сучасний дослідник творчості письменника Михайло Малюк у своїй брошурі «Неприкриті славою» (2006) стверджує, що П. Морачевський до кожного із виявів суспільно-політичного життя, яке проходило в державі з боку українського національного руху, не був причетний, «не втручався в газетну і журнальну полеміку,

П. С. Морачевський

яку вели українці спершу з польськими, тоді з великоросійськими шовіністами, його тиха, лагідна вдача чужа була гострим, бойовим гаслом, він створений був для тихої кабінетної роботи» [22]. І все ж П. Морачевський залишив помітний слід не лише в культурі Ніжина, а й усю Україну, бо його творчість свідчила про високі патріотичні прагнення, а його україномовна Біблія на початку ХХ ст. стала основною в церковній службі в багатьох храмах України.

Крім названих працівників Юридичного ліцею, які були пов'язані польським походженням, слід назвати й Миколу Івановича Пілянкевича (1819–1858), дитячі роки якого минули в Ніжині та Києві, бо його батько Іван Миколайович Пілянкевич працював професором латинської словесності в Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

Пілянкевич Микола – син Івана Пілянкевича. Нар. 1819 р. у Чернігові. Дитячі роки минули в Ніжині та Києві. Після закінчення Київської гімназії продовжив навчання на юридичному факультеті Університету Св. Володимира у Києві. Завершив навчання в 1839 р. зі ступенем кандидата. Деякий час працював у Києво-Подільському дворянському училищі викладачем історії та географії. У 1841 р. був переведений викладачем юридичних наук до Юридичного ліцею князя Безбородька в Ніжині. Читав курси цивільного права. Його поважали не лише колеги, а й студенти за уважність і привітне ставлення. У 1843 р. виїхав на трирічне стажування до вищих навчальних закладів Німеччини, Франції та Англії. Підсумком стажування стала магістерська робота, після написання якої він був прийнятий ад'юнктом до Університету Св. Володимира в Києві.

Після М. І. Пілянкевича його посаду в Ліцеї обійняв Пій Никодимович Даневський (1820–?), який був родом із Волинської губернії. Навчався в Овруцькому та Радомислівському

повітових дворянських училищах та Київській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю й атестатом із правом на чин XIV класу. Він виявив себе старанним учнем, який наполегливо вивчав гімназійні курси, а тому був прийнятий до групи державокоштных студентів університету Св. Володимира в Києві. За час навчання написав декілька наукових праць і був відзначений званням магістра громадянського права. Після завершення курсу в університеті у 1843 р. П. Н. Даневського направили викладачем, а згодом професором кафедри законів громадянських та законів державного благоустрою. Учений був активним дослідником законодавчих актів, опублікував чимало наукових праць і став помітним в юридичній науці. Саме тому 1853 р. його перевели до Державної канцелярії в Петербург. Він дослужився до високого чину таємного радника, кавалера трьох орденів Володимира 2-го класу, Св. Анни та Станіслава першого ступенів, сенатора.

Одночасно з відкриттям Юридичного ліцею в 1840 р. для роботи в ньому був направлений Осип Фадейович Паєвський (1805–?), який був родом із шляхетського роду Бобруйського повіту Мінської губернії. Після закінчення Віленського університету він у 1827 р. продовжив навчання в Петербурзькому педагогічному інституті, опановуючи курси російської історії. З 1828 р. працював у повітових училищах, а з 1832 р. – у Кам'янець-Подільській та Чернігівській (з 1839 р.) гімназіях. 13 років (з 1840–1853 рр.) працював у Ніжині, обіймаючи посаду професора історії російської та загальної й російської словесності, інспектором Ліцею (з 1849 р.). Це був відповідальний працівник, який намагався передати свої знання студентам, домогтися порядку у навчальному закладі.

У Юридичному ліцею вчителем малювання працював Ісидор Савицький, який був шляхтичем із Волинської губернії, що закінчив школу землемірів при Волинській гімназії, у

якій згодом працював учителем математичних наук, креслення та фізики (1813–1830-ті роки), а 40-х роках XIX ст. у Юридичному ліцеї. В архіві Ніжина збереглися документи про його непричетність до участі в польському повстанні, які були видані 1839 р. Волинським віце-губернатором.

Крім викладачів, із Юридичним ліцеєм пов'язані також імена деяких студентів польського походження із Волинської, Подільської, Житомирської губерній, які в силу складних політичних умов, зумовлених польським повстанням та закриттям навчальних закладів, вступили вчитися до Ніжинського Юридичного ліцею. Серед них – випускники Юридичного ліцею Стржелецький Казимир Миколайович (1844), Погоржецький Адольф Бернардович (1844), Рутковський Степан Казимирович (1844), Сведерський Нарцис Робертович (1844), Огоновський Густав Альбертович (1845), Вержбицький Віктор Вікентійович (1848), Чепелевський Франц Андрійович (1848), Свижевський Віктор Касперович (1848), Пршибисов Костянтин Янович (1849), Дмисевич Фабіян Карлович (1852), Слабиєвич Вацлав Францович (1861), Радзивилович Казимир Павлович (1862), Лучицький Бронеслав Олександрович (1863), які працювали на різних юридичних посадах, та засновник білоруської реалістичної літератури Францішек Казимирович Богушевич (1840–1900), який після завершення навчання (1865–1868) працював у Ніжині та інших містах Чернігівщині юристом.

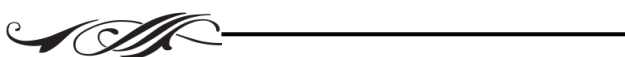
РОЗДІЛ III

Історико-філологічний інститут кн. Безбородька в Ніжині і Варшавський університет (1875–1919)

Будівля Історико-філологічного інституту кн. Безбородька

Республіка Польща, найбільший західний сусід, із яким Україна пов'язана давніми тісними економічними, суспільно-політичними та культурними зв'язками, однією з перших визнала незалежність Української держави й простягла руку дружби українському народу. Незважаючи на наявність певних протиріч у минулому, у нинішніх умовах дві держави будують взаємини на умовах добросусідства й стратегічного партнерства, які здійснюються не лише на міждержавному та міжурядовому рівні, але й на рівні інтелектуальних еліт, наукових установ та навчальних закладів. Залучення Польщі та України до єдиного європейського освітнього та наукового простору, входження до Болонського процесу передбачає підписання прямих угод між вищими навчальними закладами різних європейських країн, що підвищує інтерес та робить актуальним вивчення подібного досвіду міжвузівської співпраці в минулому. На жаль, взаємини між науковими закладами двох країн, які мають давнє коріння, до цього часу залишаються ще недостатньо дослідженими. Це стосується й до наукових зв'язків між Варшавським університетом і Ніжинським історико-філологічним інститутом князя Безбородька (далі – НІФІ) у XIX – на початку XX ст. Якщо історія функціонування двох вишів і діяльність окремих їх представників уже здобула віддзеркалення в польській, українській та російській історіографії в працях Ю. Белінського, С. Боровського, М. Ваврикової, С. Парки, В. Собоцінського, І. П. Щелкова, Г. В. Самойленка, О. Б. Коваленка, О. Г. Самойленка, А. М. Острянка й ін., то взаємини між ними за імперських часів на сьогодні лише окреслені. Потруває подальшого метою нашої розвідки стане висвітлення наукової співпраці між двома освітянськими центрами Польщі та України в XIX – перших десятиліттях XX ст., розкриття наукових та особистих контактів між ученими навчальних закладів Варшави та Ніжина,

аналіз наукової спадщини та науково-педагогічної діяльності відомих учених того часу, життя й творчість яких були пов'язані як із Варшавою, так і з Ніжином.

Будівля Варшавського університету

У багаторічній історії двох вишів – Варшавського та Ніжинського – багато схожого. Вони були відкриті майже одночасно (Варшавський королівський університет у 1817 р., Гімназія вищих наук князя Безбородька в Ніжині – у 1820 р.) за указом імператора Олександра I з метою підготовки молоді для потреб Царства Польського й України відповідно. На межі 20-х – 30-х рр. XIX ст. навчальні заклади зазнали утисків із боку царизму – ніжинський виш у 1830 р. пережив «справу про вільнодумство», що призвело до закриття Гімназії (1832 р.) і створення замість неї вищих загальноосвітніх закладів – Фізико-математичного ліцею, а потім Юридичного ліцею; варшавський виш після придушення Листопадового

повстання 1831 р., у якому активну участь брало студентство, узагалі був закритий більше як на тридцять років, а у Варшаві в цей період функціонували лише розрізнені навчальні заклади – Школа мистецтв, Ветеринарна школа, Акушерська школа, Медико-хірургічна академія, Головна Школа. У період реформ у Російській імперії у Варшаві та Ніжині за ініціативи міністра освіти графа Д. А. Толстого відбулося відродження вищої освіти у вигляді Імператорського Варшавського університету (1869 р.) та НІФІ князя Безбородька (1875 р.). Саме з цього моменту й розпочинається історія взаємин та налагодження наукових контактів між навчальними закладами та їх ученими.

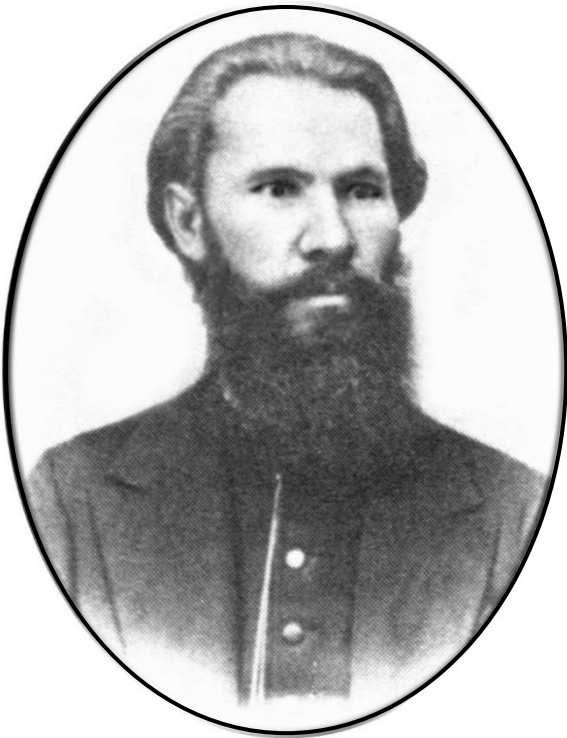
НІФІ був відкритий 14 вересня 1875 року. На етапі становлення інститут потребував поповнення навчальною літературою та поновлення професорсько-викладацького складу, тому директор М. О. Лавровський звернувся за допомогою до інших вишів Російської імперії. Таку навчально-методичну, наукову та кадрову підтримку було надано, і серед навчальних закладів, що відгукнулися на клопотання ректора НІФІ, був Варшавський університет, який із власної бібліотеки передав 564 видання в 639 томах польськомовних стародруків XVI–XVII ст. та наукової літератури XVIII–XIX ст., що склали колекцію «Polonica» [7, 64]. Перейшли з Варшави до Ніжина й окремі професори, серед яких найбільший авторитет на новому місці роботи мали П. І. Люперсольський та М. Я. Арістов, які очолили кафедри загальної та російської історії.

Основи наукового вивчення давньогрецької та римської історії були закладені в НІФІ князя Безбородька із появою у виші вже відомого на той час історика-античника, колишнього екстраординарного професора Варшавського університету П. І. Люперсольського, якого 1 липня 1875 року було переведено до Ніжина на посаду ординарного професора. Петро Іванович Люперсольський (1836–1903) походив із родини

сільського священика Вятської губернії, закінчив В'ятську духовну семінарію та Санкт-Петербурзьку духовну академію, після чого викладав історію, грецьку мову та логіку в духовних навчальних закладах Вятки та Петербурга. Любов до історії взяла гору над почуттям духовного покликання, тому П. І. Люперсольський звільнився від духовно-викладацької служби і з дозволу Міністерства освіти почав готуватися для складання магістерського іспиту при Петербурзькому університеті під керівництвом одного з засновників у Росії порівняльно-критичного підходу до вивчення історії Давньої Греції М. С. Куторги, що дозволило молодому вченому підготувати і захистити у 1869 р. магістерське дослідження «Храмове місто Дельфи з оракулом Аполлона Піфійського у Давній Греції», у якому він зробив спробу розглянути особливості внутрішнього устрою давньогрецького міста-святилища [6]. Звичайно, подальші археологічні розкопки, відкриття пам'яток і епіграфічного матеріалу перетворили нині цю працю в застарілу з наукової точки зору, але на той час постановка даної проблеми була новою й актуальною. Пройшовши гарну школу в Петербурзі, ознайомившись із новітніми досягненнями зарубіжної історіографії під час свого дворічного стажування за кордоном, прослухавши лекційні курси та відвідавши практичні заняття знаних у світі вчених Л. Ранке, Т. Моммзена, Е. Курціуса, А. Кіргхофа та ін., накопивши значний матеріал в архівах та бібліотеках Німеччини, Італії, Греції, П. І. Люперсольський з 21 березня 1872 р. розпочав свою науково-педагогічну діяльність у Варшаві на посаді доцента кафедри загальної історії, а 16 липня цього ж року вченого було обрано екстраординарним професором. Але саме в Ніжині Петро Іванович розкрився як науковець і педагог. Його цікавили різні проблеми грецької та римської історії, але як послідовник М. С. Куторги найбільшій уваги вчений приділяв історії

Аттики та афінської демократії. Наслідком цих наукових занять стала поява «Нарисів державної діяльності та приватного життя Перикла», у яких яскраво виявився погляд науковця на історію давньої Афінської держави. Незважаючи на свій науковий потенціал, учений, на жаль, залишив після себе незначну творчу спадщину, що пояснюється надзвичайною вимогливістю до себе та інших діячів науки. Ніжинський науковець постійно наголошував: «Коли писати, так писати гарно, а то вже краще не писати взагалі» [10, 40]. Але навіть у нечисленних статтях і розвідках П. І. Люперсольського яскраво відбилися головні методи його науково-дослідницької роботи: у тексті положення обґрунтовуються на основі джерел, детально досліджених і критично розглянутих; окреслено найбільш цікаві наукові питання; проведено ґрунтовний аналіз і запропоновано обережні висновки [10, 40]. Цікаву думку про світоглядну систему професора виказав його колега з НІФІ М. М. Бережков: «При огляді культурної історії та її політичної Люперсольський був із своїм освіченим поглядом на хід всесвітньої історії – поглядом освіченої російської людини, яка усвідомлює, що вона повинна й може дивитися на історію людства самотійно, по-російськи, інакше, з точки зору вселенського православ'я, з висоти якої відкриваються далекі перспективи історичні, нові і цікаві як для західноєвропейської, досить широко розробленої історіографії романо-германського світу, так і особливо для історіографії світу греко-слов'янського, значно менше розробленої науково. На жаль, у нас ще мало вчених істориків, які б вивчали історію з цієї самотійної точки зору, російської, церковно-вселенської» [1, 3]. Крім наукового студювання, П. І. Люперсольський виконував значну громадську та педагогічну роботу. Він неодноразово обирався членом правління інституту, членом ради ніжинського повітового

училища та благодійного братства Божої Матері, кілька місяців виконував обов'язки директора, викладав курси давньої історії Сходу, античної, середньовічної та нової історії, розробив і читав спецкурси з грецької історіографії, грецьких старожитностей та еллінського богослужіння. За двадцять два роки науково-педагогічної діяльності в Ніжині (вийшов у відставку в 1897 р.) Петро Іванович Люперсольський залишив помітний слід в історії НІФІ князя Безбородька, підготувавши сотні фахівців – істориків та філологів, поставивши на науковий рівень викладання загальної історії.

М. Я. Арістов

Значний внесок у становлення історичної науки й освіти в НІФІ здійснив також колишній професор Варшавського університету М. Я. Арістов, життєвий шлях якого був схожим з Люперсольським. Микола Якович Арістов (1834–1882) народився у родині сільського священика в Тамбовській губернії. Як і більшість представників свого стану, юнак одержав освіту в духовних навчальних закладах (Тамбовській семінарії та Казанській академії), після чого викладав російську словесність у Симбірській духовній семінарії. Саме в Симбірську в М. Я. Арістова зріє думка про серйозне вивчення російської історії. У цей час він опублікував низку статей, присвячених дослідженню давньоруських літописів: «Погляд давньоруських літописців на події світу», «Огляд руських літописів за змістом і характером їх, переважно

церковно-історичним», «Погляд на церковно-історичний зміст руських літописів», що увійшли до книги «Перші часи християнства за церковно-історичним змістом руських літописів" (СПб., 1868). М. Я. Арістов, уперше в російській історіографії звернув увагу на те, що за внутрішньої схожості загального змісту й при досить одноманітного викладу руські літописи відрізняються один від одного певними особливостями. Течія часу та зміна життя наклала свій відбиток і на літописи, особливості яких, на думку вченого, залежали також від особистої освіченості й характеру їх укладача. Навіть користуючись одними джерелами, літописці тлумачили їх по-своєму [11, 57].

Добившись звільнення від духовного звання, учений переїхав до Петербурга, де під керівництвом професора М. Г. Устрялова готувався до професорського звання й писав магістерську дисертацію «Промисловість давньої Русі», яку було захищено в 1866 р. Здобувши наукове звання, М. Я. Арістов перейшов на посаду доцента кафедри російської історії до Казанського університету, а наприкінці 1869 р., із відкриттям Імператорського університету в Царстві Польському, переїхав до Варшави. У лекційних курсах, які викладав професор в університеті, головна увага приділялася переважно внутрішній історії Росії – культурі, законодавству й праву, економічному побуту російських земель. Саме в Польщі вчений підготував докторське дослідження «Московські смути за правління царівни Софії Олексіївни», яке захистив у 1871 р. в Казані, а також видав «Хрестоматію з російської історії". У 1875 р., після короткочасного перебування в Харківському університеті, Микола Якович очолив кафедру російської історії в НІФІ. «Ніжинський» період, на думку більшості дослідників, вважається найбільш плідним. Обіймаючи посади професора та інспектора інституту, М. Я. Арістов не полишав і наукової

роботи, написавши за сім років десятки статей і одну з найкращих своїх праць – «Жизнь и сочинения Афанасия Прокофьевича Щапова», якого особисто знав, поважав і любив дослідник. В останні роки життя вчений працював над складанням історико-географічного словника Росії. На жаль, у 1881 році Микола Якович захворів на сухоти й наступного року помер, залишивши після себе добру пам'ять колег та студентської молоді, заклавши підвалини для формування в Ніжині одного з центрів історичного студіювання.

В. В. Качановський

Заслуговує на згадку в контексті наукових зв'язків Варшавського та Ніжинського вишів і видатний славіст, випускник історико-філологічного факультету Варшавського університету (1878 р.) Володимир Васильович Качановський (1853–1901), який із 1888 р. став професором слов'янської філології НІФІ. Вже в студентські роки В. В. Качановський виявив інтерес до науки. Працюючи під керівництвом професора В. В. Макушева, він підготував досить ґрунтовне дослідження «Сербські житія та

літописи як джерело історії південних слов'ян в XIV та XV століттях», яке було відзначене золотою медаллю й опубліковане в «Славянском сборнике» за 1876 рік. Після закінчення навчання Володимира Васильовича залишили при університеті для підготовки до професорського звання й направили

на стажування до Петербурзького університету, де молодий науковець прослухав курси лекцій професорів К. О. Косовича, В. І. Ламанського та О. Ф. Міллера [9, 44]. Працюючи в Петербурзі, а потім за кордоном (у Франції, Італії, Туреччині), учений усе більше віддавався дослідженню слов'янської історії, літератури та культури. У 1882 році В. В. Качановський захистив дисертацію «Невиданий дубровницький поет Антон Марін Глегевич. Історико-літературне дослідження» і, здобувши звання магістра слов'янської філології, був відряджений до Болгарії для накопичення матеріалу до болгарського словника. Перебуваючи за кордоном, дослідник написав цілу низку статей і розвідок, які й сьогодні не втратили своєї науковості: «Нові дані для вивчення літературної діяльності болгарського патріарха Євфимія», «Нарис із історії ставлення церкви болгарської до церков грецької і латинської з кінця IX ст. до половини XIII ст.», «Грамота Костянтина Асеня Зографському монастирю», «Слов'янський список опису чудес Димитрія Сасунського» та ін. На думку професора М. Н. Сперанського, болгарському народу вчений присвятив «наиболее выдающиеся и крупные по значению труды» [8, 121]. Після повернення з Болгарії В. В. Качановського призначили 8 лютого 1886 р. приват-доцентом кафедри слов'янської філології Казанського університету, а з 1 вересня 1888 р. перевели екстраординарним професором до НІФІ, де він залишався до кінця життя. У Ніжині науковець продовжив видання фахового збірника «Вестник славянства» (1888–1896), заснованого ще в Казані, співпрацював із часописами – «Журналом Министерства народного образования» та «Историческим вестником», читав лекції з давньослов'янської та сучасних слов'янських мов. Якщо «варшавський період» характеризується підвищеним інтересом ученого до болгарської тематики, то «ніжинський період» став часом поглибленої

розробки історії, старожитностей та літератури іншого південнослов'янського народу – сербського. Про це свідчить низка праць В. В. Качановського, серед яких варто відзначити «Сербський епос», «Із сербського епосу: Жидовин і Льодовий король», «Із сербського епосу: Ілля Муромець і Марко Королевич», «Історія Сербії з половини XIV до кінця XV століття» та ін. Але слід зазначити, що вчений, віддаючи перевагу дослідженню того чи іншого слов'янського народу, не полишав і інші. Слушно зауважив колега вченого, професор М. Н. Сперанський, про праці вченого: «... в этом перечне мы найдем труды по всем областям изучения славянства: не только по истории, но и по языкам, не только по литературе, но и древностям, археологи; в этом же списке мы встретим яркие следы интереса профессора не к одной либо какой излюбленной славянской народности: здесь есть труды и заметки и по церковно-славянской старине и по языкам, литературе и истории любой славянской народности» [8, 125]. Зрозуміло, що працюючи тривалий час у Польщі, науковець не міг залишитися байдужим до історії та культури польського народу. В. В. Качановського цікавили актуальні проблеми польської історії та специфіка російсько-польських відносин кінця XVIII – поч. XIX ст. Так, у своїй праці «Нарис історії останніх десятиріч Речі Посполитої» [4], дослідник зробив спробу висвітлити головні суспільно-політичні передумови розпаду держави посполитів. Учений загалом підтримує думку польських істориків, що поділи Польщі були обумовлені характером політичної влади, слабкістю станово-представницької монархії, сепаратизмом шляхти та перманентними зовнішніми і внутрішніми війнами, учасником якої була польська політична верхівка [2, 186]. Відносини Росії і Польщі знайшли своє відображення в іншому дослідженні славіста – «Росія та Польща на початку XIX ст.», у якому автор акцентував

на актуальних для того часу проблемах входження польських земель до складу Російської імперії та впровадження політики русифікації [5]. На жаль, професор Качановський помер у розквіті творчих сил після тяжкої хвороби, залишивши після себе пам'ять як про блискучого вченого-славіста, що вписав власну сторінку в історію слов'янознавства.

Але варто зазначити, що кадрові пересування не були односторонніми. Якщо в 1870-х рр. науковці з Варшавського університету переїздили до Ніжина, то в подальшому все більше колишніх «ніжинців» перебиралось до Варшави. Яскравим свідченням цього є той факт, що протягом тривалого часу колишні професори НІФІ очолювали Варшавський університет як ректори: М. О. Лавровський (1883–1890), Г. Е. Зенгер (1897–1899), Ю. Ф. Карський (1905–1910).

Микола Олексійович Лавровський (1825–1899), закінчивши в 1851 р. історико-філологічне відділення Петербурзького університету, залишився для підготовки до професорського звання. Після захисту магістерського дослідження «Про візантійський елемент в мові договорів з русичів з греками» у 1853 р. перейшов до Харківського університету, де вже в 1855 р. захистив докторську дисертацію «Про давньоруські училища», після чого ще 20 років залишався у Харкові на посадах ординарного професора (з 1858 р.) та декана історико-філологічного факультету (1862–1875). Із створенням у

М. О. Лавровський

Ніжині ІФІ досвідченого педагога призначили на посаду директора нового навчального закладу. За час своєї діяльності (до 1882 р.) він розширив матеріальну базу, запросив на роботу багатьох талановитих учених, заклав основи для формування в ІФІ філологічної, славістичної та історичної шкіл, заснував вишівське видання «Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине». Один із випускників інституту П. О. Заболотський і згадував: «Безусловно, научный авторитет, энтузиазм в отношении к своему делу и административный такт директора делали для молодых и талантливых сотрудников Н. А. Лавровского из Нежинского института колыбелью для их будущей научной и административной славы» [3, 37]. У 1882 р. директор вийшов у відставку, але вже наступного року вченого призначають ректором Варшавського університету. Як і в Ніжині, на новому місці роботи значна увага приділялась навчальній і науковій діяльності вишу. Миколі Олексійовичу вдалося зосередити значні наукові сили в галузі слов'янознавства. У 1886 р. Лавровський добився дозволу зараховувати до складу студентів університету на фізико-математичний та історико-філологічний факультети вихованців православних духовних семінарій, які мали скласти іспити з російської мови та історії; крім того, вступники на історико-філологічний факультет складали екзамен із давніх мов і загальної історії, а на фізико-математичний – з математики та фізики. Було збільшено штат викладачів до 79 (на 1 січня 1889 р.), із яких ординарні та екстраординарні професори становили 33 та 23 відповідно; крім того, поза штатом працювало 6 ординарних і 10 екстраординарних професорів. Дбав ректор і про подальше удосконалення матеріальної бази вишу. У розпорядженні університету були ботанічний сад, астрономічна та метеорологічна обсерваторія, зоологічний, мінералогічний, і палеонтологічний, ботанічний і археологічний кабінети. У 1890 р. М. О. Лавровського обрали академіком

РАН і призначили на посаду попечителя Ризького навчального округу, на якій він перебував майже до смерті в 1899 р. Внесок вченого у розвиток освіти й науки в Україні та Польщі вагомий, а сам Микола Олексійович увійшов до складу найбільш талановитих організаторів та адміністраторів вищої освіти в Російській імперії XIX ст.

Помітне місце в історії Ніжинського та Варшавського навчальних закладів посіли також професори А. С. Будилович та Г. Е. Зенгер.

Антон Семенович Будилович (1846–1908) випускник Петербурзького університету, учень І. І. Срезневського, прибув до НІФІ на запрошення М. О. Лавровського у 1875 р. вже як відомий вчений, магістр слов'янської філології та учасник Всесвітнього з'їзду славистів. У Ніжині науковець продовжив дослідження історії та мов слов'янських народів, підготував найвизначнішу свою працю «Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным», яку в 1879 р. було захищено як докторську дисертацію. У 1881 р., після смерті професора М. О. Колосова, А. С. Будиловича запросили очолити кафедру російської та церковно-слов'янської мови Варшавського університету. Діяльність вченого у Варшаві но-була суперечливою. З одного боку, професор занурився у викладацьку й наукову роботу, виявив себе як талановитий організатор, очолюючи історико-філологічний факультет

А. С. Будилович

(1887–1892 рр.), та блискучий науковий діяч, один із найвизначніших спеціалістів кінця ХІХ ст. в галузі слов'янського мовознавства, про що засвідчує його обрання членом-кореспондентом РАН і членом Сербської королівської академії; але, з іншого боку, він виступав як запеклий російський націоналіст і монархіст, відстоював думку про російську мову як загальнослов'янську, заперечував існування самостійних української та білоруської мов, чинив супротив викладанню польської літератури в університеті польською мовою. Разом із М. О. Лавровським Будилович продовжив русифікацію Варшавського університету, що в подальшому призвело до скорочення кількості польських студентів у навчальному закладі.

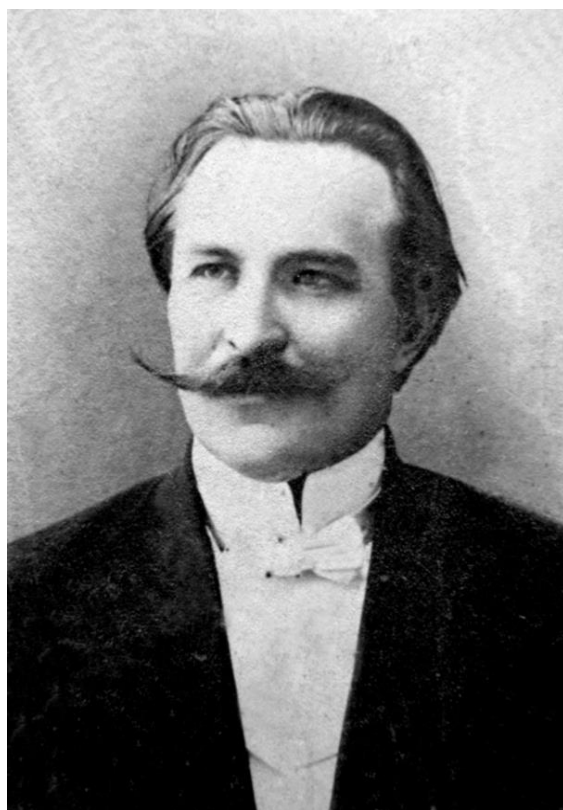
Г. Е. Зенгер

Відомий учений-античник Григорій Едуардович Зенгер (1853–1919) теж перейшов до Варшавського університету з НІФІ князя Безбородька, де він обіймав посаду професора класичної філології протягом 1877–1885 рр. У Варшаві Г. Е. Зенгер викладав студентам-філологам, історикам та юристам загальну та римську історію, римську епіграфіку, енциклопедію класичної філології. Саме тут вчений здобуває наукове визнання, була захищена магістерська дисертація (1886 р.) і присвоєно докторський ступінь (1894 р.).

У 1896 р. професора затвердили деканом історико-філологічного факультету, а наступного року – ректором Варшавського університету. І хоча перебування Григорія Едуардовича на цій

посаді не було тривалим, на його ректорство припадає дуже визначальна подія для вузу – заснування Товариства історії, філології та права. У подальшому Г. Е. Зенгер обіймав посади попечителя Варшавського навчального округу, товариша міністра, а потім і міністра народної освіти й відіграв помітну роль у розвитку вищої та початкової освіти в Російській імперії.

Із Варшавським університетом пов'язане життя й наукова діяльність проф. П. О. Заболотського [6], який у 1901 р. був відряджений до університету для підготовки до професорського звання з російської літератури, російської, церковнослов'янської та польської мов, слов'янської філології та західноєвропейських літератур. У 1902–1903 роках П. О. Заболотський склав до університету магістерські екзамени. З 1901 року він був членом, а з 1905 р. секретарем Товариства історії, філології й права Варшавського університету, робив доповіді з

П. О. Заболотський

нової російської літератури й педагогіки, брав участь у Гоголівських ювілейних святах 1902 р., читав публічні лекції.

Після трирічного закордонного відрядження 1904–1907 рр. П. О. Заболотський конференцією Ніжинського історико-філологічного інституту був рекомендований на посаду наставника студентів і викладача нової російської літератури. У 1910 р. захистив магістерську дисертацію й був обраний ученим секретарем конференції інституту.

Перебуваючи в Ніжині, П. О. Заболотський досліджував слов'янські літератури, у тому числі й польську. Серед статей на польську тематику слід назвати «Чествование памяти Н. В. Гоголя в Варшаве» (1902), «Варшавское Общество истории, философии и права» (1903), «Гоголь в славянских переводах» (1911), «Очерки русско-славянских литературных отношений в XIX веке. М. Ю. Лермонтов у поляков» (1917).

Яскравим представником польської наукової громади у Історико-філологічному інституті кн. Безбородька був Вітольд Наводворський.

Полоністика в Україні: Вітольд Владиславович Наводворський

В. В. Новодворський

В—
Вітольд Владиславович Новодворський, значна частина життя й науково-педагогічної діяльності якого пройшли в Україні.

Слід зазначити, що ще за життя вченого в Росії з'явилося кілька коротких біографічних нарисів у енциклопедичних виданнях та словниках [1], але за радянських часів науковий

Незаперечним досягненням української пострадянської історіографії стало те, що в останні десятиліття імена багатьох відомих свого часу вчених, діяльність яких тісно пов'язана з Україною, були повернуті до наукового обігу, а їх творчий і життєвий шлях став об'єктом посиленої уваги дослідників.

Разом з тим частина науковців минулого залишаються маловідомими для широкого загалу українських істориків і бібліографів. Серед них і Вітольд

доробок В. В. Новодворського випав з поля зору дослідників більш як на півстоліття. Лише в останні десятиліття в історіографії знову з'являються окремі розвідки про вченого в контексті дослідження розвитку славістики чи методології історії в Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [2], але вони в більшості не мають аналітичного характеру. Винятком є праці сучасного українського історика Сергія Стельмаха, який, аналізуючи теоретичну спадщину української історіографії імперського періоду, зосередив свою увагу на методологічних інтенціях В. В. Новодворського [3], та російського науковця М. А. Робінсона з тієї ж проблематики, але щодо теоретичних основ праць російських славістів початку ХХ століття [4]. Проте в обох працях дослідники, розглядаючи теоретико-методологічні підходи вченого, обмежились виключно однією, хоча й вагомою статтею Вітольда Владиславовича, не врахувавши більш пізні й не менш, на нашу думку, важливі для об'єктивного висвітлення поглядів науковця твори професора Новодворського. Значно частіше у ХХ столітті до спадщини вченого звертались польські дослідники, але й ці праці переважно мають описовий бібліографічний характер [5].

На жаль, спеціальні праці, присвячені цій неординарній особистості, до цього часу відсутні як в українській, так і в зарубіжній (польській, російській, білоруській) історіографії, кожна з яких ототожнює вченого з власною приналежністю. Тому, на нашу думку, уже надійшов час переосмислити життя і наукового доробку цього визначного вченого.

Метою даної статті стане розкриття основних етапів життя, наукової та педагогічної діяльності В. В. Новодворського, аналіз праць та методологічних позицій ученого, визначення його місця в історіографічному процесі в Україні.

Вітольд Новодворський народився 2(14) червня 1861 року в маєтку Лемно Ігуменського повіту (нині – Червенський район) Мінської губернії у збіднілій родині польської шляхти, яка після Люблінської унії переселилася й осіла на білоруських землях. Його батьки, дрібний дворянин римо-католицького віросповідання Владислав Новодворський і Алоїза Шпетт, пов'язували майбутнє сина з державною службою, тому віддали хлопчика до Полоцької військової гімназії, яку він успішно закінчив навесні 1878 р., а вже восени вступив до Санкт-Петербурзького інституту інженерів шляхів зв'язку. Але інтерес до історії, якою юнак захопився в гімназійні роки, взяв гору, і на III курсі Вітольд полишив лави інституту й перейшов вільним слухачем на історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету. У травні 1882 року В. Новодворський витримав іспит у якості екстерна при Латинській гімназії на атестат зрілості й отримав можливість повноцінно навчатися в університеті. Професорський склад історико-філологічного факультету в першій половині 80-х років XIX ст. був надзвичайно сильним, тут зібралася окраса російської гуманітарної науки: К. М. Бестужев-Рюмін, В. Г. Васильєвський, О. М. Веселовський, В. І. Ламанський, К. Я. Люгебіль, О. Ф. Міллер, П. В. Нікітін, І. В. Помяловський, Ф. Ф. Соколов, І. В. Ягіч й ін. Цілком зрозуміло, що, маючи таких вчителів, юнак здобув блискучу підготовку в університеті, який він закінчив у 1885 р. зі ступенем кандидата кафедри загальної (всесвітньої) історії. Подальше двадцятиріччя Вітольд Владиславович провів у північній столиці в якості викладача історії. Він читав лекції в Петербурзькому першому кадетському корпусі, давав уроки в жіночому училищі Св. Олени та жіночому училищі при римо-католицькій церкві Св. Катерини. Незважаючи на досить напружену педагогічну працю, В. Новодворський не полишав ідеї здобути наукового звання, тому в

листопаді 1893 року успішно склав іспит на ступінь магістра історії у своїй alma mater. Молодий викладач не випав з поля зору керівництва історико-філологічного факультету і після закінчення університету, тому в березні 1900 р. його запросили на посаду приват-доцента читати лекції на кафедрі загальної історії. Це відкрило перед Вітольдом Владиславовичем можливість зануритись у наукову роботу й прискорило процес написання дисертаційного дослідження «Боротьба за Лівонію між Москвою та Річчю Посполитою (1570–1582 рр.)», яке було блискуче захищене 9 травня 1904 р. на засіданні Спеціалізованої ради рідного факультету.

Саме наприкінці XIX – на початку XX ст. розпочалося активне студювання вченим польської історії. За короткий час дослідник здобув визнання в наукових колах не лише Росії, але й Польщі як ґрунтовний полоніст. У енциклопедичних виданнях і часописах була надрукована низка статей польською та російською мовами, присвячених видатним польським політичним діячам, історикам і літераторам – Яну Замойському [6], Адаму Чарторійському [7], Адольфу Павінському [8], Каролі Шайноху [9], Адаму Міцкевичу [10] та ін.

У цей же час у В. Новодворського встановилися тісні стосунки з Історичною Комісією Akademii Umiejętności в Кракові [11], за дорученням якої в 1902 р. він займався виданням оригіналу «Interregnum» Святослава Оржельського [12]. Вчений віднайшов копію повної хроніки й опрацював перший том, але завершити роботу завадило переведення до Ніжина (пізніше цю працю опрацював і видав Едвард Кунц [13]). Вітольд Владиславович у цей час підтримував активні зв'язки з польськими науковцями, готував матеріали й розвідки для різноманітних польських видань: «Ateneum», «Głos», «Kwartalnik Historyczny», «Prawda», «Przegląd Historyczny», співпрацював з «Великою енциклопедією ілюстрованою»

(«Wielka Encyklopedia Ilustrowana»), для якої підготував досить ґрунтовну статтю «Феодалізм або ленна система». Це не могло не позначитись на зростанні авторитету та позитивного ставлення до молодого вченого з боку польських науковців. Тому не видається дивним, що в липні 1906 р. на з'їзді Історико-літературському ім. Миколи Рейя в Кракові В. В. Новодворський разом з Яном Бодуеном де Куртене [14] та Станіславом Пташицьким [15] репрезентував поляків Петербурга.

З вересня 1906 року розпочався «український період» діяльності вченого, коли магістра історії Вітольда Новодворського призначили екстраординарним професором кафедри загальної історії Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині [16] на місце відомого медієвіста Володимира Піскорського, який під тиском обставин був вимушений перейти до Казанського університету.

Ніжинський інститут наприкінці XIX – на початку XX століття був головним центром розвитку освіти й науки на Лівобережній Україні, де зосереджувались досить потужні інтелектуальні сили. У цей час у навчальному закладі працювали відомі в Російській імперії вчені: класики І. Г. Турцевич, Б. Ф. Бурзі та І. І. Семенов, філософ П. В. Тихомиров, філолог В. І. Резанов, історики В. І. Савва, І. П. Козловський, М. І. Лілеєв та ін., хоча після подій 1905 року і з початком реакції царату атмосфера в інституті була досить напруженою. З викладачів, що призначались на роботу, брали своєрідне підтвердження лояльності: «Я, нижеподписавшийся, даю настоящую подписку в том, что циркулярное предложение г. Попечителя Киевского учебного Округа от 3 ноября 1906 года за № 22079 о воспрещении должностным лицам состоять в партиях, обществах и союзах мне объявлено и принято к исполнению. Экстраординарный профессор института В. Новодворский. Нежин. Ноябрь 1906 г.» [17].

У вересні 1906 року в інституті нарешті, після майже півторарічної перерви, відновився навчальний процес. Вітольд Владиславович став одним із двох професорів кафедри загальної історії (в той же день, 17 вересня 1906 р., сюди ж в якості екстраординарного професора призначили також колишнього приват-доцента Новоросійського університету Франца В'ячеславовича Режабека), які розподілили викладання курсів між собою. Професор Режабек зосередився на читанні давньої та середньовічної історії, історіографії та джерелознавства, а професор Новодворський – на більш близьких для себе новій історії країн Західної Європи, філософії та методології історії. Програма курсу нової історії передбачала виклад європейської історії від епохи Гуманізму та Реформації і до наслідків Віденського конгресу. Більш складний для сприйняття практичний курс філософії та методології історії (2 год. на тиждень) будувався на аналізі фундаментальної праці А. С. Лаппо-Данилевського «Методологія історії» [18]. Певний час Вітольд Владислав читав для студентів історичного відділення також спецкурс з історії Англії XVI–XVII ст., який було видано в 1908 році як курс лекцій [19].

За короткий час професор Новодворський здобув визнання і в наукових колах України. Його енергія, педагогічний досвід, енциклопедичні знання приваблювали й навчальні заклади Києва. Поряд із безбородьківським інститутом Вітольд Владиславович викладав в Університеті Св. Володимира (з 1908 р.) [20] та Київському комерційному інституті (з 1909 р.) [21], на Жіночих загальноосвітніх курсах М. В. Довнар-Запольського (з 1908 р.) [22] та Вечірніх Вищих курсах А. І. Жекуліної (з 1909 р.) [23]. Паралельно з педагогічною діяльністю вчений продовжував займатися й науковою працею. Упродовж кількох років (1908–1910, 1913–1914) у канікулярний час учений здійснив подорожі до Англії, Франції та Німеччини, де

працював у архівах і бібліотеках. Наслідком цих відряджень стало написання досить значної за обсягом і ґрунтовної праці «Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса: Опыт историко-критического исследования» [24].

У роки Української революції В. Новодворський брав активну участь у польському культурно-просвітницькому русі. Залишаючись професором і секретарем Конференції (з 1913 р.) Історико-філологічного інституту в Ніжині, Вітольд Владиславович багато часу проводив у Києві, виступивши одним із фундаторів Вищих Польських Курсів Наукових (згодом – Польський Колегіум Університетський) та Польського Наукового Товариства [25]. У Києві в 1917 році зібралися потужні польські наукові сили, що й дозволило зорганізувати ці інституції. Поряд із професором Новодворським, який викладав курси «Польща за часів розквіту та занепаду (XVI–XVIII ст.)» і «Генезис і розвиток сучасної демократії», працювали відомі польські вчені: хімік Богдан Шишковський, енциклопедист Людвік Яновський, математик Юліан Талько-Гринцевич, антрополог Чеслав Бялобржеський, античник Вітольд Клінгер, філософ Генрік Якубаніс, літературознавець Аурелій Дрогочевський, мовознавці Кароль Аппель і Генрік Уляшин та ін.

Ми не беремо на себе сміливості остаточно стверджувати, що саме – важка розумова праця останніх років, тяжке матеріальне становище родини (крім старшої доньки Ванди, яка народилася в Петербурзі в 1901 р., у родині Новодворських у Ніжині з'явилося двоє синів – Вітольд (р. н. 1907) і Густав (р. н. 1912) чи суспільно-політичні та соціально-економічні зміни (несприйняття більшовизму), що сталися в Україні в 1917–1918 рр., вплинули на стан здоров'я Вітольда Владиславовича, але з ним стався психічний розлад, і протягом кількох місяців (з кінця зими до початку літа) професор був

вимушений провести в лікарні. Керівництво інституту надало значної підтримки родині Новодворських, працевлаштувало дружину вченого Марію Йосипівну, виділило 300 крб. із власних коштів і ще 1000 крб. із виділеної Міністерством освіти одноразової допомоги [26]. Лікування пройшло успішно, і вже в серпні 1918 року Вітольд Владиславович поряд із іншими професорами Ніжинського інституту дав обітницю на відданість Гетьманату: «Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут» [27]. Проте зі втратою Україною незалежності й установам більшовицької диктатури В. В. Новодворський виявив бажання виїхати за кордон. Така можливість з'явилася з відкриттям університету Стефана Баторія у Вільно. До навчального закладу почали залучатися науковці не лише з Литви та Польщі, але й з Радянської Росії та України. На етапі формування до вишу прийшли Б. Балзункевич, К. Ціммерман, В. Станевич, В. Міцкевич, М. Здзеховський, С. Пигонь, Б. Кубицький, Ф. Рушиц, Ю. Калленбах, Ю. Клос та ін. Ректором обрали відомого вченого в галузі природничих наук і філософії, педагога Міхала Сідлецького (1919–1921). Саме з ініціативи останнього 15 січня 1921 року Новодворського було обрано професором загальної історії Віленського університету, але дістатися до нового місця роботи йому вдалося лише у вересні. Схвальних відгуків здобула вступна лекція науковця «Сутність і завдання всесвітньої історії», прочитана 22 листопада 1921 р. Крім викладацької діяльності, Вітольд Владиславович виконував функції директора Університетської Публічної Бібліотеки (з 25.11.1921 р. до 1.07.1922 р.).

Помер Вітольд Владиславович Новодворський раптово 24 листопада 1923 року і був похований на відомому цвинтарі Росса у Вільні (Вільнюсі), одному з найбільшдавніших і відомих

некрополів Литви, де містяться могили багатьох визначних діячів польської та литовської науки і культури: Й. Лелевеля, Ф. Смуглевича, Е. Словацького, А. Бекю, О. Петрашкевича, родини Пілсудських та ін.

Аналіз наукового доробку вченого дозволяє виділити три основні напрями його дослідницьких вподобань – західно-європейська і російська історіографія та методологія історії, історія Польщі й історія та культура країн Західної Європи в новий час.

Інтерес вченого до проблем розвитку історичної науки виник досить давно, вже на початку його наукового становлення. Готуючи власне магістерське дослідження, В. Новодворський не міг не звернутися до напрацювань своїх попередників, перш за все, представників польської історіографії В. Кентржинського [28], Й. Корженевського [29], В. Абрагама [30], К. Шайнохі [31], А. Павінського [32], Р. Реппеля [33] та ін., що викликало появу кількох розвідок російською мовою: «Новейшее исследование об упадке Польши в XI ст.», «Разыскания польских учёных в римских архивах и библиотеках», надрукованих в «Известиях Отделения русского языка и словесности императорской АН» [34], та польською мовою – «Ryszard Roppel i stanowisko jego w dziejopisarstwie polskim» [35], «Adolf Pawiński» [36], «Dziejopisarstwo polskie w XIX w.» [37]. У своїх статтях і рецензіях учений рішуче виступив проти тези представників краківської історичної школи про провину народу за занепад Польщі, водночас, високо оцінював теоретичні положення, які відстоювали варшавські історики, особливо Владислав Смоленський [38] і Тадеуш Корзон [39]. Найбільший інтерес у дослідників, які зверталися до творчої спадщини В. Новодворського, викликала праця «Несколько слов о направлениях в современной историографии», яка з'явилась як вступна лекція, читана в Університеті

Св. Володимира в 1909 році й видана в «Киевских университетских известиях» [40]. І це не дивно. Саме вона, на думку сучасної історіографії, яку ми поділяємо, якнайкраще розкриває методологічні підходи й наукові орієнтири вже зрілого вченого. Проаналізувавши розвиток європейської історичної думки впродовж тривалого часу й подавши власну оцінку основних напрямків історіографії, В. Новодворський приходить висновку, що історія «досліджує явища, які вирізняються найбільшою складністю і найбільшою різноманітністю..., конкретна наука про розвиток явищ і форм людського життя» [41]. При цьому, на думку науковця, історія має враховувати вплив фізичного середовища, результати природознавства, вивчати етнічний склад населення і т.п. Разом з тим, вчений визначив напрямки історичного дослідження: «історик має перед усім вивчати саму сутність – так би мовити – історичної еволюції, тобто розвиток соціального і політичного устрою, економічних умов і духовної культури (науки, релігії, етики та мистецтва)... не має нехтувати, як це часто роблять історики культури, фактами т.зв. зовнішньої історії, тобто, війнами, дипломатичними відносинами і т.п.» [42]. У цілому Вітольд Владиславович, поділяючи ідеї позитивізму, належав до когорти російських істориків, які намагалися позбутись впливу однієї концепції й на основі синтезу протилежних теорій створити власне бачення історичного процесу [43]. У цьому ж дусі написана й одна з найбільш ґрунтовних праць ученого – «Історичний матеріалізм. Доктрина Маркса й Енгельса. Досвід історико-критичного дослідження» [44], метою якої було визначення джерел марксизму, його генези та місця історичного матеріалізму в процесі загального розвитку європейської історіографії. Указавши на недоліки своїх попередників у оцінках коріння марксизму, дослідник визначив головне джерело, на основі якого виникла й

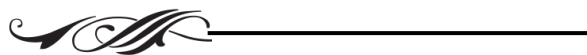
розвивалась доктрина матеріалістичного розуміння історії, синтез німецької філософії та поглядів французьких і англійських соціалістів [45]. Визнаючи право на існування марксизму як історико-філософської доктрини, В. Новодворський досить скептично ставився до історичних праць засновників історичного матеріалізму, здійснивши досить глибокий критичний аналіз творів К. Маркса [46]. У викладі концепцій історичного матеріалізму простежується поширена серед істориків XIX – початку XX століття теза про однобічність марксизму. Незважаючи на тенденційність викладу в дусі тогочасної науки, ця праця стала одним із перших аналітичних розвідок наукового спадку класиків марксизму.

Життя й діяльність професора В. В. Новодворського були присвячені підготовці фахових істориків, а його наукова спадщина стала помітним явищем в історіографічному процесі України першої чверті XX ст.

РОЗДІЛ IV

Вищі навчальні заклади Ніжина у ХХ столітті

У роки радянської влади традиції попередників продовжували в Ніжині навчальні заклади: Науково-педагогічний інститут (1820–1821), Інститут народної освіти (1921–1930), Інститут соціального виховання (1930–1933), Педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя (1933–1998).

За час існування цих навчальних закладів спостерігалися окремі вияви вивчення українсько-польських звязків, вивчення польської мови.

Важливе місце в розвитку науки в Ніжинських вишах 20–30-х років відіграла Науково-дослідна кафедра історії культури й мови, яку очолював відомий учений, член-кореспондент Академії наук СРСР, професор Володимир Іванович Резанов (1867–1936). Ця наукова установа складалася із 4-х секцій, зокрема української мови і літератури – керівник проф. Є. А. Рихлик, загальної і російської літератури – керівник проф. В. І. Резанов, а також відділу аспірантури. Науковий осередок існував у 1922-1930-х роках, коли всі установи України були охоплені загальною українізацією. Але в цей час в Україні існували й національні школи. Крім української, російської, єврейської, німецької та інших функціонували 381 польська школа, для яких в інститутах готували вчителів.

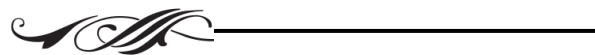
У Ніжині польську мову викладав М. К. Волинський, який був родом із Дубенського повіту Волинської губернії. Він закінчив словесно-російський відділ історико-філологічного факультету Харківського університету (1917), досконало знав польську мову й працював у Ніжинському інституті народної освіти.

Члени наукової кафедри цікавилися питаннями польської культури і літератури. Так, проф. В. І. Резанов, досліджуючи історію української драми, використовував польські джерела, про що свідчать його праці: «К истории русской драмы. Поэтика А. К. Сарбевского: По рукописям музея кн. Чарторыйских в Кракове», «Школьные драмы польско-литовских иезуитских collegий».

Найбільшяскравим дослідником польської культури у цей час був професор, чех за походженням Євген Антонович Рихлик (1888–1937).

Є. А. Рихлик

У Ніжинському інституті народної освіти він працював з листопада 1928 року професором кафедри українського мовознавства та письменства [1].

У цей час під керівництвом професора В. І. Резанова в інституті формується науково-дослідна кафедра, яка стала

важливим науковим центром в Україні. 16 грудня 1925 р. Є. А. Рихлика обрали дійсним членом цієї кафедри по секції історії українського й російського письменства.

Учений продовжував підтримувати творчі зв'язки з Етнографічною комісією ВУАН, співпрацював з Науковим інститутом книгознавства, допомагав створювати в інституті «Музей історії мистецтва та етнографії», був заступником Ніжинського окружного бюро Спілки наукових робітників, головою інститутської спілки «Робос» Окружного виконавчого комітету Ніжинщини, делегатом з'їздів Рад тощо [2].

16 березня 1926 р. Є. А. Рихлика затвердили на посаді штатного професора I групи української мови та письменства Ніжинського ІНО, а 10 лютого 1927 р. він був обраний дійсним членом і керівником секції української мови та письменства науково-дослідної кафедри української культури в Ніжинському ІНО.

Є. А. Рихлика як ученого й керівника секції цікавили різні проблеми. Він ставив питання про розширення тем, якими повинні були займатися вчені та аспіранти кафедри. Більше того, він пропонував перетворити секцію на самостійну кафедру українознавства й славістики. Аргументував він це тим, що в бібліотеці Ніжинського ІНО був солідний книжковий фонд зі славістики, керівник секції мав спеціальну славістичну освіту, зокрема з польської й чеської філології. Крім того, в Україні не було жодної славістичної наукової установи, і це «спричинилося до повного занепаду в нас славістики, а тим часом нормальний розвиток наукового українознавства неможливий без студіювання культури слов'янських народів, особливо поляків. Небезпеку, що полягає в занепаді в нас славістики, починає відзначати і наша преса... У Ніжині є можливість згуртувати незабаром і виховати кадри наукових робітників-славістів. Це, між іншим, підготує

кваліфікованих робітників для наукового дослідження наших національних меншостей слов'янського походження: у майбутній кафедрі славістики має поширити свою роботу той семінар для виучування культури нацменів, що з цього року почав працювати при ніжинській кафедрі».

У проекті організації нової кафедри передбачається відкриття протягом п'ятирічки нових секцій – слов'янського та українського мовознавства й слов'янського та українського літературознавства. За сприятливих обставин планувалася організація секції слов'янської етнографії й секції історії слов'янських народів. Таким чином, кафедра перетворювалася на окремий інститут славістики. Як бачимо, у професора Є. А. Рихлика були цікаві плани організаційної роботи, пов'язаної з вивченням слов'янознавства, у тому числі й польської культури.

Слід зазначити, що, починаючи з 1924 р., коли Є. А. Рихлик почав працювати в Києві, він підтримував зв'язки з Етнографічною комісією при ВУАН. Протягом 1924–1925 років він прочитав на її засіданні декілька доповідей на слов'янську тематику «Польський письменник Клінка Агарський та його опера «Złota Wolność albo Alexander I. У переробленому вигляді доповідь під назвою «Опера Клинки Агарського "Złota Wolność czyli Alexander I"» була надрукована у збірнику за 1928 рік [3]. Творчі зв'язки з комісією підтверджувались і публікацією рецензій у «Етнографічному віснику» (1926 р.) на видання, що виходили в Польщі. У декількох його випусках опублікований «Огляд змісту польського етнографічного часопису "Lud"» (I–IV, V–VI).

Працюючи на кафедрі в НІНО й очолюючи її, Є. А. Рихлик добре розумів, що українську мову та літературу можна всебічно вивчити лише у контексті проблем зі слов'янським мовознавством та літературознавством. Учений обрав для себе цікаву наукову проблему – «Українсько-польські літературні

взаємовідносини», плануючи протягом п'ятирічки надрукувати велику монографію «Українські мотиви в польській літературі першої половини XIX ст.» Крім цього, Є. А. Рихлик запланував підготувати науково-популярну книгу про сучасний стан слов'янських народів, у тому числі й польського, під назвою «Слов'янська енциклопедія», а також низку статей для журналістів.

Не все із запланованого зумів виконати вчений. Проте значна робота, пов'язана з польсько-українськими літературними зв'язками, була здійснена. У цей час Є. А. Рихлик працював над дисертацією «Українські мотиви в польському письменстві XIX століття». Він уважно стежив за джерелами й опублікував на них декілька рецензій. У часописі «Україна» (1927) з'явилася його стаття «З нової літератури про «Польсько-Українську школу» [4], у якій Є. А. Рихлик аналізує наукові праці вчених Польщі про трьох представників «польсько-української школи» – романтиків, які у своїй творчості виявляли різноманітність української тематики: Антон Мальчевський – «польсько-шляхетську Україну», Юзеф Залеський – «козацьку» і Северин Гоцинський – «гайдамацьку».

Дослідник вважає, що найціннішими працями останнього часу про Антона Мальчевського є два нових науково-критичних видання, що вийшли до 100-річчя основного твору поета поеми «Марія» (1825–1925): Malczewski. Marja, powieść ukraińska. // pracował prot Józef Ujejski. Biblioteka Narodowa Nr. 46 Kraków; Malczewski. Marja, powiesc ukrainska) Ze wstępem i objaśnieniami Aleksandera Brucknera. Lwow, Wyd. Zakładu Ossolińskich. 1925. На думку Є. А. Рихлика, найкращим виданням поеми є публікація Й. Уейського, бо воно «перевірене за рукописом і першодруком..., точно додержується оригінальну і дає первісний текст з усіма його особливостями [5]. Інший автор, А. Брікнер, який спирається у своєму виданні на

Уейського, вносить чимало свого її текст, «модернізує його – міняє правопис, виправляє слова й вирази, робить кон'юнктури й т. ін.; поза тим оригінальний і докладний коментар робить це видання одним з найцікавіших».

Є. А. Рихлик звертає увагу читачів на велику монографію про автора поеми «Марія»: Józef Ujejski. Antoni Malczewski. Poeta i roemiat. Warszawa. 1921. – С. 488. У ній підсумовано і заново переглянуто все, що до цього зроблено у вивченні поеми «Марія» і її автора.

Ніжинський учений добре знав основні джерела з теми, а тому орієнтувався в тому, а що ж нового було в дослідженні Йозефа Уейського. Перш за все, указує А. Є. Рихлик, на додавання матеріалів із Чарторийської бібліотеки, які розширювали відомості про перебування А. Мальчевського в Кременці, про близькі приятельські стосунки з братами Янушевськими, дядьками відомого письменника Юлія Словацького, їх публіцистичну діяльність і, зокрема, про статтю Феофіла Янушевського, автора відомої анонімної статті «Z życia Ant. Malczewskiego» (1852). Ця стаття, вважає Є. Ф. Рихлик, набула першорядного значення, бо дала право відкинути легенду про виключно французьке виховання А. Мальчевського і про те, що поет до старості не володів польською мовою.

Дослідник звертав увагу й на те, що Й. Уейський, характеризуючи світогляд А. Мальчевського та вказуючи на «байронізм» поета, доводив, що на автора «Марії» усе ж більше мав вплив Вальтер Скотт: «українська» поезія це – «роївка осліпоґа (паросток) БсоЦугіш» (с. 400), «паґервгу аШпек БсоЦугти polskiego» (с. 289). Польські поети, на думку Й. Уейського, відчували в Україні Вальтер-Скоттівську тему: «Взаємовідносини України і Польщі подібні до взаємовідносин Шотландії і Англії. Україна, подібно як і Шотландія, є країна історичних згадок, що оповиті поезією; країна народних переказів і пісень

народного барда. Козаки, нарешті, нагадують гірняків шотландських так своїм замилюванням до свободи, як і своїм диким, але лицарським юнацтвом» (с. 289). А. Мальчевський перший відгукнувся на поезію Вальтера Скотта, бо «у власній душі його був великий запас вразливості до минувшини взагалі, до національної та лицарської зокрема. Оця диспозиція почувань спричинилася до того, що... байронівська поема про Вацлава становилася одночасно з тим скоттівським оповіданням про старого Мечника, набула почасти характеру національно-історичного епосу» (с. 188).

Навівши ці цитати з праці Й. Уейського, Є. А. Рихлик замислюється над питанням: «Невже так просто відбулося в дійсності? Вальтер Скотт вирішив всі проблеми?», доходить висновку, що ні, бо тут треба враховувати й соціально-політичні та історико-літературні чинники. На них, зокрема, і наголошував український вчений М. Мочульський у своїй праці «Українська школа. Умови її появи в польській літературі» [6].

Звернув увагу Є. А. Рихлик і на роздуми Й. Уейського про вплив В. Скотта на А. Мальчевського ще й через те, що польський учений ніде спеціально у своєму дослідженні не говорив про «українську школу», а ці побіжні роздуми все ж свідчать хоча б про опосередковане висвітлення цієї теми.

Аналізуючи працю А. Брікнера, Є. А. Рихлик звернув увагу, що вчений відкинув у літературознавстві думку про те, як А. Мальчевський погано знав польську мову, а через це в поемі «Марія» було багато неясного, неправильного, багато помилок, граматичних і синтаксичних огріхів, багато архаїзмів, варваризмів, новотворів тощо. Польський учений підкреслював, що такий погляд походив від поверхового й недосконалого аналізу мови, і заново розглянув усі віхилення А. Мальчевського від норм польської мови, і довів, що це не помилки поета, не наслідок незнання мови, а навпаки – свідоме шукання нових

виразів, свідомий протест поета проти впертої безбарвної фрази, проти шаблонного й невиразного, хоч і «класичного» висновку. «Загальний висновок Брікнера, – стверджує Є. А. Рихлик, – той, що мова «Марії» – «оригінальна, свіжа, правдиво, поетична», а «пластичність, мальовничість і музичність її стилю», от «гра світла й тіни... , вплив пейзажу на душу», це було для 1825 р. щось таке, про що «попередня література польська навіть і не мріяла» (с. XXII).

Український учений звернув увагу ще на одну важливу думку: А. Брікнер, почасти вказуючи на вплив Байрона, усе ж скрізь підкреслює оригінальність і самостійність А. Мальчевського і висуває поему «Марія» на перше місце в польському романтизмі, бо вона «незрівнянно глибше й ширше здійснила програму романтизму», а Україна правила за романтично-екзотичну країну: «смутна принадність степів і підземне шепотіння курганів слушно надавали їй характеру країни особливої й дивної» (XXXI).

У своєму критичному дослідженні Є. А. Рихлик торкається й інших праць про представників «української школи», зокрема трьохтомної монографії проф. Йозефа Третяка про Богдана Залеського, яка вийшла окремими томами в 1911, 1913 та 1914 роках, хоча й не зупиняється на їх характеристичці, бо про них уже були опубліковані відгуки, зокрема М. Мочульського [7]. Українського вченого більше цікавила спадщина «представники України гайдамацької» Северина Гоцинського, бо творчість цього видатного польського поета була недостатньо висвітлена в літературознавстві, хоча й були дослідження, зокрема, з боку З. Василевського, який понад тридцять років збирав матеріали й працював над монографією, паралельно друкуючи окремі розвідки про поета.

Огляд польських літературознавчих праць початку ХХ ст. дав можливість українському вченому дійти висновку, що «польсько-українська школа» в цих працях не висвітлена і

сподіватись на те, що таке дослідження може з'явитися найближчим часом, не варто, бо польські історики літератури навіть у спостереженнях над «окремими представниками «української школи» українські елементи свого письменства помітно легковажать». Отже, і сьогодні, зауважував Є. А. Рихлик, можна повторити слова О. Пипіна: «Украинские интересы польской литературы до сих пор мало у нас обращали на себя внимание, и в самой польской литературе не были никогда собраны в цельную картину и достаточно признаны исторически» [81].

А звідси впливав ще один висновок: треба самому братися за дослідження цієї теми, на що й срямував свої зусилля Є. А. Рихлик.

У 1929 р. були надруковані ще дві праці ніжинського ученого. Одна із них – «Про деякі польські переклади українських народних дум» – з'явилася у «Ювілейному збірнику на пошану акад. М. С. Грушевського» [9], а друга – «Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі» – у «Збірнику заходознавства» [10]. У цій останній статті Є. А. Рихлик розкрив історію одного з українських мотивів на польському ґрунті.

У 1928–1929 роках у «Записках Ніжинського інституту народної освіти та Науково-дослідної катедри історії культури й мови при інституті» Є. А. Рихлик видрукував своє дослідження «Українські мотиви в поезії Юлія Словацького» [11].

У своїй розвідці вчений стверджував, що систематичний огляд українських мотивів поезії Ю. Словацького дає можливість дійти висновку: польський поет цікавиться майже всіма тими явищами українського життя, що звертали на себе увагу й інших польських письменників з українськими симпатіями: географією України, її природою, історією, етнографією, мовою. Є. А. Рихлик шкодував, що немає можливості розкрити еволюцію кожного мотиву, як це він зробив у попередній

своїй праці про Саву Чалого, тому виклад основних українських мотивів тут має більше описовий характер. Учений сподівався, що повернеться до них, і тоді цей матеріал про Словацького стане складовою частиною загального вивчення проблеми.

Є. А. Рихлик звертав увагу також на те, що обмеженість місця в збірникові не дає можливості розмістити «Словник українських мотивів у поезії Словацького» за абетковим принципом, а тому він обмежується перерахуванням усього наявного в поезії Словацького українського матеріалу, тільки класифікувавши його. Саме цей принцип можна буде використати пізніше під час характеристики українських мотивів у польському письменстві взагалі. Крім цього, дослідник подав тут і ті особливі мотиви, які «в інтерпретації Словацького видаються відмінними проти трактування їх в інших письменників».

Ніжинський учений розглядає у своїй праці декілька мотивів, наприклад «Географія України», відзначаючи, що поляки ділили українські землі на Червону Русь, Волинь, Поділля й Україну, зараховуючи до останньої три воєводства – Київське, Чернігівське та Брацлавське, визначаючи назвою «Україна» землі, що були на краю Польщі. І далі Є. А. Рихлик розкриває окремі поняття: Україна, Поділля, Волинь, Червона Русь, Запоріжжя, Будзак, Чортомлик, Дніпро, Іква, Лимани, Чорне море, Бердичів, Київ, Кременець і з'ясовує, у якому контексті й значенні вони вживаються у творах Ю. Словацького. Так само досліджується «Природа України й краєвид український»: Україна, типовий український пейзаж, степ, схід сонця в степу, ранок, захід сонця, українська ніч, місяць, бездоріжжя, ставки, Софіївка, флора України, фауна України й «Історія України»: Україна і Польща, Хмельниччина, козаччина, гайдамаччина – Коліївщина: Залізник, Гонта, мара Коліївщини, свячення ножів, участь попів, різня-гульба, koszenić

гłów, ліквідація гайдамаччини, Сава (Цалинський), Вернигора, Мазепа, Дорошенко Козира, Київська Русь, легендарно-історичні мотиви, «Культ могил», «Етнографія України»: козак, дівчина-українка, чумаки, рибалка, плакальниця, пасічник, лірник, матеріальна культура (село, хутір, хата), звичаї й обряди (весілля, похорон, обжинки, вечорниці), вірування й фантастики, віщування й передчуття, відьма, упир, блудний вогник, русалка, усна народна творчість, дума, боян; українська мова».

У характеристиці кожного з мотивів вчений виявив гарне знання всіх творів Ю. Словацького, а також інших письменників, показав глибоке розуміння багатьох явищ суспільно-політичного життя, історії України, її етнографії, мови. І хоча деякі пояснення носять фрагментарний характер, але в єдності розкривають багату палітру українських мотивів у творчості Ю. Словацького.

На засіданні науково-дослідної кафедри в Ніжинському ІНО Є. А. Рихлик зробив також декілька доповідей на цю ж тему, зокрема «Словник українських мотивів у поезії Словацького» та «Юлій Словацький і «українська школа» в польському письменстві» та інші.

У Ніжинському архіві збереглися тези останньої доповіді. У зв'язку з тим, що вона не була опублікована, назвемо основні положення, на які звертав увагу вчений, зафіксовані в протоколі кафедри (хоча вони збігаються якоюсь мірою з висновками статті «Українські мотиви в поезії Юлія Словацького», але й сьогодні викликають інтерес):

1. Український елемент у творчості Словацького не випадковий: від початку й до кінця своєї поетичної діяльності він удається до українського матеріалу, розробляє його в багатьох творах і цим помітно зміцнює українську тему у польському письменстві; особливої уваги заслуговує те, що

найвидатніші його твори – «Баневський» та «Срібний сон Соломії» – розвиваються на українському фоні.

2. Безпосередніх вражень від України у Словацького було небагато, але все ж таки вони дали йому можливість внести в тематичне коло «Української школи» деякі нові, свої мотиви.

3. Спогади щасливих років дитинства і туга за рідним краєм в умовах безрадісної еміграції правили Словацькому, як і більшості представників української школи, за постійне джерело напруженого інтересу до України й всього українського.

4. Але в основі українізму Словацького, як і всього цього літературного напрямку, було соціально-класове замовлення польського шляхетського націоналізму, що намагався довести єдність польсько-українських інтересів, сподіваючись таким шляхом відновити польську шляхетську державність.

5. Літературна традиція української школи, під безпосереднім впливом якої розпочалася поетична діяльність Словацького, допомогла йому виявити та сформувані свій українізм; різноманітні особисті стосунки з представниками школи, звичайно, міцно сприяли цьому.

6. Українська тематика Словацького майже не виходить поза межі того тематичного кола, що було визначене школою Залеського і Гоцинського.

7. Але як великий і незрівнянний майстер слова, Словацький часто дає цим українським мотивам, значною мірою в арсеналі школи просто запозиченим, своєрідне висвітлення, від того вони набувають у нього оригінального блиску.

8. Україна виходить у Словацького, як зрештою й у всіх представників української школи, нереальною, романтичною, до певної міри вифантазованою, що залежить від особливостей поетичної його вдачі» [12].

У статті «Українські мотиви в поезії Юлія Словацького» є ще декілька позицій, які відсутні у архівному варіанті.

7. Концепція України в поезії Словацького зазнала певних змін і пройшла три стадії: ідилічно-романтичну (під впливом Залеського), трагічно-романтичну (під впливом Гощинського) і, нарешті, містично-месіянстичну, що була власним більш-менш самостійним витвором Словацького.

8. ...Коли ми й про інших представників української школи примушені говорити, що вони не малюють справжньої України, але дають часто-густо ідеалізовані й чисто суб'єктивні картини, то тим більше можна й доводиться це сказати про Словацького. Адже він належить до категорії тих поетів, що намагаються – за словами німецького дослідника – «das Imaginative verwirklichen», своїм мріям і уявленням надавати форми реального існування. Крила йому опускалися щораз, як він з дійсними речами стикався: «ile razy bowiem zetknął się z rzeczywistymi rzeczami, opadają mi skrzydła, i jestem smutny». Отже, коли б він навіть далеко більше знав справжню Україну, ніж це було в дійсності, він і тоді надав би їй ідеалізованих фарб і поетичного блиску, як він це робив і з іншими більш відомими йому речами реального світу.

9. Відірваний від України Словацький не знав і уявлення не мав про ті зміни, що відбувалися на ній разом з розвитком капіталізму й промисловості, будівництвом поміщицьких фабрик, поширенням колонізації степової України і т. ін. В його уяві вона залишилася все така «поетична», яку витворила йому фантазія – і його власна й «колективна» фантазія «української школи» [13].

Як бачимо, Є. А. Рихлик весь був у творчому процесі вивчення важливої проблеми україно-польських зв'язків, стежив за новинками літератури, перекладами українською мовою. В часописі «Червоний шлях» він надрукував відгуки на переклад М. Рильського «Пана Тадеуша» А. Міцкевича [14] та український переклад романів Журавського [15].

29 березня 1929 р. проф. Є. А. Рихлика обрали керівником кабінету для вивчення національних меншин при Етнографічній комісії Української академії наук. Перед ученим розкривались нові можливості з вивчення культури польського, чеського та інших народів Волині, Житомирщини, де компактно проживали представники цих народів. Учений їздить у регіонах, збирає матеріали, спілкується з населенням різних національностей, підтримує зв'язки з представниками творчої інтелігенції Чехословаччини, Польщі.

Є. А. Рихлик не міг навіть уявити, що над ним уже нависла загроза з боку чекістських органів, які у своїх кабінетах створили міфічну «чеську шпигунську організацію» 1930 р., – і розпочалися арешти. 14 грудня 1930 р. заарештували й ніжинського вченого як «агента зв'язку». Він тримався на допитах мужньо, спростовував звинувачення в шпигунстві. «Трійка» винесла вирок: 10 років у північних таборах.

У справі № 9959, яка зберігається в КДБ, є заява професора Є. А. Рихлика на ім'я Генерального прокурора України, у якій він просить переглянути справу [16]. Але відповіді він так і не отримав. Намагалася допомогти чоловікові і його дружина Тодосія Семенівна, посилаючи відповідні документи та характеристики. У 1937 р. на заяві була поставлена остання резолюція: «Досрочное освобождение нежелательно». Цей новий вирок наніс сильний удар здоров'ю Євгена Антоновича, і він не витримав, через декілька місяців помер. У 1958 р. синові вченого Ростиславові Рихлику, який проживав у Ніжині, удалося добитися посмертної реабілітації батька.

У розквіті творчих сил загинув вчений, який зміг би ще багато зробити для розвитку славістики, для вивчення культурної спадщини слов'янських народів, у тому числі й польського народу. Але й те, що залишилось із його спадщини,

вагоме, повинно активніше використовуватися в сучасному літературознавчому процесі.

У 1930-х роках деякі питання польсько-українських взаємин зачіпав завідувач кафедри української мови доцент Іван Якович Павловський, який у «Записках Ніжинського інституту народної освіти» опублікував статті «Питання про початок української мови і про становище її в слов'янській родині», «Польсько-українські взаємовідносини XVII ст. в польській літературі». Через деякий час вченого звинуватили у «буржуазному націоналізмі» і 26 грудня 1933 р. звільнили з роботи, а 1934 р. вислали на поселення в Узбекистан.

У післявоєнний час проблемами польської літератури займався завідувач кафедри російської й зарубіжної літератури Ніжинського державного інституту ім. М. В. Гоголя доцент Григорій Петрович Васильківський, який опублікував статтю «Великий польський поет А. Міцкевич», а також дослідження про зв'язки М. Гоголя з польською та іншими слов'янськими народами: «К вопросу о мировом значении творчества Н. В. Гоголя», «Гоголь и Адам Мицкевич», «Гоголь у Польщі». Учений один із перших висвітлив у літературознавстві взаємини Миколи Гоголя з представниками польської літератури.

РОЗДІЛ V

Музиканти польського походження в розвитку культури Ніжина

Славне місто на Острі славилось тим, що тут, починаючи з XIX ст., постійно звучала музика армійських духових оркестрів у Графському парку, симфонічного оркестру в приміщенні Гімназії вищих наук кн. Безбородка, а згодом у Історико-філологічному інституті, Миколаївському (пізніше Шевченківському) саду тощо. В оркестровій роботі, яка проводилась під керівництвом Ф. О. Севрюгіна, П. Я. Ковінського, Ф. Д. Проценка, Б. Л. Вержиківського й інших, грали місцеві та запрошені музиканти, а тому потреба в професійних спеціалістах у Ніжині постійно відчувалась. І сім'я Вільконських якраз добре вписувалась у цей процес музичного життя в місті.

РОДИНА ВІЛЬКОНСЬКИХ

У 70-х роках XIX ст. у зв'язку з навчанням сина Станіслава та інших дітей у гімназії при Історико-філологічному інституті кн. Безбородька до Ніжина приїхав Владислав Флоріанович Вільконський разом зі своєю дружиною Антоніною. Владислав Вільконський добре грав на скрипці, а дружина на фортепіано. У Центральному державному архіві літератури та мистецтва зберігається світлина ніжинського струнного оркестру 1877 р., серед членів якого – і В. Вільконський [1].

У 1887 р. у Ніжині було створене музично-драматичне товариство з метою пропаганди музичного мистецтва та розвитку художніх смаків жителів міста, а при ньому організовані симфонічний оркестр (керівник Г. Л. Козуб), хор (керівник М. Н. Горбач), дві драматичні секції студії: українська (режисер І. Л. Декун), російська (режисер Я. В. Біловодський), а також літературна (керівник С. М. Брайловський). Музичну секцію в Товаристві очолив Владислав Вільконський, який у 80-х роках XIX ст. виступав у камерних квартетах і тріо, куди входили також В. Савенко, Євдокимов та ін.

Антоніна Вільконська також були участь у концертах, які організовували директор Історико-філологічного інституту проф. Ф. Ф. Гельбке та його дружина Кароліна Фрідріхівна, голова «Товариства допомоги бідному населенню міста». На цих вечорах збиралася ніжинська еліта. Виконавцями в концертах були участь як самі гості, так і запрошені співаки й музиканти Ніжина.

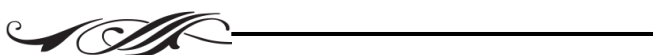
В інституті влаштовувалися й студентські вечори. Збереглося декілька афіш цих вечорів. Так, 6 грудня 1895 р.

А. Вільконська на піаніно (Piano) разом зі студентом Ембергом (Harmonium) акомпанувала студентському хору, який виконував «Dies igræ» Моцарта. У цьому супроводі були виконані «Хор гусярів, хор царедворців та фінал» із опери «Снігурочка» П. Чайковського. А. І. Вільконська (Piano) разом із Мироновичем (Flote), Картовелем (Violino), Рихманом (Violoncelle) виконали «Quartet in F-Dur W. Poppo» на теми Шуберта. Твір П. Чайковського «Chant sans paroles» А. І. Вільконська виконувала разом з Картовелем (Violino I), Цветковим (Violino II), Акименком (Alto), Рихманом (Violoncello). Виконання згаданих творів засвідчувало високу професійну майстерність А. І. Вільконської.

І. Я. Педеревський

Після смерті дружини В. Вільконський вдруге одружився з її племінницею, рідною сестрою Ігнація Яновича Педеревського [2], відомого польського піаніста-віртуоза, В. І. Вільконською (Педеревською) [3], яка також була музикантом, працювала вчителем гри на фортепіано, брала участь у студентських та гімназійних вечорах на користь незаможних учнів гімназії. У 90-х рр. ХІХ ст. у її програмі були твори російських та зарубіжних композиторів.

До родини Вільконських-музикантів належить також син Владислава Вільконського Стефан (Станіслав) (21.08.1870, с. Новосілки, тепер Волинська обл. – 17.02.1863, Київ), який у зв'язку з переїздом батьків до Ніжина вступив до чоловічої класичну гімназію при Історико-філологічному інституті 1880 р., з часом він вступив до Варшавської консерваторії у клас професора В. Ф. Алоїза. Під час навчання молодий музикант почав брати участь у концертній діяльності як виконавець творів на віолончелі. С. Вільконський також навчався в Празькій консерваторії, а в 1895 р. став студентом Петербурзької консерваторії (клас проф. А. Вержбиловича), яку закінчив 1901 р. Дослідник музичного життя Л. Гінзбург, який був знайомий з С. Вільконським і листувався з ним під час написання книги «Історія віолончельного мистецтва», писав: «Степан Владиславович був одним із улюблених учнів Вержбиловича і в багато чому засвоїв виконавський стиль свого вчителя [5]. Під час навчання С. Вільконський приїздив у Ніжин до своїх рідних і брав участь у концертах, які влаштовував організатор музичного життя в місті Ф. Проценко. Після закінчення консерваторії він три роки працював у Петербурзькому комерційному училищі, а з 1904 р. займався педагогічною діяльністю в музичному училищі Астраханського відділення Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ), де викладав предмети

С. В. Вільконський

віолончелі, квартету, камерного ансамблю. Щоліта С. Вільконський приїжджав у Ніжин до своїх рідних і, як свідчить Ф. Проценко, спілкувався з членами камерного квартету, який з'явився в 1905 р., щоб «пограти і покерувати» [6]. У цей час камерним квартетом керував чех Відревич, відомий згодом у Європі музикант. До складу квартету на час приїзду С. Вільконського входили його батько В. Вільконський (перша скрипка), В. Савенко (друга скрипка), З. Кириленко (віолончель), Ф. Рикановський (альт). У репертуарі були твори Моцарта, Бетховена, Мендельсона, Шуберта, Гайдна, Чайковського, Глінки, Глазунова.

У 1908 р. С. Вільконський переїхав до Чернігова [7], де обіймав посаду директора музичних класів, а через деякий час очолив музичне училище, відкрите при філії ІРМТ. Музикант продовжив розвивати традиції першого директора училища К. В. Сорокіна, завдяки якому воно було відкрите в 1904 р.

С. Вільконський удосконалював викладання предметів, що передбачалися програмою. Це був комплекс спеціальних дисциплін, які забезпечували теоретичну підготовку учнів з історії музики та її теорії, теорії композиції, сольфеджіо, інструментовки, хорового співу, а також спеціальності – скрипки, альту, віолончелі, фортепіано, духових інструментів (мідних і дерев'яних). Як керівник училища і викладач С. Вільконський мав заслужений авторитет. Паралельно з викладацькою роботою С. Вільконський займався також артистичною діяльністю, виступав як соліст, демонструючи свою майстерність гри на віолончелі. Згодом став керівником симфонічного оркестру, що виконав ораторії Гайдна та твори Рубінштейна. С. Вільконський відомий у Чернігові і як організатор музичних вечорів та концертів популярних музикантів: піаніста Олександра Гольденвейзера, піаніста і композитора Миколи Лисенка, піаніста Григорія Беклемішева, віолончеліста

Семена Козолупова, композитора Олександра Гречанінова, співака Леоніда Собінова, скрипаля Михайла Ерденка. «Русская музыкальная газета» [8] у розділі «Музыка в провинции. Чернигов» подавала відомості про музичне життя в місті, у тому числі й про діяльність С. Вільконського, котрий у 1910 р. провів шість історичних камерних вечорів за участю С. Гаєвського (скрипка) і С. Ленквіста (фортепіано), на першому з яких прозвучали твори композиторів Кореллі, Тартіні, Куперена, Рамо, Скарлатті, Йоганна Себастьяна Баха, Карла Філіппа Емануеля Баха, Генделя, Компаньоли. Другий вечір був присвячений музиці Гайдна, Моцарта та Бетховена. У виконанні віолончельної сонати G-dur, «Крейцерової сонати» й «Апасіонати» брав участь і С. Вільконський. Третій вечір був присвячений музиці Бетховена. С. Вільконський брав участь як виконавець і в наступних вечорах. Музикант організував 2 квітня 1910 р. ювілейне свято, присвячене польському композитору Фридерікові Шопену. До програми були включені такі твори композитора, де провідну роль відігравала віолончель у єдності фортепіано та скрипки. Партнерами С. Вільконського були С. Ленквіст (скрипка) та С. Гаєвський (скрипка). Це був нетрадиційний і унікальний концерт як за своєю виконавською майстерністю, так і добором творів Ф. Шопена. Крім виступів музикантів, С. Вільконський як член Чернігівського музично-драматичного товариства допомагав влаштовувати театральні вистави, художні виставки тощо, про що свідчить вручений йому адрес: «Шановний Стефане Владиславовичу! Переслідуючи разом з Вами одну і ту ж мету – служіння мистецтву – «Чернігівське товариство художників» одногolosно обрало Вас своїм почесним членом і разом з цим приносить Вам свою глибоку подяку за участь і прихильність, які Ви виявили у справі влаштування нашої чергової виставки 23 грудня 1916 року. Голова правління М. Тихонов».

С. Вільконський не забував і про Ніжин, підтримував тісні зв'язки з місцевими музикантами, зокрема з Ф. Проценком, який після закінчення в 1913 р. регентських учительських курсів у Петербурзі організував у місті струнний оркестр, до якого увійшли, крім керівника (альт), ще І. М. Княгинін (перша скрипка), М. Ф. Проценко, а згодом А. Ф. Проценко (друга скрипка), С. В. Вільконський (віолончель), а далі – симфонічний оркестр, у якому теж грав С. В. Вільконський. Робота С. Вільконського на Чернігівщині сприяла поширенню професійної музичної освіти в краї, утвердженню професіоналізму в музичному мистецтві. Дружба з директором Київської консерваторії – відомим композитором і диригентом Рейнгольдом Глієром, який добре знав С. Вільконського як чудового виконавця-віолончеліста, організатора музичної освіти на Чернігівщині та пропагандиста музичного мистецтва в регіоні, сприяла тому, що в 1920 р. він із Чернігова переходить працювати до Київської консерваторії (на той час музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка), де в 1945 р. С. Вільконському присвоїли звання професора, а 1950 р. – заслуженого артиста УРСР [9]. Він підготував чимало музикантів, які своїм мистецтвом прославили школу віолончельного мистецтва України [10].

Б. Л. ВЕРЖИКІВСЬКИЙ – АКТИВНИЙ ДІЯЧ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В НІЖИНІ

Одним із найбільшяскравих періодів у історії розвитку театрально-музичного мистецтва в Ніжині був початок ХХ століття. Саме в цей час функціонувало декілька театральних труп: українська, російська, єврейська; ляльковий театр, симфонічний та камерний оркестри, оперна студія, народний хор. Його творцями були представники різних народів: українці

М. К. Заньковецька, Ф. Д. Проценко, Д. Я. Грудина, М. Ф. Шақун-Коломійченко; росіяни П. Е. Петров, В. С. Карамазов, В. Е. Ратмиров, О. К. Олександров, Р. І. Сиркіна, латиш Г. Ю. Феддерс, євреї Й. С. Герман, П. М. Любарський, Х. Левіт, поляки В. А. Вільконський, Б. Л. Вержиківський та інші [11].

Одним із яскравих представників театрального та музичного життя Ніжина цього часу, був організатор демонстрування кіно в місті Болеслава Леонардовича Вержиківського (1880 – після 1928).

На початку ХХ століття в Україні з'являється кіно. У багатьох містах виникають численні «ілюзіони», які демонструють фільми німецьких, французьких, італійських, американських фірм, заповнюючи екрани Росії та України. Переважна більшість цих стрічок була розрахована на примітивні смаки міщанського середовища. Згодом з'являються вітчизняні фільми, які відрізняються від західноєвропейських кримінальних та салонних стрічок соціальним спрямуванням показу життя. На екрані з'являються відомі актори, які зуміли створити яскраві образи. Ці німі стрічки притягували глядачів не лише рухом зображувальних картин, а й тими подіями, які відбувалися на екрані. Кіно на початку ХХ століття було популярними у Ніжині. Перший синематограф у місті з'явився на вулиці Гоголівській у годинникового майстра єврея Ножницького. У невеликому залі його квартири стояв кіноапарат, який пускали в рух спеціальною ручкою. Зал освічувався ацетиленовим пальником, бо в Ніжині ще не було електрики. Перші фільми були без звуку. Тому вони супроводжувалися музикою. У залі Ножницького грав оркестр єврея Музиканського, у якому брали участь усі члени родини. Цей синематограф проіснував недовго.

У 1907 році в Ніжин разом зі своєю тіткою приїхав Б. Л. Вержиківський. Вони й відкрили кінотеатр «Вега».

Старожил міста О. М. Лазаренко згадував, що тітка була за національністю полька років 45–50. Її називали мадам Вега. Вона орендувала на Мільйонній вулиці (тепер Овдіївська) велику садибу Танського з двоповерховим будинком. Для кінотеатру пристосували три квартири.

На території цієї садиби, яка спускалася до річки Остер, збудували електростанцію з нафтовим двигуном, що освітлювала кінотеатр, а також декілька ліхтарів на вулиці, де розміщувалася реклама кіно. У місті це був єдиний зал для перегляду стрічок німого кіно. Кінотеатр був прибутковим, тому через два роки був прибудований ще один зал. І в технічному, і музичному планах справа була поставлена на належному рівні. Кінофільми супроводжувалися музикою. Відомий культурний діяч Ніжина початку ХХ ст. Ф. Д. Проценко згадував, що Б. Вержиківський був талановитим і освіченим музикантом. Він організував симфонічний оркестр, був диригентом і композитором. Цей оркестр і супроводжував німі стрічки, які демонструвалися в кінотеатрі. Дуже часто сам Б. Вержиківський сідав за фортепіано й виконував музичне обрамлення фільму. Супроводжувати музикою німе кіно було цікаво, бо саме тут виявлялась майстерність музиканта в пошуках відповідної мелодії, яка відповідала б характеру кінофільму, допомагала передати психологічний стан його героїв, розкрити різні ситуації їх життя.

Художні кінофільми змінювалися щотижня. Їхня демонстрація доповнювалася свіжими хронікальними новинами. Саме завдячуючи таким кіножурналам, ніжинці довідались про загибель «Титаніка». Вхід до кінотеатру коштував 20 копійок, що для деяких сімей було трохи задорого. «Плата, – стверджував О. М. Лазаренко, – була для бюджету моєї матері значною сумою, а мій товариш, син члена суду Миша Стефанович, був у кіно щотижня» [12].

Демонстрація кінофільмів була прибутковою справою. Тому після побудови в Ніжині електростанції на Гоголівській вулиці в будинку Литвиненка на другому поверсі був відкритий кінотеатр «Оаза», який проіснував до 80-х рр. ХХ століття, поки не збудували в місті нове приміщення. Крім цього, німець Тецлов, який мав у Ніжині найкращу кондитерську, та єврей Глезер, що володів друкарнею, організували кінотеатр «Луна-парк» у міському Миколаївському (Шевченківському) парку. Вони для освітлення парку й залу купили шведську автоматичну електростанцію, яка працювала без машиніста. Щоб конкурувати з мадам Вегою, вони влаштовували в парку атракціони, велосипедні перегони, спортивні ігри: перетягування канату, лазіння на стовп. У парку був кіоск зі смачними тістечками та морозивом із кондитерської Тецлова.

«Зі свого боку, Б. Вержиківський із тіткою, – згадував Ф. Д. Проценко, – розширили територію свого садка.

Тут був скетин-ринг, естрада для концертів і приміщення для театру, у якому виступали різні колективи та естрадники, не раз гастролювала тут і трупа П. К. Саксаганського. Під час вистав чи концертів робили гарний феєрверк. На симфонічних оркестрах з добірними програмами слухачів завжди було багато. Б. Вержиківський захоплювався музикою, до певної міри був ідейним художником-музикантом і на музичну та технічну частину кіно коштів не шкодував. Коли кіно націоналізували, він перейшов на службу до Наросвіти, диригував оркестром і служив у тому ж кіно другим піаністом до 1928 року» [13]. Про свій зв'язок з кіно Б. Вержиківський сповістив у окремій довідці, яка зберігається у Ніжинському архіві [14].

Проте ця діяльність музиканта не була єдиною. У 1920 р. він організував з місцевих любителів музики симфонічний оркестр і став його диригентом. Маючи гарну музичну освіту й практичні навички як композитор, Б. Вержиківський багато

працював над репертуаром оркестру. Він добре розумів, що ніжинці повинні знайомитися з кращими творами класиків української, російської та зарубіжної музики. Тому він включив для виконання оркестром твори М. Глинки, М. Лисенка, А. Гулака-Артемівського, а також Бетховена, Моцарта, Дворжака та ін.

Улітку композитор запрошував до Ніжина музикантів із Києва. Оркестр був настільки професійно підготованим, що виступав із концертами не лише в місті, а й за його межами. 9 березня 1920 р. в Ніжині був організований концерт, присвячений пам'яті Тараса Шевченка, у якому взяли участь Р. І. Холопцев, П. К. Вереха, А. З. Бородавка, К. Г. Дуброва, В. Дорош, хор під керівництвом Ф. Проценка та оркестр Б. Вержиківського. Була показана також вистава «Назар Стодоля».

Б. Вержиківський підтримав Михайла Глебова, який задумав поставити в Ніжині оперні вистави. І це їм удалося зробити. 26 червня та 29 липня 1920 р. була організована оперна вистава, на якій були поставлені 4 сцени з опер «Євгеній Онегін» П. Чайковського. Партію Тетяни виконувала А. М. Шиншова, а Онегіна – М. Глебов. У виставі були також зайняті Крачковський, К. Дуброва. Диригував оркестром Б. Вержиківський.

А 7 липня 1921 р. була поставлена опера «Травіата». Інструментальну частину її підготував оркестр під керівництвом Б. Вержиківського, який доклав багато зусиль, щоб опера в музичному відношенні звучала добре, і це йому вдалося. Місцева преса високо цінувала роботу М. Глебова та Б. Вержиківського. «Добре виконані в опері прекрасні номери співу як солістами, так і хором, – писала ніжинська газета «Червоне слово» 12 липня 1921 року, – до деякої міри згладила всі «кострубатості», деякі недоліки як у грі, так і в самій постановці опери» [15].

Б. Вержиківський був прекрасним майстром своєї справи, розумів усю складність роботи над таким великим музичним

твором. М. Глебов, аналізуючи роботу колективу над оперою, заявляв: «Як театральньо-оперний працівник, що має за собою десятирічний стаж, стверджую, що «Травіата», яка йде в Ніжині, справжня, без будь-яких приправ і додавань від себе, 4-актна опера Верді. Вона поставлена повністю з незначними купюрами, як-от: хор циганок і маттадорів, і то за відсутністю відповідних костюмів» [16]. Виконавці добре знали партії, чудовим було й музикальне оформлення. Тому спектакль був тепло сприйнятий глядачами. Опера на місцевій сцені, поставлена аматорами, – це справді важлива подія в культурному житті Ніжина. Треба було провести величезну роботу М. Глебову та Б. Вержиківському, щоб твір Д. Верді заповнив душу любителів оперного мистецтва.

Б. Вержиківський співпрацював не лише з М. Глебовим, а й із Федором Даниловичем Проценком, відомим діячем культури Ніжина. Після становлення радянської влади в місті в 1919 р. Ф. Проценко організував народний хор, а Б. Вержиківський – симфонічний оркестр. У цих колективах було чимало талановитих людей, і в 1921 р. Ф. Проценко поставив дві опери: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та «Наталку Полтавку» М. Лисенка. Успіх був великим, показували вистави ще десятки разів. В архіві Ніжина збереглося прохання Б. Вержиківського до Окрвиконкому дозволити в Народному домі показати 25 лютого та 3–7 березня спектаклі та уривки з опер «Фауст» (1 акт), «Віяло з мережива», «Бідний Федя», «Цар-ахромай».

Б. Вержиківський брав активну участь і в підготовці в липні 1923 р. комічної опери під керівництвом Володимира Едуардовича Ратмирова, активного учасника культурного життя Ніжина 1920-х років. Завідувачем музичною частиною був Б.Л. Вержиківський. 3 серпня 1924 р. трупа комічної опери

влаштувала перегляд вистави «Гейша», прибуток від якого пішов на розвиток авіації країни.

В. Ратмиров підтримав ініціативу Василя Степановича Карамазова про відкриття у 1923 р. при театрі в Ніжині студії-майстерні для підготовки працівників мистецтв. В архіві залишився проект оголошення цієї студії, де вказані її відділи й основні напрямки роботи: драматичний, балетний, хоровий, клас сольного співу, рояль. Серед викладачів студії був і Б. Вержиківський, який передавав молоді свої знання з історії музики та організації оркестрової роботи. Цим же він займався також у Ніжинському інституті народної освіти.

У зв'язку з відкриттям у музеї інституту «Куточка ім. М. К. Заньковецької» та святкуванням 45-річчя творчої діяльності актриси Ф. Д. Проценко задумав поставити оперу С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Про все це він пізніше згадував у своїх спогадах: «Підготовча робота до вистави «Запорожця» дала виключний ефект виховного масового порядку. Вся студентська маса була захоплена справою вистави і виявила незвичайну самодіяльність і любов до театру; студенти колективно під керівництвом швачки Бабенко Л. Г. з церковних риз пошили повний комплект стильної одежі і уборів для вистави; студенти в майстернях ІНО заготовили бутафорську зброю і приладдя для вистави, сцену обладнали ефектними декораціями і освітленням по ескізах студента Спаського І. Ю.; хор, оркестр, балет та вокальний ансамбль надзвичайно енергійно й уважно підготували свої ролі. Все це сприяло гарному художньому успіху вистави і до того це був гарний приклад: як за допомогою мистецької справи можна організувати і скерувати енергію і волю студентської маси ІНО, тут-бо студенти як майбутні освітники набувають досвід до масової роботи» [17].

Звичайно, для того, щоб опера зазвучала, необхідно було добре попрацювати музичному колективові. І. Б. Вержиківський, як завжди, доклав великих зусиль, щоб оркестр був на висоті й вистава досягла бажаного успіху.

Слід зазначити, що оркестр під керівництвом Б. Вержиківського обслуговував і деякі інші театральні вистави. Так, у Літньому театрі протягом 2,5 місяців – травня–липня 1926 р. гастролювала трупа Олександра Загарова, у репертуарі якої були вистави «Федір Іоаннович», «Нельська Вежа», «Генріх Наваррський», «Змова імператриці», «Два підлітки», «За океаном» та ін. «Таке довге перебування, – писала місцева газета «Нове слово», – невластиве ніжинській сцені, свідчить, що вистави Загарова більш-менш задовольняють ніжинського глядача» [18].

Вистави проводили в супроводі оркестру під орудою Б. Вержиківського. «При бідності Ніжина на музичні сили, – зазначалось в газетній кореспонденції, – оркестр Вержиківського – дуже значна сила. Ми гадаємо, що тов. Вержиківський найближчими часами може дати нам не лише музичні уривки, а й цілі концерти. Треба всіма засобами підтримати музичну діяльність театру в особі тов. Вержиківського» [19].

У грудні 1926 р. вперше в місті за постановою Народного комісаріату освіти УРСР проводився всеукраїнський День музики. Метою його було поширювання музичного мистецтва серед широких народних мас. І знову основне навантаження припало на хор НІНО та спілки «Робос» під керівництвом Ф. Д. Проценка та на оркестр Б. Л. Вержиківського. Незважаючи на певні труднощі, пов'язані з часовими обмеженнями, керівники колективів із любов'ю поставилися до підготовки й проведення цього заходу, бо намагалися прислужитися благородній справі пропаганди музичного мистецтва.

Творча діяльність Б. Л. Вержиківського в Ніжині мала різноманітний характер і відзначалась великою його відповідальністю до виконання дорученої справи; проте було багато й такого, що робилося з ініціативи його самого. Б. Вержиківський жив мистецтвом і свою любов до нього намагався передати іншим. Він мав велику музичну нотну бібліотеку, яку збирав усе своє життя. Перед від'їздом у 1928 р. з Ніжина за кордон він продав понад 3 тис. номерів нотозбірні Всеукраїнському фотокіноуправлінню (після 1928 р. – це «Українфільм»). Документи ніжинського архіву засвідчують, що 28 червня 1928 р. Б. Вержиківський подав заяву до Адміністративного відділу Округового виконавчого комітету на дозвіл виїхати за кордон. Причиною цього наміру був лист від його дядька Михайла Владиславовича Вержиківського, який проживав у Ризі й сповіщав про смерть батька: «Ожидаю в ближайшем времени твое и твоих сестер утверждение в правах наследства после умершего вашего отца и моего брата Леонарда Вержиковского. Ввиду того, что для урегулирования этого наследственного дела крайне необходимо твое личное присутствие, то прошу приехать сюда в Латвию, в Ригу вместе с женою Мелитою, урожден. Кнорр и падчерицею Гердою Конфельд на приблизительно три месяца. За все время твоего и твоей семьи пребывания здесь будете на моем полном иждивении» [20].

У Ніжині був виданий закордонний паспорт і дозвіл на виїзд 16 липня 1928 р. Більше ніяких відомостей про Б. Вержиківського нами поки що не виявлено.

Так завершився ніжинський період у житті й творчості видатного музиканта, поляка за походженням, який з ентузіазмом і любов'ю служив культурі українського народу.

РОЗДІЛ VI

Театральне життя Ніжина і місце в ньому родини Лучицьких

Про першого представника знаменитого театрального роду Лучицьких збереглися сімейні перекази, які засвідчують, що Томаш Лучицький народився на початку XIX ст., коли Європа була охоплена війнами, які вела Франція на чолі з імператором Наполеоном. У цьому військовому вирі опинилася й Польща, яка була розірвана між Прусією, Австрією та Росією.

Ранньою весною 1809 р., коли йшла війна між Францією й Австрією й польські легіонери захищали шлях до Варшави, на дорозі між селами Мала Фалента і Пясечне Варшавського тракту військові поляки знайшли хлопчика 4–5 років, якого звали Томаш. Він тремтів від холоду й страху, а тому не міг назвати ні свого прізвища, ні села, де він жив. І тільки місцеві селяни припустили, що це син Лучицького із спаленого села Велика Фалента.

Так Томаш Лучицький спочатку потрапив до військових, а потім у двір магната Сангушка у Варшаві. Йому пощастило, що тут він зустрів трохи старшого за себе каменяра Франека Яблонського, який став йому й братом, і родиною. Це був волелюбний юнак, що продовжив справу батька, який загинув під час повстання Тадеуша Костюшка. Волелюбні ідеї, посіяні батьком у душу хлопця, зріли, хвилювали його. Він не міг бачити свою країну в неволі. Але все це було приховане від Томаша, який допомагав Франеку викладати камінням паркові доріжки в садибі Сангушка. Лише пізніше цією таємницею поділився Франек із Томашем.

А потім була садиба графині Потоцької, де Томаш Лучицький зустрів юну Юзефу, яку покохав. Проте після того, як було розгромлено повстання 1830-1831 рр., під час якого загинули Франек Яблонський, батько Юзефи Казимеж Войткевич, а інші його учасники вислані до Сибіру, був заарештований і Томаш Лучицький. Його вислали з багатьма поляками, яких підозрювали у співчутті до бунтівників, на територію Російської імперії. Разом з Томашем добровільно пішла й Юзефа.

Після варшавських подій вісім років Томаш Лучицький та Юзефа Войткевич, одружившись (їх обвінчав висланий із Польщі ксьондз), блукали дорогами України й заробляли на шмат хліба. Томаш Лучицький, якого тут уже називали Тимофієм, продовжував працювати каменярем, майстерно укладаючи каміння на дорогах.

Проте Томаш володів ще одним багатством – чудовим голосом. І робітники постійно просили його заспівати їм. Він чарував своїм голосом, виконуючи свої рідні польські, а потім і українські пісні, які теж щиро любив.

Саме його голос і змінив життя родини Лучицьких, бо спів Томаша почули мандрівні хористи й запросили його їхати з ними. З цього часу Тимофій Лучицький співав у хорі,

який виступав у різних містах, селах, хуторах, садибах, там, де їх хотіли слухати, а дружина Юзефа займалася церуванням одягу для хористів і хористок.

У Києві у них народився син, якого назвали Людвігом. Він разом із батьками подорожував, набирався сил і досить рано почав співати в хорі. Теплий юнацький тенор вирізнявся серед співаків. Саме це й змінило життя Людвіга Тимофійовича Лучицького, якого запросили хористом до Одеського оперного театру. Батьки жили переважно в Києві. Хоча й тужили за Польщею, але українська земля вже стала для них близькою, бо тут народився їхній син, тут він віднайшов себе в театральному мистецтві, яке стане для цілого роду Лучицьких невід'ємним складником їхнього життя, та, мабуть, і всією сутністю їхнього буття. Три покоління Лучицьких пов'яжуть себе з театром.

Людвіг Лучицький одружився з актрисою Юлією Гнатівною Ігнатовою, яка народила йому 7 дітей: 3 синів (Болеслава, Олександра, Владислава) та 4 дочок (Деонізу, Соню, Юню, Катю). І ось із цією великою родиною Людвіг Тимофійович подорожував із різними театральними труппами. Він виступав як актор-куплетист, розважальник, а то й як керівник хорової капели.

У 1885 р. Л. Т. Лучицький приїхав із Києва до Вінниці разом із хоровою капелою, до якої входили як молоді, так і досвідчені співаки, зокрема з київської опери Йосифа Яковича Сєтова, який у 1892–1893 роках працював режисером і утримував оперну антрепризу, в такому складі: Пахомов (бас), Сосновський (тенор), Масловський (баритон). У капелі співав також Прокіп Волков (контральто), який прийшов із хору Софіївського собору (1883–1920) Якова Калішевського, що виступав із концертами духовної музики. Керував хором кваліфікований диригент В. Нікітін.

У 1888 р. Л. Т. Лучицький вирішив створити із капели власну драматичну трупу, перетворивши хористів на акторів-співаків. Саме така трупа залежно від обставин могла давати як концерти, так і ставити вистави. У трупі перебувало чимало здібних акторів, серед них талановитий В. С. Чубатий (Калішевський), який створював колоритні образи.

У 1891 р. Л. Т. Лучицький переїхав разом із трупою до міста Бірзулу. Старший син Болеслав, який узяв псевдонім Оршанов і працював до цього вже два роки (з 1890 по 1891 рр.), разом з Семеном Тимофійовичем Варвалюком у трупі Олександра Миколайовича Василенка-Десятникова на посаді актора для виконання ролей «героя», приїхав до батька та вступив до його трупи, де грали й інші члени сім'ї Лучицьких. Він поставив п'єсу «Дай серцеві волю, заведе в неволю», у якій зіграв роль Микити, а Л. Т. Лучицький – Івана. У масовках і в хорі брала участь капела.

Основне навантаження, пов'язане зі створенням трупи, лягло на Болеслава Лучицького-Оршанова як найбільш енергійного й талановитого актора. У роботі трупи брала участь уся сім'я Лучицьких. Навіть 5-6-річна Катерина виконувала ролі хлопчиків. Дружина Людвіга Тимофійовича Юлія Гнатівна виконувала ролі літніх жінок комічного та драматичного амплуа. Л. Т. Лучицький майстерно створював на сцені образи комічних героїв та резонерів. Дочка Деоніза грала молодих дівчат. Вона мала гарний, сильний голос. Це допомогло їй створити яскравий образ Наталки Полтавки. Надовго запам'яталася вистава «За двома зайцями», у якій Деоніза Лучицька майстерно зіграла роль Проні Прокопівни. У трупу влилися нові актори. У репертуар включили як українські, так і російські п'єси, серед них «Тарас Бульба», «Урієль Акоста».

Театральна труппа мандрувала Бессарабією, Молдовою, виступали в містах і селах на Дністрі, Дунаї, а також у Балті, Могилеві-Подільському, Кам'янці-Подільському, у театрі Гросмана у Кишиневі тощо.

Один із акторів труппи згадував: «Далі поїхали у місто, де дали в палаці сестри цариці, княгині Казициної, постановку та концерт у Жіночій ремісничій школі. Коли Лучицький заявив, що в нас існує не тільки капела, а й труппа, але на кону не має права п'єсу поставити, тоді Казицина сказала: «Я вам разрешаю у меня в большой зале поставитъ на полу без подмостков». Лучицький подякував. Наступного дня без кону на паркетній підлозі влаштували завісу й задню пересувну декорацію на тонких дротиках. Виконували «Наталку Полтавку». На виставі присутні були лише пані й пани, генерали, поміщики, запрошені княгинею; платили, хто скільки захоче; здається, менше від 25 карбованців за крісло ніхто не платив. Вистава дуже сподобалася, так що Лучицький отримав збір добрячий».

Труппа продовжувала мандрувати. Якщо не було залізниці, їхали на підводах із усім театральним майном. До труппи влилися талановита драматична актриса з гарним голосом Олександра Миколаївна Борська; молодий, з ліричним голосом Микола Данилович Мазуровський, баритон Христофор Теодорович, баритон Михайло Гайдеу, резонер Михайлов-Криворучка, актори Рождественський, Багацький, Куликовський. Ставили вистави «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці», «Наталка Полтавка», «Шельменко-денщик», «Тарас Бульба», «По ревізії», «Дай серцеві волю...» та інші.

Труппа побувала не лише в Бессарабії (Ліпкани, Сікурани, Бринчани, Сороки, Ямпіль, Атаки, Тирасполь, Бендери), а й у багатьох містах України, Польщі, Білорусії, на Дону, Кавказі, Уралі, Поволжі тощо. У деяких місцях виступали по два-три

рази. Коли було бездоріжжя через погану погоду, особливо восени й узимку, трупа залишалась без роботи, і тоді було важко. Підробляли, чим могли: дівчата майстерно робили штучні квіти, наякості яких добре зналася дружина Людвіга Тимофійовича Юлія Гнатівна, а потім продавали на базарі, на ці гроші й перебивалася вся сім'я.

Було важко, і Людвіг Тимофійович змушений був розпустити трупу. Після цього виступав разом із сином Болеславом, який створював свої колективи. Актор О. Писаревський згадував: «З самим Людвігом Тимофійовичем я працював у трупі Оршанова. Йому, Кумицькому, тоді було 87 років, але це стрункий життєрадісний дідусь, який непогано при мені грав Горобця в «Страшній помсті», Наума в «Ніч на Івана Купала», а особливо Явтуха в «Гандзі» [1].

Майстерність Болеслава (в акторському середовищі його називали Борисом) Оршанова росла з кожним роком. Один із сучасників згадував про його гру у виставі «Наталка Полтавка»: «Два рази його я бачив у ролі Петра. Упевнено скажу, що бачив я гарних співаків Петрів, але щоб змусити всю публіку заплакати, проказавши монолог «Утихомиртесь на час: послушайте мене, що ми з Наталкою любились... і т. д.». Це тільки робив один Оршанов Борис. Скажу словами Виборного: «Такого Петра, як Оршанов, я зроду не бачив».

Деякий час Б. Оршанов виступав із трупою у місті Самарі, де в 1898 р. познайомився зі співробітниками місцевої газети Максимом Горьким та Степаном Гавриловичем Петровим (Скитальцем). Обидва письменники високо цінували талант актора. Скиталець у «Самарской газете» друкував свої досить уїдливі фейлетони на злобу дня «Самарские строфы». В одному із них, опублікованому 18 квітня 1898 р., він критично висловився й про виставу «Борці за мрії». Але в цій досить

слабкій п'єсі Скиталець виділяє майстерну гру Оршанова, який рятує виставу:

Артист, игравший Каллистрата,
Один лишь пьесу оживил.
Он одарен весьма богато,
Я это прежде говорил.
Оршанов из ходульной роли
Лицо живое воссоздал,
Игрой к нему добавил боле,
Чем даже автор пьесы дал.
Недурно Марченко играла,
Был слабоват её Антон,
Хотя и брал высокий тон... [2]

Повернувшись до України, Б.Оршанов трав у трупах різних антрепренерів, зокрема разом з К.І. Ванченко-Писанецьким, О. Віламовою, А. Мировою, Л. Манько, Є. Боярською протягом п'яти років у трупі Петра Семеновича Мирова-Бедюха, а разом з акторами М. М. Орловським, О. Л. Палієнком, М. Ф. Тимченко, М. Г. Грищенком, М. Д. Горленко – у трупі Олексія Львовича Суходольського.

Б. Лучицький-Оршанов із дружиною Зінаїдою Василівною та онуком Володею

Болеслав Людвігович Лучицький-Оршанов одружився з актрисою Зінаїдою Василівною Васильєвою, і у них народилися дочка Анжеліна (1900) і син Борис (1906), які з юних років теж грали на сцені. У 1909 р. Б.Оршанов створив свою трупку, яка функціонувала до 1914 р. К. Лучицька у своїх споминах «Моє життя – сцена» (ІМФЕ АН УРСР, ф.14-2 (47, с.147) згадувала: коли група Б.Оршанова у 1913 р. грала в Ялті, то їй, виконавиці ролі Валі у виставі «Панна Штукарка» (за п'єсою О. Володського), хтось із глядачів підніс скромний букетик польових маків, який був обгорнутий програмою вистави. На її зворотному боці були написані червоним олівцем вірші, що закінчувалися словами:

Верь, тот день не за горами,
 Когда вновь народ восстанет
 И взойдет заря над нами.

«Сотні палаючих очей, що уважно стежили за моєю грою, – підкреслила К. Лучицька у зазначених споминах, – жадібно ловили кожне слово, у якому жадали почути зі сцени правду,

зобов'язували мене переглянути репертуар доти зіграних мною ролей і взяти під строгий контроль фрази, щоб слова зазвучали по-новому. Я знаходила такі барви, від яких сам образ ставав повнішим, яскравішим, а слова звучали змістовніше й доходили до маси, хвилювали» (Там само, с.67).

24 серпня 1914 року, у неділю, в Одеському Малому театрі відбувся бенефіс Зінаїди Василівни Оршанової у виставі «Хмара» за п'єсою О.Суходольського. У цій виставі взяли участь режисер-постановник і виконавець ролі селянина Кузьми Гордієнка Б. Л. Оршанов, його дружина З. В. Оршанова (Кулина), їхня дочка Анжеліна (Настя). А 31 серпня була показана вистава «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», у якій брали участь усі члени сім'ї Оршанова. Таким чином, до театрального життя ввійшло третє покоління Лучицьких.

Катерина Людвігівна Лучицька згадувала, як у трупі Б. Л. Оршанова-Лучицького виступав наймолодший актор Боря, син Б. Л. Оршанова. «Йому на той час не було й 6 років, а він уже грав у п'єсі Стороженка «Гаркуша» хлопчика-посланця з листом, а в п'єсі «Русская свадьба» братика молодшої і, уклонившись сестриці, виголошував промову: «Позволь на радость и на счастье обушь тебя, сестрица». Хтось з актрис хихикнув у кулак. Боря поглянув сердито в бік актриси й промовив: «Коли ви будете сміятися з мене, то я не буду більше грати» – й пішов зі сцени. Надалі подібних випадків більше не траплялося, а навпаки. Ще пригадую: коли в 1910 році трупа Оршанова грала в Ніжині, Б. Л. Оршанов виписав на три гастролі Марію Костянтинівну Заньковецьку. Марія Костянтинівна відповіла, що згодна приїхати, причому зазначила, що для першої вистави хай ставлять «Наймичку» Тобілевича. Б. Л. Оршанов випустив афішу, але тут же схопився: «Ой! А хто ж буде Янкеля грати?» «Я!» – вигукнув Боря і тут же почав репетирувати: «Маме, маме! Йдіть,

пожалуста, до хати, там кричіть, скільки влезеть, а тут... преобразованная дама з качалкою на вулиці шкандал делает!...» Глядач гучними оплесками нагородив юного дебютанта, а Марія Костянтинівна розцілувала свого партнера, а батькові його сказала: «З Вашого сина буде колись прекрасний актор! От пом'яніть моє слово». І дійсно, пророчі слова Великої артистки збулися» [3]. Крім К. Лучицької, одним із режисерів театру виступав і брат Б. Оршанова Володимир Лучицький-Данченко У трупі грали також Олександр Лучицький-Палієнко, Деоніза Лучицька-Ковальська та інші члени родини. Трупа з кожним роком зростала: з 10–15 чоловік дійшла до 50-60. У репертуарі було близько 100 вистав, які мали успіх у Херсоні, Новоросійську, Кишиневі, Ялті, Одесі та інших містах півдня України, де гастролював театр.

Актор О. Писаревський, який грав у трупі Б. Оршанова, згадував: «Борис Лукич (його не звали чомусь Людвіговичем) Оршанов належить до тої найкращої групи акторів, яких я знав у побутовому театрі. З усієї своєї родини він найталановитіший, найзначиміша фігура. Ціла галерея образів, найрізноманітніших своїми характерами й властивостями, зберігають у моїй пам'яті крупного універсального актора широчезного творчого діапазону: Мазепа, Ханенко, Черевик («Сорочинський ярмарок»), Отрадін («Воскресение»), Хома («Ой не ходи, Грицю»), Микита («Дай серцеві волю...»), Степан («Мартин Боруля») – і багато інших ролей складали репертуар його акторської роботи. Він не схожий на тих дешевих побутовщиків, яких мені доводилося бачити, як режисер-практик умів ліпити з нас, молодняку, те, що було йому потрібно, й настирливо домагався виконання його завдань до найменших деталей. Завжди ввічливий, коректний, з батьківською симпатичною посмішкою. Таким лишився в моїй пам'яті Б. Л. Оршанов» [4].

У 1919–1921 роках Болеслав Оршанов разом із батьком Л. Т. Лучицьким працював режисером і актором у місті Бузулук у створеному ним театрі Червоноармійського клубу імені Жовтневої революції. Тут було поставлено чимало вистав на патріотичну тематику, які мали значний вплив на виховання червоноармійців. Тому в 1920 р. Спілка працівників мистецтв міста представила Б. Л. Оршанова й Л. Т. Лучицького до звання Герой Праці. Крім цього, виконавчий комітет нагородив акторів мануфактурою, а також заніс їхні імена на Червону дошку [5].

7 серпня 1921 року бузулуцька газета «Коммунистическая жизнь» у день відзначення 30-ліття сценічної діяльності Б. Оршанова писала: «З глибоким сумом сповіщаємо нашу театральну публіку про не зовсім радісне повідомлення, пов'язане з від'їздом усім відомого художника-артиста тов. Оршанова-Лучицького на Україну, рідну йому країну, сином якої він славився і вірність якій він довів своїм незрівнянним виконанням ролей у багатьох національних українських п'єсах».

Прощальною виставою Героя Праці Б. Оршанова в місті була поставлена ним п'єса за романом Ф. Достоєвського «Преступление и наказание», де він зіграв роль Раскольниковова.

Б. Оршанов багато зробив для популяризації театального мистецтва в Україні. У 1920-х роках він створював пролетарські трупи, студії. У 1923-1925 роках він керував драматичною студією в Ічні. У звіті від 3 березня 1924 р. Б. Оршанов зазначав, що студія драматичного мистецтва була організована в жовтні 1923 року й визнана офіційно 30 листопада. Студія складалася переважно з селян і декількох представників інтелігенції, яким наочно розкривалися правила гримування, уміння триматися на сцені, виразно

читати текст. Навчання було безкоштовне. Трималася студія за рахунок постановки вистав із платою за вхід.

І тут же вказувалося, що головним режисером студії був артист Борис Лукич Оршанов з 35-літнім стажем, черговим режисером була Анжеліна Болеславівна Лучицька, викладачами – Борис Борисович Лучицький, Зінаїда Василівна Васильєва, адміністратором – Юрій Володимирович Назаров. І далі зазначено, що всі особи – досвідчені актори зі стажем.

Студійці разом із викладачами ставили п'єси «Богдан Хмельницький», «Гандзя», «Маруся Богуславка», «Сава Чалий», «Катерина» та інші [6].

З 1 липня 1927 року до 6 липня 1930 року Б.Л. Оршанов працював при клубі ім. Карла Маркса Півненківської цукроварні в Тростянці керівником драматичного гуртка. Для вистав Б. Л. Оршанов побудував приміщення літнього театру, у якому задня стіна відкривалася. Коли ставили «Сорочинський ярмарок», то на задньому плані були вози, воли, коні – все те, що буває на справжньому ярмарку. Усе це зливалося з будівлями, деревами, кущами й створювало відповідний ефект. Глядач був у захопленні.

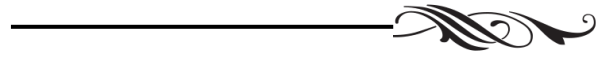
Звільнившись за власним бажанням з роботи в Тростянці, Б. Л. Оршанов переїхав до міста Буринь, де працював режисером клубу місцевого цукрового заводу від 17 липня 1929 р. до 1 січня 1932 р. Разом із Болеславом Людвіговичем у театрі грали дружина Зінаїда Василівна, дочка Анжеліна Болеславівна Лучицька, зять Юрій Володимирович Назаров та чимало талановитої молоді. Після смерті Б.Л. Оршанова у 1932 р. театр у Бурині очолила А. Б. Лучицька. З Конотопа переїхав Борис Болеславович Лучицький, де він керував театральним гуртком на паровозоремонтному заводі, і став головним режисером театру в Бурині. Попереду на них чекала велика творча робота над створенням першого робітничо-

селянського театру на Чернігівщині в 1933 р., а потім Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського. Саме вони, талановиті Лучицькі, і стануть основоположниками заснування й розквіту цього театру, який успішно діє й у наш час.

Крім Болеслава Людвіговича Лучицького-Оршанова, в українських театрах працювали всі діти Людвіга Тимофійовича Лучицького: Деоніза Людвігівна Науменко-Янковська, Владислав (Володимир) Людвігович Лучицький-Данченко, Софія Людвігівна Лучицька, Олександр Людвігович Лучицький-Палієнко, Юня Людвігівна Миронова, а також їхні діти. К. Л. Лучицька у своїй біографії стверджує, що в театрах України працювала вся родина Лучицьких – 34 чоловіки [7]. І все це були артисти українських театрів, які віддавали творчі сили, майстерність своєму народові, батьківщині.

*Актриса М. Тимченко, дружина О. Лучицького-Палієнка в ролі
Мокрини у виставі «Сорочинський ярмарок»*

Старше покоління Лучицьких працювало в трупах батька Людвіга Тимофійовича та брата Болеслава Оршанова, а також в інших творчих колективах, які діяли наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в Україні.

П'ятнадцятирічним юнаком у 1895 р. вийшов на сцену в українському театрі П. К. Саксаганського Владислав (Володимир) Людвігович Лучицький-Данченко (1880-?). А потім були театральні трупи М. Л. Кропивницького й І. А. Науменка, С. А. Глазуненка, Б. Л. Оршанова та інші театри пореволюційного часу. Коли був організований Б.Б. Лучицьким Ніжинський драматичний театр, у ньому працював і Володимир Лучицький-Данченко, який 1938 року у виставі О. Корнійчука «Платон Кречет» грав Береста разом із народними артистами СРСР Наталією Ужвій (Ліда) та Амвросієм Бучмою (Платон), що приїздили до Ніжина [8]. Творча доля актора у повоєнний час була пов'язана з Херсонським театром.

Театральна діяльність актора тривала понад 60 років, починаючи від 1895 до 1957 р. Пробирав він себе й у режисурі та, починаючи від 1905 р., поставив десятки вистав.

У професійній трудовій анкеті, заповненій В. Лучицьким-Данченком, у графі «виконані ролі» записано: «У всіх п'єсах Тобілевича, Кропивницького, Старицького, Франка, Котляревського, Основ'яненка переграв усі ролі, крім жіночих, у Корнійчука в «Платоні Кречеті» – Платон, Берест, Бублик, «У степах України» – Галушка, обох рибалок, «Кармелюк» – Кармелюк, «Весілля в Малинівці» – Нечипір, «Бронепоїзд 14-69» – Вершинін, «Ревізор» – Земляника, Городничий» [9].

В. Лучицький-Данченко, К. Лучицька, О. Лучицький-Палієнко

Творча праця В. Л. Лучицького-Данченка відзначена званням заслужений артист України, 4 медалями; обирався він депутатом Ленінського району Херсона (1947), а також народним засідателем (1947, 1949).

Схожим на братів був і творчий шлях Олександра Людвіговича Лучицького-Палієнка (1876-?).

Грав він разом із дружиною – талановитою актрисою М. П. Тимченко – у багатьох трупах та театрах. З 1933 р. працював у Ніжинському театрі.

У 1956 р. в Ніжинському драматичному театрі ім. М. Коцюбинського відзначали ювілей – 80 років від дня народження актора, який прощався зі сценою. За 65 років його сценічної діяльності було зіграно понад 800 ролей в українських, російських та західноєвропейських драматичних творах. Разом із ним працювала його дружина Марія Пилипівна Тимченко.

Лише на сцені Ніжинського театру О. Палієнко створив десятки образів із тих сотень, які довелося йому виконати за своє життя. Серед них – аптекар Бодрільйон («Мачуха» О. Бальзака), Чир («Любов Ярова» К. Треньова), антрепренер Безродний («Талан» М. Старицького) та інші.

О. Палієнкові подобалося грати в п'єсі Г. Квітки-Основ'яненка «Шельменко-денщик». За своє життя він зіграв тут усі чоловічі ролі; особливо любив Шпака. Актор із насолодою смакував кожне слово своєї ролі. Сотні разів він її грав на сцені й щоразу вносив щось нове до її трактування та отримував від цього велике задоволення [10].

Ювілейного вечора була поставлена п'єса І. Котляревського «Наталка Полтавка», у якій О. Палієнко зіграв роль підстаркуватого чиновника – Возного Тетерваковського. Майстерність виконання бачилася в умінні жити в образі, у багатстві міміки, у скупості й виразності жестів, у правдивості передавання характеру цього хижака, хабарника-сутяги.

Катерина Людвігівна Лучицька (18(30) 09.1889 – 25.01.1971) вийшла на сцену в ролі Янкеля в «Наймичці», коли їй було 5 років, а з 16 років уже була артисткою, яка грала героїнь. Вона виступала в театральних трупах свого батька Л. Т. Лучицького та брата Бориса Оршанова, а також у колективах Степана Глазуненка, Олексія Суходольського, Дмитра Гайдамаки, Панаса Саксаганського, Івана Сагатовського. Це була добра школа акторської майстерності. Тут вона зустріла й своє кохання. Вона вийшла заміж за Івана Лукича Сагатовського.

К. Л. Лучицька входила до кола видатних діячів театральної культури.

У 1914 р. вона листувалася з Лесем Курбасом, який розмірковував про створення нового «європеїзованого» українського театру й хотів бачити в ньому актрису (листи якого до неї опубліковані 1987 р.), з Марією Заньковецькою та іншими.

Після революції 1917 р. І. Л. Сагатовський продовжував керувати театральною трупю (1902–1919), провідною актрисою якої була К. Л. Лучицька. Під час громадянської війни актори працювали на Перекопському фронті. Видатна українська актриса Оксана Петрусенко, яка прийшла в 1918 р. до Херсонського театру, у якому працювала трупа І. Сагатовського, згадувала про ці складні роки. На своєму фото, подарованому своїм першим учителям на ниві театрального мистецтва – Катерині Лучицькій та Іванові Саратовському, 6 вересня 1935 р. написала: «В холодні, голодні роки, коли не було де голову прихилити, коли гриміли гармати Перекопського фронту, коли висіла смерть над головою, Ваша енергія підтримувала. Без жалю віддавали Ви свої сили, своє мистецтво червоноармійцям. Це нас єднало в одну сім'ю... Чи згадуєте Ви наші мандрівки по театрах та знамениті спектаклі з обслуговування Перекопського фронту на лінії вогню?» [11].

З 1917 р. й до початку радянсько-німецької війни К. Л. Лучицька працювала в різних театрах: Київському національному – в Г. О. Мар'яненка (1917–1918 рр.), у Київському театрі ім. М. Заньковецької (1922), Державному театрі ім. Шевченка, театрі ім. І. Франка (1927–1928), театрі КВО (1933), Одеському театрі ім. Жовтневої революції (1934–1939), Дніпропетровському театрі ім. Шевченка (1937–1939), Київській держестраді (1941). Проводила велику шефську роботу на заводах, у колгоспах, військових частинах.

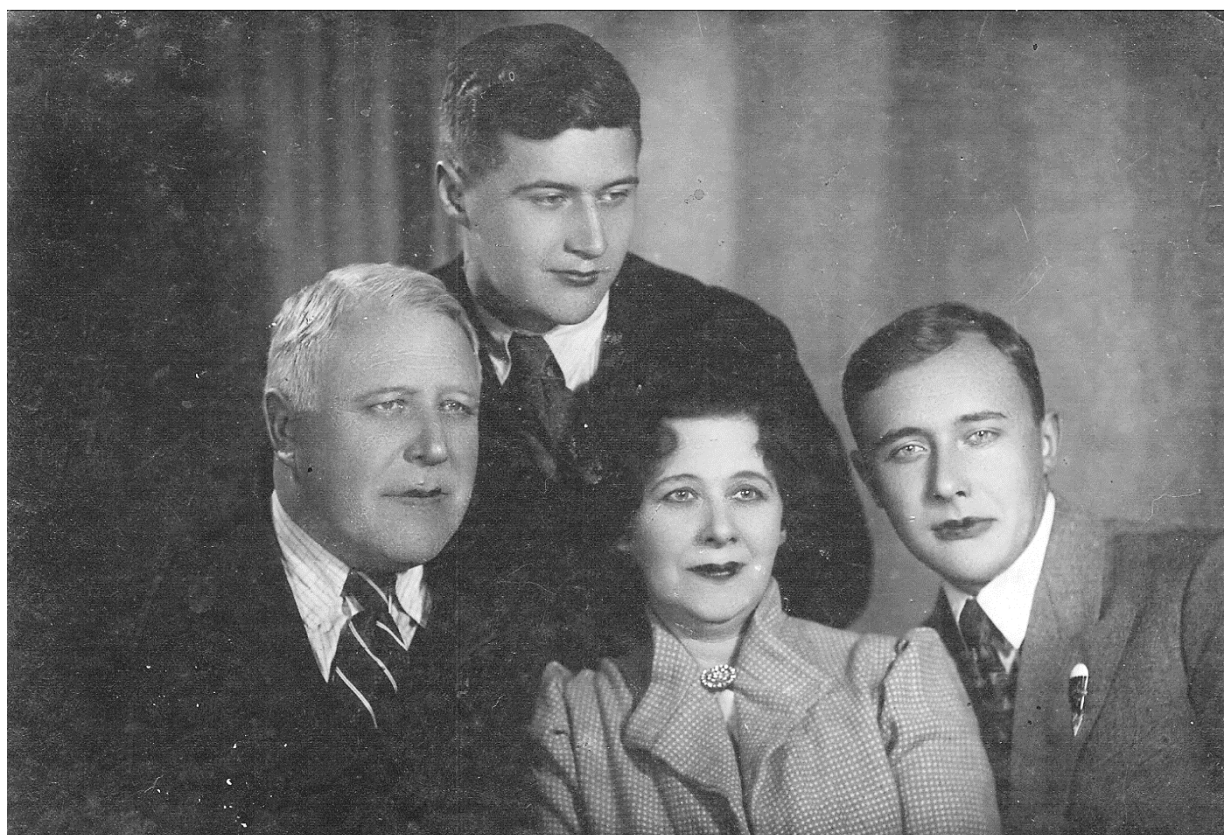
Грала героїнь у п'єсах М. Старицького, І. Тобілевича, М. Кропивницького. Запам'яталися глядачам її ролі: Софія («Безталанна»), Гандзя («Гандзя»), Маруся, Мати («Ой не

ходи, Грицю...»), Аза («Циганка Аза»), Наталя («Лимерівна»), Ганна Андріївна («Ревізор»), Титанія («Сон літньої ночі»), Катерина («Приборкання сварливої»), Нора («Нора»), Маріке («Вогні Іванової ночі»), Настя («На дні»), Васса («Васса Железнова»), Кручиніна («Без вини винні»). Гільза («Пісня про свічку»), Оксана («Загибель ескадри»), Хлопицька («Устим Кармелюк») та багато інших [12]. Усе це класика, дуже відповідальні й вагомі ролі. І в них К. Лучицька розкривала свій талант з різними режисерами й у різних театрах.

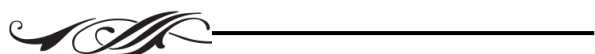
До 125-річчя від дня народження Т. Шевченка К. Л. Лучицька й І. Л. Сагатовський підготували сценічну постановку поеми «Відьма». П. Тичина, який був присутній на ній 9 березня 1939 р. в Академії наук України, на запитання про гру акторів відповів: «Блискуча. Так тільки можуть грати артисти з великим багажем внутрішнім. При непогашеній електриці, при аудиторії, досить таки вже стомленій доповіддю, на примітивній сцені відтворити так «Відьму» Шевченка, як відтворили вони, – це значить всього себе віддати театрові, сцені» [13].

Актори виступали в багатьох колективах на батьківщині Кобзаря.

23 листопада 1939 р. група відомих діячів культури (серед них актори Оксана Петрусенко, Гнат Юра, Панас Саксаганський, Іван Паторжинський, Марія Литвиненко-Вольгемут, письменники Павло Тичина, Максим Рильський, Іван Кочерга), відзначаючи мистецькі досягнення К. Л. Лучицької як видатного й досвідченого митця українського театру, просили внести ім'я актриси до списку на відзначення високої нагороди [14].

*К. Лучицька та І. Сагатовський
зі своїми синами Юрієм і Богданом*

Під час радянсько-німецької війни К. Лучицька виступала в колективі, який розпочав свої вистави в Київському оперному театрі, але 17 вересня 1941 р. він припинив свою діяльність. «Залишившись у Києві на тимчасово окупованій

фашистами території, – згадувала актриса. – я довгий час зовсім не працювала. Але постійне переслідування й допити в гестапо у зв'язку з тим, що мої сини Богдан та Юрій Сага-товський (льотчик-винищувач, член ВКП(б), який загинув у 1949 р. смертю хоробрих на бойовому посту) були в цей час на фронті, примусили мене вступити в театр ім. Затиркевич, а коли цей театр виїхав до Станіслава, я залишилась у Києві до видання наказу німецького командування всьому населенню залишити Київ; щоб не потрапити, як безробітна, на примусові роботи до Німеччини, я приєдналася до групи акторів, які працювали в Гайсині, Проскурові, Стрию, обслуговуючи виставами населення українське».

Проте фашисти вирішили силоміць відправити акторів на примусові роботи до Німеччини, і К. Л. Лучицька разом з декількома колегами втекла до лісу; переховуючись там та у навколишніх селах, чекала звільнення території від фашистів. 5 серпня 1944 р. Червона армія звільнила Стрий, і актори повернулися до міста й організували театр. Це був прифронтовий театр, який обслуговував червоноармійців на передовій, на аеродромі, в госпіталі. Через деякий час цей театр був перейменований у Стрийський музично-драматичний театр. Обласний відділ культури призначив К. Л. Лучицьку його художнім керівником [15].

Були підготовані вистави, концерти. Актори виїжджали на поля, ферми, у бригади під час посівної кампанії, збирання врожаю. Після війни К. Л. Лучицька, крім поставлених за класичними п'єсами, зіграла у спектаклях «Зустріч з юністю» О. Арбузова, «Російські моди» К. Симонова й інших.

У 1948 р. на всій Україні відбувалося скорочення пересувних театрів. Стрийський театр об'єднали з групою акторів Самбірського театру. 27 акторів Стрийського театру було

скорочено. К. Л. Лучицька змушена була перейти до Будинку піонерів, де й працювала керівником дитячої самодіяльності.

13 грудня 1951 р. в Стрию помер чоловік К. Л. Лучицької Іван Лукич Сагатовський. Протягом свого творчого життя К. Л. Лучицька виступала і як режисер-постановник вистав «Лісова пісня» Лесі Українки, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Будка. ч. 27» І. Франка, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Талан» М. Старицького, «Суєта», «Гандзя», «Бондарівна» І. Тобілевича. К. Л. Лучицька зіграла в декількох фільмах Київської кіностудії: «Тиха українська ніч» (Актриса), «Село на нашій Україні» (Колгоспниця), «Тарас Бульба» (Мати).

К. Лучицька серед ветеранів сцени

До династії Лучицьких належить і Зінаїда Іванівна Толстоградська – дочка Деонізи Людвігівни Науменко-Янковської та відомого актора Івана Науменка (1856–1913), який грав характерні та комічні ролі в класичних творах у трупях М. Садовського (1888–93), М. Кропивницького (1894–1900), О. Сулова (1902–1907) й інших.

Зінаїда Толстоградська 47 років працювала в Ніжинському театрі з дня його заснування. Тільки за останні 20 років вона створила яскраві образи у виставах за п'єсами В. Суходольського «Соната» (Мати), Ю. Яновського «Дочка прокурора» (Вчителька), С. Михалкова «Втрачений дім» (учителька Єрошина), Є. Купченка «Тиха українська ніч» (кучер свиноферми Степанида), а також в українській та російській класиці («Не судилось» – Дзвонариха, «Шельменко-денщик» – Феня Степанівна, «Влада тьми» – Мотрона, «Любов Ярова» – Горностаєва, «Платон Кречет» – Христина Архипівна та інші) [16].

Коронною її роллю була Шкандибиха в п'єсі Панаса Мирного «Лимерівна». Вона наче спеціально була написана для Зінаїди Іванівни. Худа, засмикана, вся немовби клу-

бок злості, Шкандибиха-Толстоградська викидала цю злість із себе з такою майстерністю, що дивуєшся, де вона й брала стільки енергії та сили. Емоційна насиченість образу не

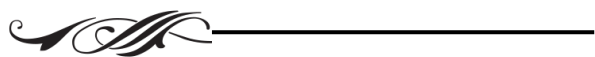
*Зінаїда
Толстоградська*

виходила різко з загального ансамблю, вона тільки ще раз підкреслювала своєрідну майстерність актриси, надзвичайно самотньої та неповторної. У 1960 р. Зінаїда Іванівна вийшла на пенсію.

*З. Толстоградська та В. Білоусова
у виставі «Останні»*

Усі представники старшого покоління Лучицьких, віддавши свій талант і життя театрові, у силу різних причин доживали свого віку в Будинку ветеранів сцени у Пущі-Водиці. З гіркотою сповіщала К. Л. Лучицька у своєму листі до А. Б. Лучицької про ті тяжкі умови, у яких опинилась Юня Людвігівна Миронова (1882–?), яка стояла біля витоків створення в Сумах театру ім. М. Щепкіна й у свої 82 роки 1964 року опинилась у жахливих побутових квартирних

умовах. «Вот тебе и ветеран, отдавший всю свою творческую жизнь украинской сцене! А что, собственно, сделано для таких неутомимых тружеников украинского театра, как Миронова, Палиенко, Данченко, Толстоградская и т.п.? Что? Понатыкали в Дом [Ветеранов сцены] кого угодно... А нет того, чтобы заглянуть в какие-нибудь Сумы, Нежин, Севастополь, где кончают свои дни чуть не под забором бывшие хорошие артисты...».

Анжеліна Болеславівна Лучицька (1900–1986) з юних літ була на сцені, її формування як митця проходило під наглядом батька – Болеслава Людвіговича Оршанова – прекрасного майстра сцени – та матері – Зінаїди Василівни, теж чудової актриси. І майстерність колег також була своєрідною школою.

А. Лучицька

А. Лучицька грала в багатьох виставах, які ставив Б. Оршанов у театральних колективах Ічні, Тростянця, Бурині та інших міст. Тому, коли в 1933 р. був створений робітничо-кол-

госпний, а потім Ніжинський драматичний театр, вона стояла біля витоків цього театру й була провідною актрисою.

У першій прем'єрній виставі театру за п'єсою І.Франка «Украдене щастя» Анжеліна Лучицька створила яскравий образ Анни, глибоко передала внутрішній стан героїні, що свідомо стала на шлях боротьби з традиційними звичаями й забобонами. Але цей її шлях актриса розкривала поступово, від сцени до сцени. Ось А. Лучицька – Анна – довідується, що

її любий Михайло живий. І вона, не сказавши жодного слова, жестом рук, поворотом голови та блиском очей засвідчила, як забилося її серце, як тривожно стало на душі, біль немовби пронизав усе тіло. Це був початок її боротьби – стихійної, керованої часом лише почуттями.

У перші роки існування театру А. Лучицька зіграла у всіх виставах, які були поставлені: «Не судилося», «За двома зайцями» М. Старицького, «Наймичка», «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Його власність», «На камені горить» Я. Мамонтова, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Гроза» О. Островського, «Борис Годунов» О. Пушкіна.

Поступово репертуар театру розширювався, включалися нові вистави, зокрема «Лимерівна» Панаса Мирного, «Великий день» В. Кіршона.

П'єса «Великий день» була написана в 1936 р. й через рік поставлена в Москві. А в серпні 1938 р. її автор Володимир Кіршон був репресований і розстріляний, п'єса знята з репертуару. Ніжинці саме в цей час поставили її вперше на Чернігівщині й донесли до глядачів трагічний подих війни, що наближалася із Західної Європи. П'єса відповідала настрою людей, які йшли познайомитися з виставою. «Спектакль, – писав рецензент, – захоплює глядачів силою глибокого проникнення в психологію героїв, багатством і різноманітністю режисерських знахідок. У цьому велика заслуга головного режисера Б. Лучицького».

Для акторів театру матеріал п'єси був новим. Б. Лучицький уважно підійшов до підготовки спектаклю й до створення ним же образу майора авіації Кожина, який мав досить складний характер, але палко любив Батьківщину й ненавидів її ворогів. Актор зумів знайти таку тональність розкриття образу, яка забезпечила успіх.

На долю А. Лучицької випала роль Дружини капітана Голубєва. Не відразу вдався їй цей образ. Тільки поступово актриса відкрила ті штрихи характеру героїні, які зробили її сильною, рішучою і в складний час випробувань для Батьківщини допомогли стати бійцем поруч з чоловіком. На жаль, скоро п'єса була знята з репертуару.

А. Лучицька у виставі «Маруся Богуславка»

А. Лучицька майстерно зіграла роль Наталії в п'єсі Панаса Мирного «Лимерівна». Вона зуміла через мовні та емоційні переходи передати внутрішній стан героїні, яку обманом видали заміж за дурного, але багатого Карпа Шкандибенка. Наталія не могла скоритися.

І це глядач відчуває і коли вона плаче, і коли гнівно кричить, і коли гірко сміється. Дізнавшись про обман, Наталія настільки вражена, що губить логіку думки. І Анжеліна Лучицька дуже тонко, але в той же час і виразно передає трагічний стан своєї героїні, яка ступає на шлях боротьби, хоч це й коштує їй життя.

А. Лучицьку тепло зустрічали глядачі Біробіджану, Хабаровська, Благовіщенська, Комсомольська-на-Амурі під час гастролей театру на Далекий Схід, де жило багато українців-переселенців. Тому трактування актрисою образів жінок в п'єсах української класики особливо зворушливо сприймалась глядачами.

Коли театр виїхав на повторні гастролі на Далекий Схід, А. Б. Лучицька у зв'язку з хворобою матері затрималась у Глухові й повинна була трохи пізніше приєднатися до колективу. Але в цей час фашистська Німеччина напала на СРСР. Військові трагічні події розгорталися дуже швидко. В архіві актриси збереглося евакопосвідчення, виписане 27 серпня 1941р. на ім'я Лучицької-Назарової Анжеліни Болеславівни (1900 р.), яка разом з двома членами сім'ї – Лучицькою-Оршановою Зінаїдою (1883 року народження) та Науменко-Янковською Деонізою (1872 року народження) евакуюються з прифронтової смуги – м. Глухова Сумської області – у тиллові райони СРСР до Мордовської АРСР. Крім цього, тут висловлювалося прохання до всіх партійних і радянських організацій сприяти сім'ї пересуватися й надавати необхідну допомогу. Анжеліні Болеславівні вдалося дістатися до місця розташування театру.

Протягом 1941–1943 років А. Лучицька виступала як у спектаклях, так і в концертах, які давали на заводах, у колгоспах, на залізничних станціях, у госпіталях. Протягом перебування театру в Західному Сибіру було зіграно 800 спектаклів,

дано 420 концертів, організовано 120 виступів у госпіталях для 630 тисяч глядачів.

Наприкінці червня 1944 р. Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського переїхав із Західного Сибіру до рідного міста. Разом з колективом до Ніжина повернулася А. Б. Лучицька, Д. Л. Янковська, З. І. Толстоградська. Б. Б. Лучицький був на фронті й демобілізувався лише в 1946 році.

8 грудня 1944 р. п'єсою Панаса Мирного «Лимерівна» відкрився новий сезон Ніжинського театру. Як і раніше, роль Наталії грала А. Лучицька, помічена критикою й тепло прийнята глядачами.

Радо зустріли актори звістку про Перемогу над фашизмом. У 1945 р. А. Лучицька разом з багатьма акторами театру була нагороджена медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» та «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

Був поновлений репертуар, а також введені нові вистави: «Мрія» О. Корнійчука, «Під каштанами Праги», «Російське питання» К. Симонова, «Щастя Садовського» А. Бергера та інші, у яких грала А. Лучицька. Місцева газета писала про виставу «Вирок оскарженню не підлягає»: «Блискуче розгорнула свій акторський талант у ролі німецької шпигунки Ельзи Вернер артистка А. Б. Лучицька. Особлива майстерність гри, перевтілення в образ – ось ознака високої майстерності акторки» [17]. І таких відгуків зустрічаємо в пресі немало.

29 вересня 1949 р. указом Президії Верховної Ради УРСР Анжеліні Болеславівні Лучицькій було присвоєно звання заслуженої артистки УРСР. Актриса обиралася депутатом Ніжинської міської ради депутатів трудящих декілька разів (у 1949, 1953 та 1957 роках).

Театральне життя наприкінці 1940-х років було досить насиченим і складним. Навантаження на акторів було великим.

Так, заслужена артистка УРСР А. Лучицька щомісяця грала у 25 виставах. За рік вона виступала у 262 виставах.

Роль Грети Норман у виставі за п'єсою В. Собка «Життя починається знову», поставленої театром у 1950 р., за словами відомого драматурга Івана Кочерги, була художньо вивершена, але дуже складна для виконання. І з цією роботою упоралася А. Лучицька.

Події відбуваються в повоєнній Німеччині. Автор, розповідаючи про перехід на бік демократії видатної актриси Грети Норман, указує на складні процеси, які відбуваються в житті німецького народу. В. Собко проводить Грету Норман через ряд випробувань. Складність ролі полягає в тому, що вона побудована на підтекстах, на складних психологічних ситуаціях.

Анжеліна Лучицька зуміла проникнути у внутрішній світ героїні і з її небагатослівністю розкрити психологічний стан широко й переконливо. Рецензент Б. Крижанівський звернув увагу на одну важливу деталь, яка допомагала актрисі передати внутрішній стан героїні: «Очі Лучицької-Грети – великі й чисті, очі її – дійсно дзеркало душі. В очах її відбивається все, що тривожить її душу, її розум. Очі її – правдиві, людина з такими очима не може брехати» [18].

А. Лучицька показала політичне зростання Грети Норман, що привело її до нового театру, створеного режисером-комуністом Гансом Ріхтером. Обрані артисткою сценічні засоби передавання внутрішнього стану Грети допомагають зрозуміти, чому саме так вирішує свою долю героїня. Осмислення життя як свого особистого, так і народу дає їй право стверджувати, що новій Німеччині потрібен новий театр.

У 1954 році на республіканському конкурсі вистава ніжинців «Влада тьми» Л. Толстого, поставлена Б. Лучицьким, була визнана кращою. Комісія відзначила серйозний мистецький внесок театру як одного з провідних професійних

театрів України такого типу. Заслуга в цьому – Б. Лучицького та всього колективу. У цій виставі А. Лучицька виступила в ролі Анисії – дружини хворобливого господаря садиби Петра. І хоча актриса була старшою за віком від своєї героїні, але вона, застосовуючи свої зовнішні дані, зуміла зобразити «чепуруху» – господиню багатого дому, яка мріє про інше життя. Вона вийшла заміж за вдівця Петра лише тому, що хоче заволодіти господарством, грошима. І чинить за допомогою матері коханця Микити злочин – отруєє свого чоловіка.

У перших сценах А. Лучицька – Анисія – це жінка, яка «точить» свого чоловіка, лається з падчеркою. Актриса тонко розкриває характер Анисії в побутових сценах. І в той же час А. Лучицька психологічно правильно показує шлях своєї героїні до злочину. І глядач бачить, як змінюється вона, як зростає її рішучість.

Помітною залишилась у виконанні А. Лучицької й роль Софії у виставі «Останні» за п'єсою М. Горького. Образ Софії, дружини спочатку дворянина, а потім жандарма – вбивці молодих людей Івана Коломійцева, А. Лучицька розкрила життєво правильно. Вона втілила свою героїню в осколкові того життя, яким жив її чоловік. Але А. Лучицька настільки глибоко проникла в образ і «підняла» його, що починаєш співчувати Софії, знаходити пояснення її вчинкам. Вона зраджує своєму чоловікові з його братом Яковом не тому, що це аморальна жінка, як її чоловік. Софія, залишившись самотньою, бо Іван був постійно п'яним, приводив у дім коханок, на очах дружини зраджував їй, потягнулась до іншого, який любив її. І це не була помста, це був душевний зрив.

А. Лучицька в образі Софії намагалася глибше розкрити почуття матері, у якої на очах морально розклалися й гинули діти. Софії – матері страшенно боляче, що вона не в змозі припинити цей процес, не може нічим допомогти молодшим дітям, яких можна було б ще врятувати.

Дуже важлива сцена, коли Софія приймає Соколову – матір юнака, якого звинувачують у тому, що він нібито стріляв у Івана Коломійцева. Ідеться про стосунки батьків і дітей, про роль матері в їхній долі. Якщо Соколова (арт. К. Д. Окунева) спокійно, з упевненістю говорить, що мати не може помилятися, коли йдеться про долю сина, то Софія-Лучицька це сприймає з недовірою, навіть дещо злякано, з подивом: «Не могу ошибаться, я?» Одержавши стверджувальну відповідь про те, що мати завжди справедлива, як життя, Софія Лучицька, боляче посміхаючись, відповідає: «О, это неверно! Это... красиво сказано, но, боже мой, я – справедливая?». Горе зближує цих двох жінок. І Софія хоче допомогти Соколовій урятувати її сина під смерті, бо в цьому вчинку вона сподівається ще знайти те, що навчить її допомогти своїм дітям.

Але Софія не піднімається до Соколової-матері, яка досягла почуття духовної близькості з дітьми. Почувши це, Софія-Лучицька злякано дивиться прямо їй в обличчя й заперечливо хитає головою.

І ще не зрозумілий зміст цих слів. І актриси намагаються передавати це почуття, затягнувши паузу. Після цього діалогу відповіді Софії короткі, репліки обірвані.

У наступній сцені Софія говорить зі старшим сином Олександром, розпусником (як і його батько), юнаком, який, не маючи своїх грошей, постійно вимагає їх у свого дядька, щоб використати на дівуль, пияцтво та картярську гру. Почувши грубі слова сина, вона нагадує, що перед ним – мати! Але розмова не вдається. Син не чує слів матері, бо зайнятий тільки одним: як добути собі грошей.

Протягом усієї вистави А. Лучицька створює психологічний образ своєї героїні, використовуючи деякі зовнішні деталі: злякано дивиться прямо в обличчя матері юнака Соколова, якого мають засудити, і заперечливо хитає головою,

затягує паузу тощо. Це один із складних і виразних образів, який так психологічно й життєво точно відтворила актриса на сцені.

Зовсім іншою була А. Лучицька в ролі Леокадії Львівни у виставі «Дочка прокурора» за п'єсою Ю. Яновського. Тут з'явилися досить удалі гротескові деталі, які допомагають глибше розкрити міщанський потяг героїні.

За час роботи в Ніжинському театрі від 1933 до 1960 р. А. Лучицька зіграла понад 200 ролей. Переважна більшість із них – це яскраві образи, створені актрисою, які запам'ятовувалися надовго й піднімали мистецький авторитет театру. Вони увійшли до золотого фонду історії театру. Це була актриса різнобічного сценічного діапазону. їй давалися ролі характерні й комедійні, ліричні й трагічні: Ганна («Украдене щастя» І. Франка), Ліда («Платон Кречет» О. Корнійчука), Наталя («Лимерівна» Панаса Мирного), Дружина капітана Голубєва («Великий день» В. Киршона), Любов Ярова («Любов Ярова» К. Треньова), Джессі («Російське питання» К. Симонова), Софія («Останні» М. Горького), Анисія («Влада тьми» Л. Толстого), Ганна Петрівна («Не судилось» М. Старицького), фрау Мільх («Під золотим орлом» Я. Галана), Наталія Ковшик («Калиновий гай» О. Корнійчука) – ось неповний перелік цих різнопланових персонажів, зіграних

*А. Лучицька в ролі
Кручиніної у виставі
«Без вини винні»*

заслуженою артисткою УРСР А. Б. Лучицькою. У кожної з цих героїнь своя доля, по-різному складалося життя, стосунки з близькими й далекими їй людьми, часто вони мали трагічний характер. Усе це різні представники складного життя – буденного, трагічного й героїчного. І все це відтворювалося актрисою з такою глибокою емоційною насиченістю, правдою, відкритістю, що завжди глядач вірив у те, що відбувалося на сцені.

А. Лучицька уміла захопити глядача. Коли в драмі «Талант» вона, простягаючи руки до зали та благаючи зрозуміти її, плакала не по-акторськи, плакали й глядачі. І

скільки в цих сльозах було болю й розпуки, що серце стискалось, і ніхто не міг бути байдужим до такої складної долі героїні. І тільки потім поступово усвідомлювалося, що такі почуття викликала своєю грою артистка.

Три ролі: Кручиніна («Без вини винні»), Баронеса («Княжна Вікторія»), Проня Прокопівна («За двома зайцями»), які були зіграні А. Лучицькою, – засвідчують широкий творчий діапазон актриси. Це зовсім різні характери. Але А. Лучицька для кожного з них знайшла такі специфічні деталі, що

А. Лучицька в ролі
Наталки Ковшик у виставі

«Жалюновий гай»

зробили її ролі справді виставою високого мистецтва [19].

Великий внесок у розвиток українського театру зробив і Борис Болеславович Лучицький (1906–1966), творча доля якого, починаючи з 1933 року, була пов'язана з організацією Першого робітничо-колгоспного театру Чернігівської області, а з 1938 р. – Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського.

У країні йшов процес поширення культури серед широких верств населення, у тому числі й театрального мистецтва. Самодіяльні колективи вже не могли забезпечити професійний рівень, якого потребували глядачі. Основою нового театру й став буринський колектив, який 7 грудня 1933 р. очолив Б. Б. Лучицький. Перед цим він пройшов підготовчі курси в Харківському інституті культури.

Як засвідчують архівні матеріали, Б. Б. Лучицький одержав для театру відповідні документи, гроші на костюми тощо. Розпочалася робота з добору кадрів. Були запрошені деякі артисти з інших театрів, але основу нового колективу становили актори-буринці. У грудні 1933 р. розпочалися репетиції.

У колективі театру працювали А. Б. Лучицька, Б. Б. Лучицький, В. Л. Данченко, В. Ф. Тось, Ю. В. Назаров, К. В. Жуков, В. І. Кречет, Н. М. Пушкаренко, В. О. Білоусова, М. В. Асламова,

Б. Лучицький

Н. Ф. Спиряєва, В. Я. Борецький, П. Д. Левкович, І. В. Скоробатський, А. А. Іваненко, М. М. Миргородська, художник Є. Г. Шапошников, завідувач музичною частиною В. М. Панарін.

В. Білоусова

Для прем'єри обрали п'єсу І. Франка «Украдене щастя». А потім були «Наталка Полтавка», «Платон Кречет». Репертуар театру в цей час поповнився п'єсами «Любов Ярова» К. Треньова (1937), «Розлом» Б. Лавреньова (1938), «Його власність», «На камені горить» Я. Мамонтова, «Щорс» Ю. Дольд-Михайлика, а також класичними творами «Наймичка», «Безталанна» І. Карпенка-Карого, «Не судилось», «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Гроза» О. Островського, «Борис Годунов» О. Пушкіна, «Жорж Данден» Ж. Мольєра. З успіхом продовжували йти «Наталка Полтавка», «За двома зайцями» й інші.

Перемога на першій республіканській олімпіаді пересувних театрів, де Першому чернігівському робітничо-колгоспному театру вручили перехідний червоний прапор республіканського комітету в справах мистецтва, сприяла становленню молодого творчого колективу.

Завдяки головному режисерові Б. Лучицькому та директорові театру Ю. Назарову в 1937–1938 роках удалося завершити організацію колективу, який уже міг справлятися зі

складним репертуаром, хоч підготовка нових спектаклів проходила в складних гастрольних умовах. Театр у цей час побував у багатьох районах Чернігівської, Сумської та Полтавської областей.

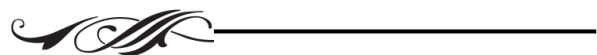
*Засновники Ніжинського драматичного театру – родина
Лучицьких-Назарових*

Наприкінці лютого 1938 року театр переїхав із Бурині до Ніжина, де одержав приміщення й постійну базу. З цього часу він почав іменуватися Ніжинським пересувним українським драматичним театром імені М. М. Коцюбинського. Очолювали колектив, як і раніше, Б. Б. Лучицький (головний режисер), Ю. В. Назаров (директор театру), В. М. Панарін (зав. музичною частиною). У ніжинців з'явився свій професійний театр, про відкриття якого так мріяла М. К. Заньковецька. Значні театральні традиції Ніжина, започатковані корифеями українського театру, накладали на колектив особливу відповідальність і надавали стимулу в роботі. Слава М. Заньковецької,

М. Садовського, їх творчий почин у створенні самобутнього аматорського колективу з ніжинців, що потім став професійним, а імена його учасників – відомими далеко за межами України, підказали Б. Лучицькому та його товаришам по сцені шляхи закріплення цих традицій. Для участі в спектаклі «Платон Кречет» запросили відомих українських акторів із Київського театру ім. І. Франка Амвросія Максиміліановича Бучму та Наталію Михайлівну Ужвій. Це були відомі актори, з багатою творчою біографією. Слава про них ширилася далеко за межі України.

Н. Ужвій і А. Бучма

А. Бучма і Н. Ужвій погодилися підтримати молодий колектив ніжинців. А. Лучицька згадувала: «Бучма грав роль Платона, Ужвій – Ліди. Із наших артистів Ю. Назаров виконував роль Аркадія, В. Данченко – Береста, Н. Спиряєва – Марію Тарасівну, В. Тось – роль Бублика. Амвросій Максиміліанович

приїжджав до Ніжина завжди на 2–3 дні раніше від запланованої вистави. Репетиції розпочинав рівно о 10 годині ранку й працював до 4–5 години дня. У своїй роботі він завжди був цікавим режисером. Уже на репетиції він досягав досконалості творчого перевтілення й цього ж вимагав від учасників спектаклю. Здавалося, що це не чорнова робота, а справжній спектакль. Працював без надмірної нервовості. До своїх партнерів-ніжинців ставився надзвичайно коректно, незважаючи на те, були то актори чи допоміжний персонал.

На все життя він запам'ятався як артист, який намагався виявити функціональну, естетичну роль образу, спектаклю, театру. Сцена, коли Платон виходить із операційної й непритомніє, викликала незабутнє враження. Платон (Бучма) падає – спадає завіса. Це падіння було зроблене настільки правдиво й майстерно, що не тільки глядачів, а й нас, артистів, кидало в страх: «Розбився, щось на сцені, мабуть, погано було прилаштовано». Чекали завіси, кидалися до Амвросія Максиміліановича, а він лежить і... посміхається.

Про знамениті паузи артиста писалося й буде ще багато написано, але в ті роки ми схожого не бачили. Це був справжній велетень сцени. Паузи довгі, але настільки осмислені, що текст був не потрібний – промовляло обличчя артиста, його постава, руки, було видно гаму переживань, почуттів.

Якось переглянув А. Бучма наш спектакль «Таємниця» Б. Гончарова й зробив відкриту рецензію, допоміг нам своїми режисерськими та акторськими тлумаченнями» [20].

Надовго запам'ятався ніжинцям і приїзд у 1938 році до театру прославлених майстрів сцени, народних артистів України Оксани Петрусенко та Михайла Донця, які брали безпосередню участь у виставі «Наталка Полтавка». О. Петрусенко скорила глядачів не тільки прекрасним співом, а й артистизмом. «Коли вона, висока, струнка, як тополя, виходила на

сцену, де зображені були убогі селянські хати серед зелені садків, і починала співати – «Віють вітри, віють буйні...», все немовби завмирало. Її спів захоплював простотою й сердечністю, сріблястий, красивий голос великого діапазону й приємного тембру дзвенів, змушував глядачів глибоко переживати й хвилюватися разом із героїнею. На очах у всіх сумирна, покірنا матері дочка в сценах з Возним перероджувалася на стійку, рішучу, дійсно «бойову» Наталку» [21].

Рецензент місцевої газети «Більшовик Ніжинщини» писав, що ніжинці нагородили своїх улюблених акторів аплодисментами, які переходили в справжні овації.

Але головне не тільки це. Поряд із О. Петрусенко (Наталка) та М. Донцем (Виборний) [22] грали й актори Ніжинського театру. І треба було володіти такою майстерністю, щоб не залишитися непоміченими, а грати нарівні з високопрофесійними акторами. Гідними партнерами київських акторів були

П. Левкович (Возний), який уже декілька років грав цю роль, та молоді актори І. Долинський (Петро) і М. Сахно (Микола).

*І. Паторжинський та М. Литвиненко-Вольгемут у виставі
«Запорожець за Дунаєм»*

~~Подібним був і приїзд до~~ Ніжина в 1939 році улюблених народом артистів Марії Литвиненко-Вольгемут та Івана Паторжинського, які спектакль «Запорожець за Дунаєм» зробили справжнім святом, високим за майстерністю та привабливим за простотою та правдою.

Спілкування з визначними українськими митцями стало для ніжинських акторів своєрідною школою майстерності.

Ніжинський пересувний драматичний театр ім. М. Коцюбинського набирав сил і творчого зростання. До репертуару були включені складні п'єси: «Лимерівна» Панаса Мирного та «Великий день» В. Киршона. Помітним було й зростання майстерності акторів А. Лучицької, В. Білоусової, А. Іваненко, П. Левковича, К. Жукова та інших.

Висока майстерність акторів сприяла тому, що 11 лютого 1939 р. за рішенням Комісаріату освіти УРСР та Чернігівського обласного відділу народної освіти Ніжинський музично-драматичний театр імені М. М. Коцюбинського направили гастролювати на Далекий Схід. Колектив сприйняв цю поїздку як честь представляти українське мистецтво жителям цього краю та воїнам Червоної Армії.

У 1930-х роках будівництво міста Комсомольськ-на-Амурі, бойова слава Особливої Червонопрапорної Далекосхідної армії, корінні зміни в житті народів краю робили його особливо привабливим. Туди поїхали письменники О. Фадєєв, П. Павленко, режисери О. Довженко, С. Герасимов, які написали про це цікаві романи та зняли художні фільми.

На Далекому Сході проживало багато наших земляків-переселенців, складаючи цілі регіони, у яких були українські села. Тому театрові не треба було докорінно змінювати репертуар. Так, наприклад, з української класики вибрали твори: «Лиме-рівна» Панаса Мирного, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Украдене щастя» І. Франка, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Дай серцеві волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького, «Сорочинський ярмарок» В. Суходольського (за Гоголем), «Майська ніч» М. Старицького (за Гоголем).

Значне місце в репертуарі посіли п'єси на революційну та сучасну тематику: «Любов Ярова» К. Треньова, «Розлом» Б. Лавреньова, «Далеке» О. Афіногенова, «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Щорс» Ю. Дольд-Михайлика, «Чужа дитина» В. Шкваркіна, «Біля порогу», «Таємниця» Б. Гончарова.

Артистів тепло зустрічали воїни, прикордонники, жителі Біробіджана, Хабаровська, Благовіщенська, Комсомольська-на-Амурі, Миколаївська-на-Амурі й інших міст. На спектаклях ніжинців бував маршал І. Конєв. За п'ять місяців театр ім. М. Коцюбинського дав 112 спектаклів, 15 концертів. Відбулося 7 зустрічей із громадянами Далекого Сходу. Близько 200 тисяч глядачів ознайомилися з творчим доробком ніжинців.

Успіх акторів був настільки великим, що військове командування І Першої Окремої Червонопрапорної армії запросило театр приїхати на гастролі й наступного року. Колектив театру підготував новий репертуар і в лютому 1941 року знову виїхав на Далекий Схід. Як і в першу поїздку, артистів театру тепло зустрічали глядачі з різних регіонів краю. На жаль, цей мирний акт митців із мальовничого українського містечка був перерваний війною. Починалася нова сторінка в історії театру – воєнна. Головний режисер театру й провідний

його актор Б.Б. Лучицький, який багато зробив для успіху колективу, був мобілізований до лав Радянської Армії.

Повернувся Б. Б. Лучицький до Ніжина лише в липні 1946 року. Як художній керівник театру він турбувався про його репертуар у нових післявоєнних умовах і поповнив його п'єсами «Мрія» О. Корнійчука, «Під каштанами Праги», «Російське питання» К. Симонова, «Щастя Садовського» А. Бергера, «Після розлуки» Л. Юхвіда, «Розлом» Б. Лавреньова, «Любов Ярова» К. Треньова. У постановці цих та інших вистав і проявив свою майстерність Б. Лучицький, який грав основні ролі в багатьох спектаклях. У цей час він поставив такі складні твори, як «Влада тьми» Л. Толстого, «Останні» М. Горького, «Одруження» М. Гоголя та інші.

У 1947 році Б. Лучицький взявся за п'єсу М. Горького «Останні». Для створення спектаклю він залучив провідних акторів: А. Лучицьку для виконання ролі Софії, К. Репенько – Надії, В. Білоусову – Люби. Сам він зіграв роль Івана Коломійцева. Б. Лучицький продовжував удосконалювати спектакль, продумував новий режисерський варіант постановки. І через десять років він знову поставив «Останні» на сцені Ніжинського театру. Досвід режисера, актора, пізнання життя дали змогу Б. Лучицькому впоратися зі складним образом Івана Коломійцева – представника дворянського роду, який давно за-

*Б. Лучицький у ролі
Коломійцева у виставі
«Останні»*

губив кращі його риси й став поліцмейстером. Пихатість ще залишилася, він вважає себе стовпом суспільства, може надягти маску добропорядності, але втрачено найважливіше – людяність.

Матеріал п'єси давав змогу Б. Лучицькому розкрити свою майстерність, показати Коломійцева в різних ситуаціях. Перед актором стояла проблема, яким же подати свого героя: старою, нездоровою людиною, яка втомилася від життя і якій так хочеться спочинку, чи розбещеною, звиклою до гульні, гри в карти, чи поліцейським самодуром, який не зупиняється ні перед чим, щоб довести свою вірність самодержавному устрою, здатним на вбивство юнаків і дівчат, на наклеп.

Розуміючи складність образу Івана Коломійцева, Б. Лучицький подав його різнобічно, у комплексі. Ось уперше він з'являється на сцені. Герой ображений тим, що його не зустріли на вокзалі. Б. Лучицький добре володіє різними відтінками голосу, що дає змогу передати стан Коломійцева, який спочатку обурено кричить, потім із ноткою образи говорить сину Олександрю: «Нет, мне обидно... Разве я не заслужил Вашего внимания, дети, а?». У всьому цьому ще помітна претензія на шанобу, увагу. Але через хвилину він зривається й кричить на дочку Любу: «Чей хлеб ты идешь есть, горбатая дрянь?». Це підтверджує слова персонажів п'єси, що за час служби в поліції він розбестився, прогнів, перетворився на справжнього негідника, який менш за все думав про сім'ю, дітей. Своім криком він розірвав навіть тонесенькі ниточки зв'язку з сім'єю, близькими.

Особливо талант Б. Лучицького розкрився в другій дії, де актор для характеристики свого героя застосував різнобічні прийоми. Ось ми бачимо Івана Коломійцева – Б. Лучицького розважливим, що у досить спокійній формі думає про перебу-

дову будинку брата Якова, у якого живе його сім'я, про виховання дітей, що давно стали дорослими. Але виголошена наступна його фраза – це прояв того ж поліцейського, який звик кричати на людей, негідно поводитися з ними. Коломійцев кричить також і на свою дружину, яка нагадала йому про те, що він, перебуваючи в нетверезому стані, упустив, а може, й зумисно кинув маленьку доньку Любу, і вона стала горбатою.

Уся сцена розмови Івана й Софії (артистка А. Лучицька) складається з психологічних стресових ситуацій, відкриття нових сторінок згубного життя Коломійцева. І. Коломійцев – Б. Лучицький повинен був на все реагувати, відповідати то грубістю, то заспокійливими словами, то порадою. Тут актор уживав різні відтінки голосу: то говорив суворо, подумавши, неголосно, то з погрозою, то тихо, напівшепотом, з посмішкою, заспокоївшись, то з досадою, понуро, то з презирством, з гнівом, недружелюбно, то збентежено, здивовано, з обуренням, з образою, зітхнувши тощо. І все це подавалося в такому несподіваному співвідношенні, що інколи дивуєшся, як актор зумів голосом передати різнобічний стан свого героя.

Але, крім голосу, Б. Лучицький уміло застосовував і жест, міміку. Ось він повільно крокує в кімнаті й виразно жестикулює, коли філософствує, то різко йде до Люби, щоб вигнати її з кімнати, і тут же, зустрівши її погляд, зупиняється й каже м'яким голосом: «Прошу вийти». В інших сценах то розводить руками, то стенає плечима, то крутить вуси, то цмокає губами тощо. У сцені, коли Софія розвінчує І. Коломійцева, розкриває підлість його вчинків, пов'язаних з убивством юнаків та дівчат, Б. Лучицький намагається показати свого героя нікчемним, боягузливим; він губиться, говорить зляканим тоном або одноманітними фразами чи вигуками. Іван готовий піти на все, щоб не втратити своєї кар'єри, і для цього вживає всіх засобів, яких він нагромадив як поліцейський. Б. Лучицький як режисер багато працював з акторами, бо від кожного з них

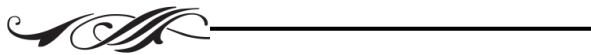
залежало, чи зможе колектив, який брав участь у постановці спектаклю, донести до глядача основну – думку автора, пов'язану з розвінчанням життя «останніх» представників класу дворян, які стали на шлях жандармів, з їх розтлінною мораллю, згубною життєвою позицією. Загальний високий рівень спектаклю забезпечили актори: А. Лучицька (Софія), І. Репенько (Яків), М. Миргородська (Надія), О. Соловійова (Віра). П'єса значний період залишалася в репертуарі театру, хоч у наступні роки змінювався акторський склад.

Театр був пересувний. У Ніжині спектаклі відбувалися лише пізньої осені, взимку та ранньою весною. Як тільки теплішало, трупа збиралась у подорож. Післявоєнне село, невеличкі районні центри, а то й великі міста радо зустрічали ніжинців, хоч дуже часто їм доводилося виступати в непристосованих приміщеннях. Дощ, сніг, розбиті дороги, багнюка – ніщо не могло перешкодити зустрічам із сільськими глядачами. Акторам треба було дуже любити свою професію, театр, щоб працювати за таких складних умов. Але переважно в складі трупи були молоді, енергійні, талановиті люди, які не зважали на побутові незручності й жили бажанням працювати, радіти успіхам разом із глядачами, наповнювати життя сільських та міських жителів прекрасним, дарувати їм

хвилини радощів. Від села до містечка, з містечка – до міста, а далі навпаки – так і кочували рідною землею ніжинські актори. У перервах між виставами готували нові спектаклі.

*Б. Лучицький і М. Осланова у виставі
«Під каштанами Праги»*

1947 рік. Минуло менше від двох років після повернення Б. Лучицького з фронту, і він береться за постановку п'єси К. Симонова «Під каштанами Праги», яка розповідала про події, що відбувалися 1945 року в Чехословаччині та були пов'язані з долею доктора медицини, професора Франтишка Прохазки та його близьких. Лібералізм, інфантильність, політична сліпота не дали вченому змоги розпізнати в своєму «другові» Яні Грабеку замаскованого фашиста. І тільки після загибелі молодшого сина від його рук професор починає глибше розуміти, що жодна людина не повинна стояти осторонь від боротьби з фашизмом. Боротьба триватиме до того часу, поки не буде знищене все коріння фашизму.

Б. Лучицький умовно ділить життя свого героя на дві якісно й кількісно різні частини: до і після смерті сина Людвика. До трагічних подій доктор Прохазка – Б. Лучицький – це добра, сердечна людина, яка живе думками про сім'ю, близьких, але яка не намагається переступити за поріг квартири. Він під час окупації не лікує німців, але це лише пасивний протест. Актор Б. Лучицький намагається передати стан і поведінку героя голосом, жестами, поглядом. Зовсім іншим постає перед нами Прохазка – Лучицький після того, як довідується, що його сина по-звірячому задушив Ян Грабек. З обличчя зникає посмішка, тіло професора напружується. Б. Лучицький схвилювано, глибоко, психологічно умотивовано розкриває свого героя в останній сцені, коли у відчаї, майже доведений до нестями, повторює одне й те ж питання: «Чого ти мовчиш?» Поет Богуслав Тихий завершує п'єсу промовистою реплікою: «Ні, він не мовчить. Він не мовчить». І глядач відчуває, що професор Прохазка не зможе надалі відгороджуватися від світу своєю квартирою та лабораторією. Боротьба проти фашизму буде тривати. Образ Прохазки – це значне творче досягнення Б. Лучицького.

Етапною була й роль Гаррі Смітта в п'єсі К. Симонова «Російське питання» (1948 р.). Герой п'єси – американський журналіст Гаррі Смітт, який опублікував правдиву книгу про Радянський Союз, жив і діяв за інших обставин. Йшла «холодна війна». У недалекому минулому американці разом із радянськими людьми вели боротьбу проти фашизму, а нині всі дії правлячих кіл США спрямовані проти Радянського Союзу й проти тих, хто стояв за збереження дружби, миру.

Журналіст Гаррі Смітт, утомившись від війни, мріє про сімейне щастя зі своєю коханою дружиною Джессі. Усе це спонукає «його пі ти на компроміс зі своєю совістю. Але він розуміє, що для того, щоб досягти всього, про що мрієш, треба виконувати волю хазяїна.

Смітт, чесна людина, не може поступитися своїми переконаннями. Він починає глибше розуміти, що такі, як газетний магнат Макферсон, штовхають Америку на шлях війни, який є смертельним не тільки для його батьківщини, а й інших країн. У цьому Смітт ще більше переконався, коли побував у Радянському Союзі. Він відмовляється написати наклепницьку книгу й за це позбавляється роботи, а потім і сім'ї.

Б. Лучицькому і як режисерові-постановнику, і як акторові важко давалася ця робота. До речі, в жодному театрі цей спектакль не став подією, хоч створені в ньому окремими акторами образи запам'яталися. Чудово зіграв у Москві образ Гаррі Смітта Р. Плятт.

І все ж Б. Лучицький зумів створити цілісний образ американського журналіста. Актор розкрив поступову зміну стосунків героя з господарями життя. Ніякі життєві перипетії не зламали його. Б. Лучицький показав, як переконання Гаррі стають твердішими, і це актор намагався виразити голосом.

Образ Смітта у виконанні Б. Лучицького не був статичним. Актор відтінив різні риси характеру персонажа, показав його то добродушним, то скептичним, то жвавим оптимістом.

Щоб розкрити соціальне й політичне звучання твору, режисер доручив основні ролі провідним акторам театру. А. Лучицька правдиво зіграла роль Джессі, І. Репенько – Макферсона, Б. Тріскер – Мерфі, Д. Гайдабура – Каца.

П'єси К. Симонова були злободенними, відповідали вимогам часу. Б. Лучицький розумів, що глядач потребував бачити на сцені й те, чим жила тоді їхня країна. Саме цим керувався режисер, коли пропонував колективові театру поставити п'єси «Мрія» О. Корнійчука, «Пам'ятні зустрічі» А. Утевського, «Щастя Садовського» А. Бергера, «Після розлуки» Л. Юхвіда, «Син» В. Поташева, «Вас викликає Таймир» О. Галича, К. Ісаєва та інших, які були в репертуарі 40-х років ХХ ст.

І все ж Б. Лучицькому хотілося спробувати свої сили в класиці, прочитати по-своєму п'єси, які давно ставилися на сценах багатьох театрів країни. У 1947 р. він звернувся до п'єс М. Горького «Останні» та «На дні», які були включені в репертуар 1948 року.

1948 рік був досить складним в історії театру. 18 березня 1948 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову про скорочення та об'єднання пересувних театрів. Значну їх кількість було в Україні закрито, у тому числі й п'ять на Чернігівщині. Був розформований і обласний театр як нерентабельний. Тільки завдяки майстерності акторів ніжинської трупи, їхнім постійним виступам за межами області, тривалим гастрольним подорожам – а це забезпечувало прибуткову частину бюджету – й авторитетові Б. Б. Лучицького театр у Ніжині залишили.

Відбулося скорочення штату на 15%. Зменшились фінансування. Театр перевели на бездотаційну роботу. Довелося залишити в театрі лише найнеобхідніших працівників. У касі та на контролі працювали не зайняті в спектаклях актори.

Трупа складалася з 20 чоловік: Б. Лучицький, І. Репенько, Д. Супик, П. Пушкаренко, В. Тось, А. Лучицька, В. Білоусова, К. Шмуклер, В. Ігнатенко, М. Асланова, І. Долинський, С. Панченко, К. Маринчик, З. Толстоградська, Ю. Костницький, О. Соловйова, О. Палієнко, П. Мартиненко, А. Радько, М. М. Миргородська. У 1949 р. А. Лучицькій присвоєно звання заслуженої артистки УРСР.

У 1950 р. театр гастролював у Чернігівській, Сумській, Полтавській, Кам'янець-Подільській і Житомирській областях.

ТРУПА НІЖИНСЬКОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ

Коли театр ще перебував у Ніжині, у березні 1950 р. на виставі «Платон Кречет» був присутній автор п'єси Олександр Корнійчук, разом із Вандою Василевською, яка обиралась в Ніжинському виборчому окрузі до Верховної Ради СРСР. Зав. музичною частиною театру Шанарін згадував: «Ми, артисти, звичайно, сильно хвилювались легко сказати, сам автор п'єси, академік, заступник Голови Бюро Всесвітньої Ради Миру буде на нашому спектаклі, та ще в такому непривітному приміщенні театру. Правда, грали наші люди з ентузіазмом, натхненно. Вільні від гри актори припали до щілин у завісита спостерігали за глядачами й гостями з Києва. Бачили їхні зосереджені обличчя. Відчувалось, що вони, як і глядачі, захоплені подіями на сцені. А коли спектакль закінчився й вибухнули аплодисменти, глядачі й ми побачили наших гостей: вони стояли й теж аплодували. Б. Б. Лучицький зняв перуку і, звернувшись до глядачів, схвильовано сказав: «Товариші! У нас зараз на спектаклі присутні високі гості – Ванда Львівна Василевська й автор п'єси «Платон Кречет» Олександр Євдокимович Корнійчук!» – і знову пролунали аплодисменти. Письменники повернулися до глядачів і помахами рук вітали їх. Потім Корнійчук і Василевська підійшли до

бар'єру, привітно посміхались, сердечно дякували артистам, особливо Б. Лучицькому як постановникові й артистові, який грав головну роль лікаря Платона Кречета. А потім відбулася бесіда. Хвилювання наше змінилось радістю. Ми зрозуміли, що спектакль нам удався». І справді, вистава «Платон Кречет» відбулася на високому мистецькому рівні. У ній брали участь кращі сили театру. Крім Б. Лучицького, у виставі грали А. Лучицька (Ліда Коваль), В. Тось (Терентій Бублик), І. Репенько (Аркадій Павлович), В. Білоусова (Валя), Н. Пушкаренко (Марія Тарасівна), В. Толстоградська (Христина Архипівна), К. Шмуклер-Репенько (Бочкарьова) й інші. Саме цей спектакль ще раз засвідчив, що колектив театру за майстерністю стояв нарівні зі столичними.

О. Корнійчук оглянув приміщення театру, познайомився з акторами. Другого дня, відповідаючи на запитання студентів: «Що ви скажете про спектакль у ніжинців?», О. Корнійчук зауважив: «... Нам обом він прийшовся до душі і правильним тлумаченням ідеї п'єси, і глибиною розуміння окремих образів, особливо Платона, і майстерністю творчого перевтілення артистів. Одним словом, на ніжинській сцені ми побачили добре організований творчий колектив з його досвідченим художнім керівником Борисом Лучицьким. Думаю, що для того, щоб побачити дійсного Кречета, ніжинцям не обов'язково треба для цього їхати до Києва». У той же час О. Корнійчук з боєм говорив про складні умови, у яких працювали артисти театру. «Такий стан на совісті ніжинських керівників міста, яких, мабуть, не хвилює такий безвідрадний стан з театром, хоч Ніжин – місто Гоголя і Гребінки, Глібова і Заньковецької – давно заслуговує нового приміщення і для театру і для хорошого Будинку культури».

У 1951 році за видатні заслуги в розвитку театру та за високу майстерність звання заслужений артист УРСР було присвоєно Борису Болеславовичу Лучицькому та Володимирі

Федотовичу Тосю. А. Б. Лучицька нагороджена орденом «Знак Пошани».

Театр працював ритмічно, стабілізувався склад акторів. Тут було багато талановитих працівників зі стажем роботи від 9 до 20 років.

Б. Лучицький як людина та як митець високої культури домігся в театрі довершеної моральної та творчої атмосфери. Кожен член колективу був залучений до творчості, до вияву індивідуальних здібностей. В одному зі звітів цього періоду розповідається, як велася підготовка спектаклів: «Усі п'єси, які подає театр і просить затвердити їх до репертуару на той чи інший рік, спочатку зачитуються на колективі й обговорюються. Після чого на виробничих нарадах детально обговорюються всі ці п'єси як з боку їх ідейно-художньої цінності, так і щодо можливості й доцільності постановки їх у театрі.

Після затвердження репертуарних планів проходить розподіл ролей на попередні дві-три прем'єри, аби дати можливість виконавцям ознайомитись з дорученою їм роботою та відшукати необхідний допоміжний матеріал. Після чого зачитується та обговорюється режисерський план і характеристики, подані в письмовій формі, виконавцями ролей. Далі розпочинається робота так званого «застольного періоду», який відбувається від 5 до 8 днів, після чого починається режисерська планування і репетиційна робота. До генеральної репетиції на виготовлення прем'єри витрачається від 80 до 100 годин, – у залежності від об'єму вистави та кількості дублерів у ньому.

За час підготовки вистави, не менше трьох разів, скликається виробнича нарада, яка обговорює хід роботи, виявляє недоліки творчого характеру та направляє роботу технічних цехів, які також розпочинають свою роботу разом з творчим колективом. Велику і серйозну роль в цій справі відіграє художня рада театру, яка значною мірою допомагає в боротьбі

за якість художньої творчості та в організації проведення підготовлених заходів».

Б. Лучицький працював із кожним актором, турбувався, щоб він творчо зростав, був у постійному пошуку. Ось один спогад, який засвідчує вміння режисера Б. Лучицького не тільки знаходити вихід із складного становища, а й побачити актора, якому можна доручити складну роботу. Актриса Марія Асланова, що працювала довгий час у театрі, згадувала: «Я прийшла в театр двадцяти двох років. Театр був для мене специфічною формою зображення життя, але я не вміла говорити українською мовою, і Борис Болеславович запропонував мені переписувати ролі акторам. Таким чином я вивчила українську мову і брала участь в українських спектаклях. Як тепер пам'ятаю першу свою роль Майки з «Платона Кречета». Як я хвилювалася, як я гикала від хвилювання за кулісами перед виходом, а то позіхала так, що сльози текли з очей, а Борис Болеславович підбадьорював мене своєю доброю сонячною милою усмішкою: «Все буде добре, Муро, все буде добре». І я виходила на сцену, забувала про все, думала тільки про свою Майку і її дії. Пізніше я грала Майку спокійніше (за кулісами), але завжди хвилювалася і ніколи не була задоволена своєю роботою, завжди думала: «Наступного разу я зроблю цю сцену по-іншому», радилась з Борисом Болеславовичем. Він завжди підтримував, і я була рада, що режисер вислуховував мене без іронії, насмішки, говорив як з рівною, і мені хотілось працювати ще краще... У 1948 році театр гастролював у Білорусії. У репертуарі була п'єса «Під каштанами Праги». У спектаклі зайняті актори Б. Лучицький, І. Репенько, К. Шмуклер, Д. Супик, Ю. Костницький, М. Наруцький та інші. Коля Наруцький, молодий актор, грав сина лікаря Людвіга. Але раптово він виїхав до Ніжина, і спектакль, який добре сприймався глядачами, випадав із репертуару. Керівництво

театру хотіло зберегти його. І ось під час невеликої перерви між репетиціями Борис Болеславович підкликав мене й запропонував зіграти Людвіга. Я злякалась, роль була велика, йшла через весь спектакль, а часу було мало. Борис Болеславович сказав просто й тепло. «Виручайте, Муро, ви зіграєте». І я стала вчити роль. Щодня після двогодинної перерви Борис Болеславович приходив у театр і працював зі мною. Скільки у нього було душі, такту, терпіння. Жодного разу він не зауважив мені, навіть не підвищив голос, хоч сцена з наганом у мене ніяк не виходила. Борис Болеславович знову й знову повторював, поки не досягав бажаного. Мені не хотілося засмучувати його, я нервувала, сердилася на себе, а коли він ішов додому, сиділа за кулісами й плакала, бо мені було соромно, що примушувала його працювати зі мною, що я бездарна й нетямуща. І так до вечора, а ввечері спектакль за репертуаром, на якому завжди був присутній Борис Болеславович, незалежно від того, зайнятий він був у виставі чи ні. Проїшов тиждень, і на одній із чергових репетицій зі мною він сказав: «Добре, але треба краще. Не бійтесь, Муро, ви не переграєте, така у вас вже натура». Ці слова я запам'ятала на все життя.

А як працював Борис Болеславович з акторами! Ніколи не перебивав їх, завжди вислуховував думку актора чи актриси до кінця, а потім робив висновок дуже тактовно, з любов'ю. А були й такі актори, які лізли в очі з якоюсь непотрібною нікому ідеєю або ж дошкуляли своєю грубістю, нетактовністю, діяли на нерви. Проте Борис Болеславович ніколи не виходив із рівноваги. Чутлива у нього була душа і гострий розум» [24]. І таких прикладів можна навести багато.

Якщо у творчому відношенні театр на початку 1950-х років міг якісно працювати, то в побутовому плані було дуже багато труднощів. Артисти театру майже не забезпечувалися

квартирами, жили в готелі. З 32 чоловік 23 не мали житла, у тому числі й головний режисер театру Б. Лучицький. Унаслідок цього театр скорочував строки перебування в Ніжині. Директор театру В.Ф. Тось у звіті за 1952 рік писав: «Вважаю необхідним зазначити, що тільки при корінній зміні цього абсолютно ненормального становища м. Ніжин можна було б вважати базою театру, на якій, до речі, театр не має свого власного театрального приміщення і не може залишити там нічого з своїх матеріальних цінностей, оскільки за нього ніхто не несе відповідальності» [25].

Б. Лучицький, створивши гарний акторський колектив, давав змогу деяким акторам спробувати себе й у ролі режисера. У 40-х роках ХХ ст. чимало вистав поставив І. К. Бровченко, декілька вистав підготував І. К. Репенько. На початку 1950-х років виявив себе як режисер молодий талановитий актор Дмитро Карпович Гайдабура. У 1952–1954 роках він здійснив постановки п'єс «Не судилось» М. Старицького, «Нескорена Полтавчанка» П. Лубенського, «Овод» Е. Войнич, «Хто сміється останнім» К. Крапиви, «Мачуха» О. Бальзака.

Кожна з цих робіт мала свою творчу історію, по-різному сприймайся глядачами, засвідчувала вдалі пошуки режисера-постановника. Помітний був у нього потяг до творів героїко-романтичного характеру, а також п'єс, пройнятих гумором і сатирою.

Майстерність Д. Г. Гайдабури-режисера розкрилася в п'єсі М. Старицького «Не судилось». Ще в 1933 році вона увійшла до репертуару шатру (її тоді ставив Б. Лучицький), а в повоєнний час ніби забувся. Головний режисер театру порадив Д. Гайдабурі оновити спектакль, тим більше, що склад акторів давав змогу це зробити.

Д. Гайдабура вирішив подати п'єсу не як драму, а як гостру сатиру, спрямовану на дворянську інтелігенцію, яка на

словах виступала за народ, а на ділі відстоювала свої суспільно-класові інтереси.

У центрі спектаклю дві фігури – батько й син Ляшенки, яких грали тоді Б. Лучицький та Д. Гайдабура. І оформлення спектаклю художником І. Олійником (тобто інтер'єр), і українська мова, якою спілкувалися герої п'єси, їхній одяг засвідчували близькість цих людей до народу.

Але це лише зовнішній бік. Коли ж справді настав момент, що і треба було допомогти народу, поріднитися з окремими його представниками, то тут і виявлялася класова відмінність.

Актор Б. Лучицький, зображуючи поміщика Ляшенка, застосовував мову, жести, які підкреслювали егоїзм, розпусту, цинізм персонажа. Прийоми гротеску допомогли також А. Лучицькій розвінчати «високу» мораль пані Ганни Петрівни (дружини Ляшенка), у якої так і випирало жадання пристрасті, різних любовних розваг. Вона готова запропонувати свою «любов» кожному.

Такі ж і слуги: лакей Харлампій (артист В. Тось) і Покоївка (артистка К. Пожидаєва).

Недалеко від своїх батьків відійшов і Михайло (артист Д. Гайдабура) – студент, який пнеться в демократичній засвідчує свою близькість до народу дружбою з простою селянською дівчиною Катрею Дзвонарівною (артист М. Ушаньова). Роль Михайла наче була написана М. Старицьким для Дмитра Гайдабури. Високий, стрункий, красивий, салонного, а не побутового типу, витончений – усі ці риси актора уміло використані в створенні образу Ляшенка-молодшого. Актор своєю мімікою, словесними паузами, облудливою пишномовністю, боягузливою поведінкою показує, як змінюється його ставлення до Катрі, як зникає любов цього «народолюбця», коли мова заходить про шлюб, який зможе захистити скривджену честь дівчини. Він пасує, не може стати на шляху

відчуженості рідних до Катрі, їхніх глузувань над нещасною дівчиною.

У п'єсі цим «народолюбцям» протистоїть лікар-різночинець Павло Чубань, якого в спектаклі грав В. Король. Актор подає його риси м'якими, що дає змогу глибоко розкрити ставлення героя до простого народу. Але там, де треба засудити свого друга Михайла Ляшенка, мова набуває різкої тональності й твердості. І тут іншого прийому, мабуть, і не добереш, бо зрадлива поведінка Михайла призвела до загибелі Катерини. Своїм монологом Павло Чубань – В. Король виносить вирок усім подібним до Михайла «народолюбцям».

Нові грані свого таланту розкрили в спектаклі артисти В. Касилов (Білохвостов), О. Соловйова (Пашка, подруга Катрі), В. Білоусова (покритка Степанида), В. Ігнатенко (Дмитро Ковтань), З. Толстоградська (Дзвонариха), П. Мартиненко (староста).

Б. Лучицький у цей час здійснив постановки п'єс «Одруження» М. Гоголя, «Розлом» Б. Лавреньова, були «докорінно оновлені» вистави «Платон Кречет», «Життя починається знову».

Театр на гастролях показав 104 вистави проти плану – 39. Усього за 11 місяців 1952 року колектив зіграв 455 спектаклів при запланованих 389.

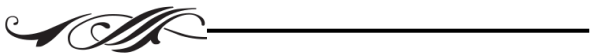
1952 рік пам'ятний ще й тим, що він був пов'язаний з обласним оглядом молодих творчих сил. Ніжинський театр запропонував сім п'єс: «Нескорена Полтавчанка» П. Лубенського, «Платон Кречет», «Калиновий гай» О. Корнійчука, «Іван та Мар'я» В. Гольдфельда, «Під золотим орлом» Л. Галана, «Одруження» М. Гоголя, «За другим фронтом» В. Собка. Комісією були відзначені акторські роботи В. Ігнатенка, К. Окунєвої, О. Марійчук, О. Соловйової, А. Щєбатуриної.

У лютому 1954 року ніжинці святкували 20-річчя свого театру. Минулий період був етапом і становлення, і творчого пошуку, і вершин майстерності. Театр наслідував кращі традиції української та російської театральної культури. До репертуару входили п'єси, які відповідали вимогам сучасності. За роки свого існування театр поставив 130 нових вистав, із яких близько 100 – радянських авторів.

Велику роль у житті колективу відіграли Б. Б. Лучицький та його сестра А. Б. Лучицька, які працювали в театрі з перших днів його існування – протягом 1933–1960 рр. – і зіграли кожний із них більше ніж 200 ролей. Крім того, Б. Б. Лучицький поставив понад 150 п'єс.

В. Тось і Б. Лучицький у виставі «Княжна Вікторія»

У творчому доробку актора Б. Лучицького багато цікавих, майстерно зіграних ролей. Це, зокрема, Кошкін («Любов Ярова» К. Треньова), Романюк («Калиновий гай» О. Корнійчука), Монтанеллі («Овод» Е. Войнич), Богун («Розлом» Б. Лавреньова), Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука), Черевик («Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем М. Старицького), Микола («Украдене щастя» І. Франка); Іван Коломійцев («Останні» М. Горького), Тихон («Гроза» (Шстровського), Сірко («За двома зайцями» М. Старицького), Боженко («Щорс» Ю. Дольда), Міллер («Підступність і любов» Шиллера), Іван («Дай серцеві волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Виборний («Наталка Полтавка» І. Котляревського) та багато інших. Усе це класика, ролі не прості, що потребували дуже ретельної підготовки.

У 1951 році Б. Лучицький поставив п'єсу О. Островського «Без вини винні», а ще через рік – «Владу тьми» Л. Толстого.

Після апробації на різних сценах під час гастролей Б. Лучицький включив п'єсу «Влада тьми» до списку спектаклів, які передбачалися для показу в 1954 р. на республіканському огляді пересувних театрів у Києві. Ніжинці дали тоді чотири вистави. Члени комісії також ознайомилися з виставою «Не судилось» М. Старицького, «Хто сміється останнім» К. Крапиви, «Мачуха» О. Бальзака. Усі три п'єси, крім «Влади тьми», були поставлені режисером Д. Гайдабурою.

Республіканська комісія визнала кращими спектаклями «Влада тьми» та «Не судилось», відзначила серйозний мистецький ріст театру як одного з провідних професійних театрів України такого типу. У висновках комісії підкреслювалося, що вистава «Влада тьми» Л. Толстого вперше побачила світ на сцені пересувних театрів. Щоправда, і в столичних

театрах вона дуже рідко ставилася. Це засвідчувало професійну зрілість колективу, який успішно впорався з досить складним матеріалом.

Режисер Б. Лучицький вимагав від акторів поринути в життя селян 80–90-х років XIX століття, ужитися в той світ, який оточував їх.

I найголовніше – не грати, а жити на сцені, дати змогу глядачеві відчувати природний стан героїв, які поводяться так, як у житті. Треба, щоб усім було зрозуміло, що події, які відбуваються на сцені, – це витвір «влади тьми», що гнітить село.

Ужитися в образ – це означало діяти на сцені так, як вимагало того життя й сформовані в ньому стосунки між людьми. У Поліни Миколаївни Пушкаренко, актриси з досвідом, довгий час не вдавався образ Мотрони. Артистка не могла перебороти себе, щоб не підкреслити в Мотроні, яка вчинила два злочини, саме риси злочинниці. І коли під впливом Б. Лучицького актриса зрозуміла, що Мотрона робить злочин буденно, так, як усе інше по господарству, то їй легше стало вжитися в образ.

П. Пушкаренко спокійно вела сюжетну лінію, підкреслюючи, що Мотрона заради грошей, благополуччя пішла на злочин і вчинила його без вагання. Актриса показала Мотрону ще не старою жінкою, розсудливою, ласкавою з сином. Вона спокійно керувала вбивством Петра – хворобливого хазяїна, у якого служив її син Микита. Так само спокійно вона вбила й дитину, щоб та не завадила Микиті на шляху до багатства. Актриса шукала різні повороти для передавання внутрішнього стану Мотрі, її поведінки.

Вільно почувала себе А. Лучицька в ролі Анисії – дружини Петра. Вона створила глибоко психологічний образ.

Складним у п'єсі є роль Микити. Артист В. Ігнатенко показав, як змінюється його герой. Спочатку це веселий,

безтурботний парубок, який використовує в своїх цілях перебування в наймах у Петра. Йому хочеться мати гроші, жити в багатстві. А для цього він разом з Анисією, Мотроною отрує Петра. Це людина низької моралі. Він обдурич Марину, Акуліну, а коли Акуліна народила дитину, убив її немовля.

У сцені вбивства актор переконливо розкрив психологічний стан свого героя. Ось Микита – В. Ігнатенко присів біля погребка, намагається не дивитися на дитину, яку держить на руках. Але не витримує, і в його голосі звучить стурбованість. Він не може залишитися зі своєю беззахисною жертвою наодинці й звертається то до матері, то до Анисії з жалібними словами: «Живий він...». Саме ця сцена дає змогу В. Ігнатенку повернути Микиту на шлях каяття. Хоча тягар злочинів і тяжів над ним, проте накласти на себе руки він не зміг. І лише наприкінці вистави герой знайшов сили, щоб покаятися перед народом.

Заключна сцена, де зібралися всі персонажі п'єси й відбувається каяття Микити, була майстерно продумана Б. Лучицьким. Кожний персонаж немовби завершував свій шлях, а тому поведився так, як того вимагав розвиток дії. Сила інерції тягнула кожного з них до того, щоб до кінця розкритися, щоб під «світлом» каяття Микити люди могли побачити те, на що спроможна «влада тьми».

У зв'язку з тим, що режисер зосередив особливу увагу на пробудженні Микити, на його очищенні, дещо по-іншому сприймався й образ Якіма – батька Микити, якого своєрідно представив В. Тось. Відповідно до авторського задуму актор намагався провести лінію «жити по-божому». Більше того, Яким – В. Тось і своєю поведінкою, і ставленням до своїх близьких прагнув втілити в життя мрію про справедливість, про чисте й світле селянське життя. А воно можливе лише тоді, коли совість чиста.

Актори театру ім. М. Коцюбинського намагалися показати перемогу добра над злом. Майстерність А. Лучицької (Анісія), В. Ігнатенка (Микита), П. Пушкаренко (Мотрона),

М. Ушаньової (Акулина), В. Тося (Яким), В. Касимова (Митрич), режисера-постановника Б. Лучицького визначили успіх спектаклю на огляді в Києві.

Б. Лучицький у ролі Кочубея, В. Тось у ролі Ванічки-шофера у виставі «Тиха українська ніч»

Б. Лучицький звертав увагу й на українську класику. Він здійснив постановки п'єс «Маруся Богуславка» М. Старицького (1951 р.), «Наймичка» І. Карпенка-Карого (1957 р.). Але сучасна драматургія Більше приваблювала режисера. У 1950-х роках він ставить п'єси «Калиновий гай» О. Корнійчука (1951 р.), «Біля голубого Дунаю» О. Гуревича (1957 р.), «За другим фронтом» В. Собка (1952 р.), «Дочка прокурора» Ю. Яновського (1953 р.), «Іван та Мар'я» В. Гольдфельда (1955 р.), «Під золотим орлом» Я. Галана (1955 р.), «Бронепоезд 14–69» В. Іванова (1957 р.), «Княжна Вікторія» Я. Мамонтова (1957 р.), «На крутому повороті» В. Губаревича (1958 р.), «Чорний змії» В. Минка (1958 р.), «Блудний син» Є. Раннет (1959 р.), «Тиха українська ніч» Є. Купченка (1959 р.) й інші.

У багатьох із цих п'єс центральні ролі зіграв Б. Лучицький. Різними були герої, не схожі один на одного. Велетнем виглядає Вершинін у спектаклі «Бронепоезд 14–69». Глядач відчуває, що саме така людина повинна очолити партизанський загін. Б. Лучицький не тільки підкреслює фізичну силу Вершиніна, застосовуючи свої зовнішні дані, а й намагається розкрити його душевні тривоги, бо герой розуміє, що має слабку освітню підготовку – навіть не знає таблиці множення.

Надовго запам'яталася глядачам сцена, коли Вершинін довідується, що білі спалили дім і вбили його дітей. Б. Лучицький досить і триманими засобами передає горе батька. До болю стиснувши руки ш зіпівши зуби, актор деякий час стоїть мовчки, і тільки інтонація сказаних потім слів видає всю глибину переживань Вершиніна.

Інші засоби художнього вираження застосовує актор, створюючи образ кардинала Монтанеллі в спектаклі «Овод». Тут інша тональність. Наприкінці вистави ми бачимо Б. Лучицького – Монтанеллі зломленим. Утрата сина, який ішов

іншим життєвим шляхом, підірвала його віру в те, чим він жив, що проповідував.

І зовсім іншим ми бачимо Б. Лучицького в ролі Романюка в п'єсі О. Корнійчука «Калиновий гай». Лірико-гумористична тональність п'єси відбилася й на трактуванні цього образу. Артист, застосовуючи різні відтінки словесного вираження, розвінчує самозаспокоєння героя, показує його інертність і в той же час підкреслює його претензійність.

Свій двадцятилітній ювілей театр зустрів із гарним творчим колективом, у якому успішно працювали представники старшого покоління: народний артист УРСР Б. Лучицький, заслужені артисти УРСР А. Лучицька та В. Тось, В. Білоусова, К. Репенько, З. Толстоградська, Б. Тріскер, П. Пушкаренко І. Репенько, О. Палієнко, які вписали в його історію цілий ряд значних сценічних образів. Виявили себе в провідних ролях актори В. Ігнатенко, О. Соловйова, Д. Гайдабура, Ф. Балабуха, М. Ушаньова, Н. Сєдих, А. Щєбатурина, В. Касилов, В. Волошина, К. Пожидаєва.

А. Лучицька, І. Репенько, К. Репенько

У театрі панувала творча атмосфера. Актриса О. Соловйова в ювілейні дні писала в місцевій газеті: «Понад 13 років граю на сцені, але донині пам'ятаю перший свій виступ. За допомогою старших товаришів образ Ярини (п'єса «Весілля в Малинівці»), створений мною, гаряче був прийнятий глядачем. Багато довелося попрацювати над образом Вірки (п'єса «Останні» М. Горького). На репетиції інколи приходив відчай: «Мало у мене досвіду». І знову допомогли товариші. Розумний керівник – педагог, обдарований актор, головний режисер, заслужений артист УРСР Б. Лучицький своїми порадами, копіткою роботою вселяв віру в мої сили» [26].

До ювілею театру артисти підготували п'єсу Ю. Яновського «Дочка прокурора», яку показали ніжинцям у травні 1954 року. Преса того часу з творче піднесення колективу театру, майстерну гру багатьох виконавців ролей. Актриса М. Ушаньова, яка виконувала роль центральної героїні п'єси Лариси Чуйко, «залюблено, з великим внутрішнім хвилюванням відтворила найскладніші почуття і переживання своєї героїні» [27]. Щирість інтонації й правдива поведінка дали можливість створити зворушливий образ дочки прокурора.

Нова грань таланту розкрилася у творчій біографії Б. Лучицького, який переконливо створив образ прокурора-батька, прокурора-людини. Особливо майстерно проводить він сцену в другому акті, коли Чуйко дізнається про участь своєї доньки в розслідуванні ним справі. Прокурор з мужністю приймає суворий, але справедливий вирок життя. Актор показав трагедію батька, підкреслив, що не можна замикатися лише в службових стінах, знати тільки параграфи з кодексу законів. І

кожен з батьків-глядачів зрозумів: маєш дочку чи сина – треба їх виховувати.

Артистка К. Репенько з викривальною силою малює образ матері Лариси – Кіри Карлівни, показує її легковажною, пустою жінкою. Наприкінці вистави ми бачимо її жалюгідною жертвою власної міщанської обмеженості.

Знайшла досить удачі фарби, щоб відтворити образ бабуні Лариси, Леокадії Львівни, А. Лучицька. Добре грали в п'єсі артисти В. Касилов (Брат прокурора Пахом), З. Толстоградська (Вчителька), Є. Андрієвська, О. Соловйова, М. Бровкін, В. Білоусова, К. Пожидаєва та інші.

Спектакль «Дочка прокурора» – це ще один творчий успіх режисера Б. Лучицького, який зумів образно донести до глядача ідею вистави.

У 1954 році Б. Лучицькому присвоїли звання народного артиста УРСР, а в 1960 р. нагородили медаллю «За трудову доблесть».

*Колектив театру зі звісткою про відзначення
Б. Лучицького званням Народного артиста УРСР*

У Ніжинському театрі відбулася ще одна важлива подія. Велика група акторів театру брала участь в обласному огляді творчої молоді (квітень 1954 р.). Грамотами Міністерства культури України, ЦК ВЛКСМ, обласного управління культури були нагороджені Ушаньова Маїна Михайлівна, Кортикова Тамара Василівна, Репенько Світлана Іванівна, Даниленко Павло Кузьмич, Бровкін Микола Іванович, Кралін Олександр Олександрович, Індюкова Світлана Опанасівна,

Андрієвська Олена Іванівна. На другий тур рекомендовані М. Ушаньова, Т. Коршикова, С. Репенько.

Кінець 50-х років відзначався напруженою роботою театру. Під час гастрольних поїздок колектив підготував до постановки нові п'єси. Серед них слід назвати драми «Суд матері» Є. Фелічева, «Любов Ані Березко» С. Пістоленка, «Люська» Г. Мазіна, «Княжна Вікторія» Я. Мамонтова, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Бронепоїзд 14-69» Вс. Іванова, комедії «Воскресіння мертвих» М. Лассіла, «Витівки Скапена» М. Мольєра.

У нових виставах ще яскравіше виявився талант провідних акторів театру. Б. Лучицький створив хвилюючий життєствердний образ Кузнецова у виставі «Люська», а А. Лучицька майстерно зіграла роль матері у виставі «Суд матері», надавши образу деякої романтичності. Нові фарби знайшла М. Ушаньова для розкриття образу радянського вчителя в п'єсі «Любов Ані Березко».

До 25-річчя театру колектив підготував декілька цікавих робіт: п'єси естонського драматурга Е. Раннета «Блудний син» та китайського драматурга Цао Юй «Тайфун». У першій п'єсі всього п'ять дійових осіб, тут зайняті були актори Б. Лучицький, М. Ушаньова, В. Козицький, А. Лучицька, О. Шенгер. Набагато складніше довелося працювати над п'єсою «Тайфун». Актор і режисер театру Д. Гайдабура згадував: «При здійсненні постановки перед колективом театру постала складна проблема. Матеріал твору можна було осмислити по-різному, трактуючи його як побутову драму і навіть як мелодраму. Та режисер вистави, народний артист УРСР Б. Б. Лучицький побачив у п'єсі істотне, раціональне зерно – трагедію народу в феодальному Китаї, паростки нових революційних ідей. Постановник і весь творчий колектив театру доклали усіх зусиль, щоб донести цей ідейний зміст до глядача, водночас зберігши національний колорит п'єси» [28].

У 1959–1960 рр. тривала підготовка до декади українського мистецтва в Москві, яка була запланована на листопад 1960 р. У зв'язку з цією подією колектив театру готував декілька нових робіт. Б. Лучицький дібрав для ніжинців п'єсу І. Багмута «Степи цвітуть», яка розповідала про нашу молодь, цілинників. Твір ще не був опрацьований, ніхто його не ставив. Тому й режисерові, і акторам, і художникові треба було йти своїми шляхами, уявити кожна сцену й героїв у ній.

Це була остання роль, яку Б. Лучицький зіграв у Ніжинському театрі, створивши прекрасний образ завжди спокійного, урівноваженого тракториста. Це була для актора нова робота, не схожа на інші ролі, які він виконував раніше. І, як завжди, в його грі, репліках не відчувалося жодної нотки фальші. Глядач від початку до кінця п'єси бачив перед собою живу людину, у якої б'ється гаряче серце.

У 1959 р. за рішенням обласного відділу культури в Чернігівський театр ім. Т. Шевченка були переведені для постійної роботи народний артист УРСР Б. Б. Лучицький, заслужені артисти УРСР В. Ф. Тось, А. Б. Лучицька та В. О. Білоусова. Пішли з театру майже всі засновники й ведучі актори з родини Лучицьких, бо всі вони були пов'язані родинними зв'язками.

Залишилась у Ніжині працювати ще деякий час З. Толстоградська.

Ким були Лучицькі для Ніжинського театру, добре сказав у своєму листі провідний актор театру Б. Д. Тріскер: «Прошло 13 лет после моего ухода на пенсию, но время, когда я работал в Нежинском муздрамтеатре им. Коцюбинского остается самым дорогим воспоминанием в моей жизни. Коллектив Нежинского украинского театра был очень сплочен благодаря такому крепкому руководству, возглавляемому такими

талантливыми артистами, как Лучицкий Б. Б., Тось В. Ф. Лучицкий был не только замечательным режиссером, воспитавшим в Нежинском театре молодых актеров, которые теперь являются народными артистами республики. Б. Б. Лучицкий прежде всего и, главное, был человеком высокой нравственности. Морально-этические принципы отличали его человеческую, возвышенную личность. Глубокая скромность и глубокая эрудиция в сочетании с даром творческого перевоплощения в ролях не могли не иметь благотворного влияния на весь коллектив.

Директор наш Тось В. Ф. был как бы счастливым дополнением к такому художественному руководителю и главному режиссеру, как Лучицкий. Тось В. Ф., заслуженный артист республики, обладал блестящим комедийным дарованием и большой организационной способностью. Огромное трудолюбие проявлял В. Ф. Тось и как артист, и как директор. Не случайно облотдел культуры Чернигова соизволил пригласить в Черниговский облтеатр Лучицкого и Тосю и тем самым обезглавил Нежинский муздрамтеатр. После перехода художественного руководителя и главного режиссера нашего театра и директора... театр перестал пользоваться тем блестящим успехом, каким он пользовался раньше. Мы, работники театра, буквально осиротели. Было это сделано для того, чтобы поднять работу творческую и организационную Черниговского областного украинского театра. Надо учесть, что мы лишились такой талантливой артистки, как Лучицкая Анна Борисовна, и такой талантливой артистки, как Белоусова В. А. Не случайно, что после такой метаморфозы Нежинский украинский театр начал падать, хиреть...

Мне очень тяжело вспоминать об этом, потому что рана, оставшаяся на душе моей после этого, как ушли из нашего театра такие люди, как Б. Б. Лучицкий и В. Ф. Тось... до сих пор

даєт о себе крeпкo знaть. Так вeдь тaкaя жe рaнa у вceх нa душe былa. Глaвнoe, сaмoму Нeжинcкoму тeaтpу был нaнeсeн бoльшoй удaр» [29].

Алe Нiжинcький дpaмaтичний тeaтp вижив i стaв нa нoги, бo в ньoму зaлишaлиcя учнi Бopиcа Лyчицькoгo, aктopи, якi прoйшли цю шкoлу: I. Рeпeнькo, К. М. Рeпeнькo, В. О. Кoзицький, Т. В. Кoртикoвa, З. I. Тoлcтoгpaдcькa, В. Н. Кacилoв, К. X. Пoжидaлoв, В. О. Aрxaнгeльcький, мoлoдi aктopи М. Гoнчaрoв, Л. Дудкa, В. Улiтoвcький, Ю. Тeрeщeнкo тa iншi. A цe нaйгoлoвнiшe. Твopiння Лyчицьких – Нiжинcький дpaмaтичний тeaтp iм. М. Кoцiубинcькoгo – пpaцює уcпiшнo й нинi як вiдoмий твopчий кoлeктив Укpaїни.

РОЗДІЛ VII

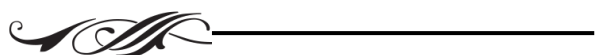

Ніжин і ніжинці ХХІ ст. в українсько-польських відносинах

На початку ХХІ ст. розпочинається новий етап у зв'язках між Україною та Республікою Польщею, яка першою офіційно визнала нашої держави незалежність. Саме цими дружніми стосунками визначалися й подальша співпраця між українським і польським народом. У країні чітко вибудувалися основні їх напрямки. Згідно з Президентською програмою співпраці з Польщею в Україні було визначено 12 міст, серед них і одне із старовинних історичних міст – Ніжин. Окреслилися дружні зв'язки між містами-побратимами двох держав – Ніжином і Свідницею, що дало можливість глибше і яскравіше пізнавати народи. Поляки побачили в нас частицю української держави, яка прагнула до миру й співпраці з сусідами. Були організовані взаємні візити делегацій міст, які змогли ближче познайомитися один з одним і підписати угоди про подальшу співпрацю в галузі економіки, культури, освіти, спорту, туризму під назвою «Формування механізмів регіональної співпраці між місцевою владою та діловими колами України і Польщі». Цю угоду у 2001 р. підписав мер Ніжина М. Приходько. Визначені форми співпраці, які були затверджені на рівні Сеймику Свідниці та міської ради Ніжина.

Підписання угоди про співпрацю між польським містом Свідниця та Ніжином

Президент Свідниці Войцех Мурдзек після свого обрання звернувся до ніжинців у листопаді 2002 р. з листом, у якому засвідчував: «Висловлюю надію, що продовження партнерської співпраці згенерує нові спільні проекти, помисли і починання, а також принесе обопільну користь для добробуту громадян наших міст у всіх діях, передбачених партнерською Угодою».

У подальшому розширювалися й набирали більш конкретного розвитку заходи зі співпраці між двома містами. Братерська підтримка та взаємодопомога в складних для України нинішніх умовах розвитку особливо відчутна. Ці зв'язки українсько-польської дружби на прикладі Ніжина підтверджують їхню перспективність, бо з кожним роком вони збагачувалися й зміцнювалися партнерськими стосунками, поглиблювалися вивченням історичних відносин між двома народами. Конкретна робота – запорука зміцнення цієї співпраці.

Одним із цікавих заходів стала проведена ще в травні 1998 р. у Ніжині науково-практична конференція «Освіта й виховання Польщі й Україні (у ХІХ–ХХ ст.)». Ініціаторами її проведення були Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя та Університет імені Марії Склодовської-Кюрі у Любліні. Ця конференція проходила під егідою Міністерства освіти та Академії педагогічних наук України, яку були представляли академіки Н. Г. Ничкало та О. В. Сухомлинська. Була й представницька делегація науковців з Польщі на чолі з Генеральним консулом Польщі в Києві Казімежом Хицом, до якої входили професори Франтішек Шльосек (Рики), Чеслав Камінський (Люблін), Казімеж Чернецький (Катовіце), Іоланта Вільш (Ченстохова). У роботі конференції взяли участь представники педагогічної наукової громадськості наукових установ та вишів Києва, Харкова, Житомира, Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Кам'янець-Подільського, Чернігова, Ніжина тощо. На конференції розгорнулася цікава розмова про історичне підґрунтя пошуків засобів навчання й виховання в сучасному житті школи, про пошуки нового в цій складній професії. Конференція завершилася ухвалою за пропозицією академіка Н. Г. Ничкало створити Українсько-польське педагогічне товариство на чолі з директором Інституту професійної педагогіки та психології АПН України академіком І. А. Зязюном.

Крім освітянських заходів співпраці, були здійснені гастролі театральних та художніх колективів, обмін виставок живопису, фотографії. Проходив обмін досвідом у сфері інформаційних технологій, які давали ефективні результати в регіональному житті міст. Звичайно, бажано було б, щоб ця сфера культурного життя між обома народами розширювалася і поглиблювалася, зокрема в туризмі, бо в нашому місті є що показати іноземним гостям, щоб розросталося співробітництво і в

інвестиційній сфері, а також розширенні бізнесових контактів. Багатогранність взаємин сторін сприяла б укріпленню братерських партнерських стосунків.

Конкретна співпраця між виконавчою владою Ніжина й керівництвами польських міст триває й у наш час. Однією із форм співпраці у нинішніх умовах, є діяльність культурно-просвітницької спілки «Астер», яка об'єднала навколо себе ніжинців польського походження. У 1998 р. відбулися установчі збори, а 1 березня 1999 р. її було зареєстровано. Обрана координаційна рада спілки з 5 осіб. Президентом її обрана А. В. Василюк, доцент кафедри педагогіки НДПУ імені Миколи Гоголя, а віце-президентом Ф. Ф. Белінська. Через деякий час А. В. Василюк виїхала із Ніжина і президентом Спілки «Астер» була обрана Феліса Феліксівна Белінська (1939–2018), яка протягом понад 15 років очолювала польську спільноту й вела величезну роботу. Вона народилася в польській родині Короцінських у Козятині, у якій було п'ятеро дітей, а Феліса наймолодша. Як і в усіх дітей того історичного часу, минули її шкільні роки, а потім навчання в планово-економічному технікумі харчової промисловості. Після його закінчення Феліса Белінська в 1958 р. як молодий спеціаліст була направлена до Ніжина на засолзавод (пізніше консервний комбінат), на якому вона працювала плановиком, а потім техніком з організації праці. Молодий спеціаліст виявила себе дуже активною в громадській роботі. Прийшов досвід, бачення виробничого процесу, з'явилися ініціативи, пов'язані з покращенням економіки виробництва, розуміння, як удосконалити і покращити взаємини між робітниками і керівництвом комбінату. Ф. Белінську обрали головою профспілкового комітету. Цю посаду вона обіймала у 1972–1975 роках. Відчуваючи необхідність покращення своїх знань, вона вступила 1975 року на навчання до Московського інституту управління, який успішно закінчила 1980 р., долі продовжувала працювати

на консервному комбінаті, виявляючи себе активним працівником у виробничій та громадській сферах діяльності.

Ф. Белінська

У час існування незалежної України шість років (1993–1999 роках) працювала заступником директора з кадрових і соціальних питань. Її праця була оцінена двома медалями – «За доблесну працю» та «Ветеран праці», званням «Людина року» тощо.

Час історичних змін у державі у наприкінці 1990-х років сприяв тому, що люди почали шукати своє національне коріння. Ф. Белінська провела велику пошукову роботу, виявила у Ніжині громадян польської національності, згуртувала їх навколо себе і вийшла з ініціативою створити спілку поляків «Астер». І після цього почала розвиватися широка і різноманітна громадська культурна робота членів спілки, а також залучені інші громадяни славного міста Ніжина.

Були організовані щорічні курси вивчення польської мови, запрошені вчителі з Польщі: Моніка Лізак, Геновефа Тимбровська, Ева Зелінська, Марта Ковалевська, Моніка Стахурська, Барбара Янушкевич, Люцина Ейма. Також відбувалися подорожі ніжинців та їхніх дітей до Польщі. Діти відвідали у 2001 р. гуманітарний ліцей міста Варшави, а наступного року взяли участь у фестивалі поезії, присвяченому М. Конопницькій у м. Пшедбужі. До Ніжина також приїжджали гості з Польщі. Були проведені спільні заходи.

З кожним роком робота спілки «Астер» поглиблювалася й розширювалася. Був організований співочий дитячий колектив, яким керувала Катерина Ровенчин, проводилися вечори тощо. Чітко окреслювалася культуно-просвітницька діяльність спілки. Ф. Белінська як її президент, дуже енергійний і активний, мислячий керівник, розуміла, що об'єднання громадян польського походження навколо вивчення польської мови, звернення до звичаїв і традицій польського народу буде недостатнім без повернення храму, у якому католики могли б спілкуватися з Богом.

І розпочалася велика робота, пов'язана з відкриттям релігійної католицької парафії. Допомогу ніжинцям надав священник із Чернігова Генріх Камінський, і завдячуючи йому вона була зареєстрована в Ніжині. Після її реєстрації єпископ ординарії Житомирської дієцезії призначив отця Генріха настоятелем парафії Св. Апостолів Петра і Павла в Ніжині.

Почалася також велика робота, пов'язана з будівництвом храму, бо костюл Святих Петра і Павла XVIII ст. був зірваний фашистами, коли вони в роки війни відступали в 1943 р. із Ніжина.

За допомогою Польщі та громади в центрі Ніжина з'явився храм, у якому нині проходить служба для прихожан-католиків. І в цьому немала заслуга Феліці Белінської та

спілки «Астер». Багато зусиль у цьому доклали настоятель римсько-католицької парафії Святих Петра і Павла отець Яцек Пиль, який із січня 2013 р. став єпископом Одесько-Сімферопольської дієцезії, священники-настоятелі храму отець Юрій Бугаєнко та отець Віталій Прилепа.

Одним із важливих напрямків діяльності президента спілки було згуртування вчених Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, а також краєзнавців у вивченні зв'язків поляків з Ніжином і їх ролі в суспільному та культурному житті міста.

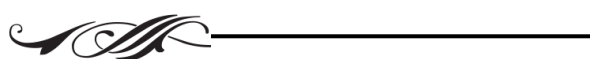
Поступово згуртувався осередок краєзнавців і вчених, які вивчали різні напрямки в житті й діяльності поляків та громади польського походження у Ніжині протягом XVI–XX ст.

Історичні праці про надання місту Ніжину Магдебурзького права королем Сигізмундом III і ролі цього акту в житті ніжинців розкрила доцент О. В. Ростовська, про польську шляхту Ніжина, окремих її представників і їх участь у подіях початку XX ст. опублікував цикл статей доцент М. В. Потапенко, про роль поляків у розвитку культури Ніжина та про яскравих їх представників розповів у багатьох своїх працях проф. Г. В. Самойленко, про взаємини в галузі вищої освіти, навчальних закладів Ніжинського вишу і Варшавського університету та визначних вчених польського походження представив у декількох розвідках доцент О. Г. Самойленко. Проф. О. Г. Астаф'єв глибоко розкрив у своїй статті польсько-українські зв'язки протягом тривалого часу, а проф. П. В. Михед зосередив свою увагу на взаєминах М. Гоголя з польськими діячами культури. Директор бібліотеки, відомий дослідник історії міста О. Морозов охарактеризував зібрання польських книжок «Polonica», що зберігаються у фондах університетської бібліотеки, краєзнавець В. М. Ємельянов, опираючись на архівні документи, проаналізував події, пов'язані з репресіями 1937–1938 рр., і висвітлив діяльність лікарів

Галицьких та інших представників цієї спільноти. Відомий дослідник Ніжинської старовини С. Зозуля вивчив документи, пов'язані з католицьким цвинтарем. Однією зі сторінок ніжинської проблематики є публікації доцента В. М. Пугач про українсько-польські мовні зв'язки мові полоністики. До цієї великої групи вчених можна віднести працівників ніжинського архіву В. Симоненка, доцентів університету П. Моціяку, М. Наконечну, проф. С. Леп'явка, журналістку Н. Онищенко, музикознавця доц. О. Кавунник, доц. Ю. Давиденка та інших.

Активізація наукової діяльності щодо вивчення польської громади сприяло виданню збірників статей і матеріалів «Поляки в Ніжині», яких із 2002 р. вийшло 8 випусків. Кожний із них розкриває все нові і нові факти діяльності поляків у місті. Завдяки цим статтям і матеріалам читач довідався про життя й діяльність засновника Гімназії вищих наук графа Олександра Андрійовича Безбородька та виконувача обов'язки директора професора К. В. Шапалинського, лікарів-подвижників Ніжина та повіту Миколу і Федора Галицьких, про вчителя математики Болеслава Римшу, про театральну родину Лучицьких, про музикальну родину Вільконських із роду композитора й державного діяча Польщі Ігнатія Падеревського та про визначного музиканта-диригента Болеслава Вержиківського, репресованого ксьондза Петра Барановського та багатьох інших.

Важливе місце серед збірників посідає випуск 7 «Біографічний довідник», у якому подані понад 270 коротких біографій поляків та потомків польського походження, які пов'язали свою долю з Ніжином [1]. Мертвих і живих об'єднала пані Ф. Белінська в одну велику родину. Силами науковців було розшукано всіх тих, хто залишив слід у громадському та культурному житті нашого міста.

Феліса Белінська була дуже енергійною, життєрадісною людиною, ініціатором багатьох заходів. Згуртувавши громаду, вона започаткувала відзначення в місті офіційних польських свят – Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня Полонії та поляків за кордоном, що супроводжувалися концертами, до яких залучалися не лише громадяни польського походження, їх діти та внуки, а й відомі колективи університету хор «Світич» під керівництвом Заслужених діячів мистецтва, професорів Л. Шумської та Л. Костенко, оркестр народних інструментів під керівництвом Народного артиста України М. Шумського, а також самодіяльні ансамблі. Звучало й поетичне слово в перекладах керівника літературної студії університету, поета Олександра Гадзінського та його студентів-початківців.

Щороку в Ніжині проводилися презентації збірників, наукові конференції, відзначення пам'ятних дат, фестивалі тощо.

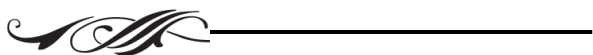

Фестиваль польської культури (2017 р.).

Гості фестивалю: Надзвичайний та Повноважний Посол

Республіки Польща в Україні Ян Пекло,

керівник консульського відділу в Києві Томаш Дедерко

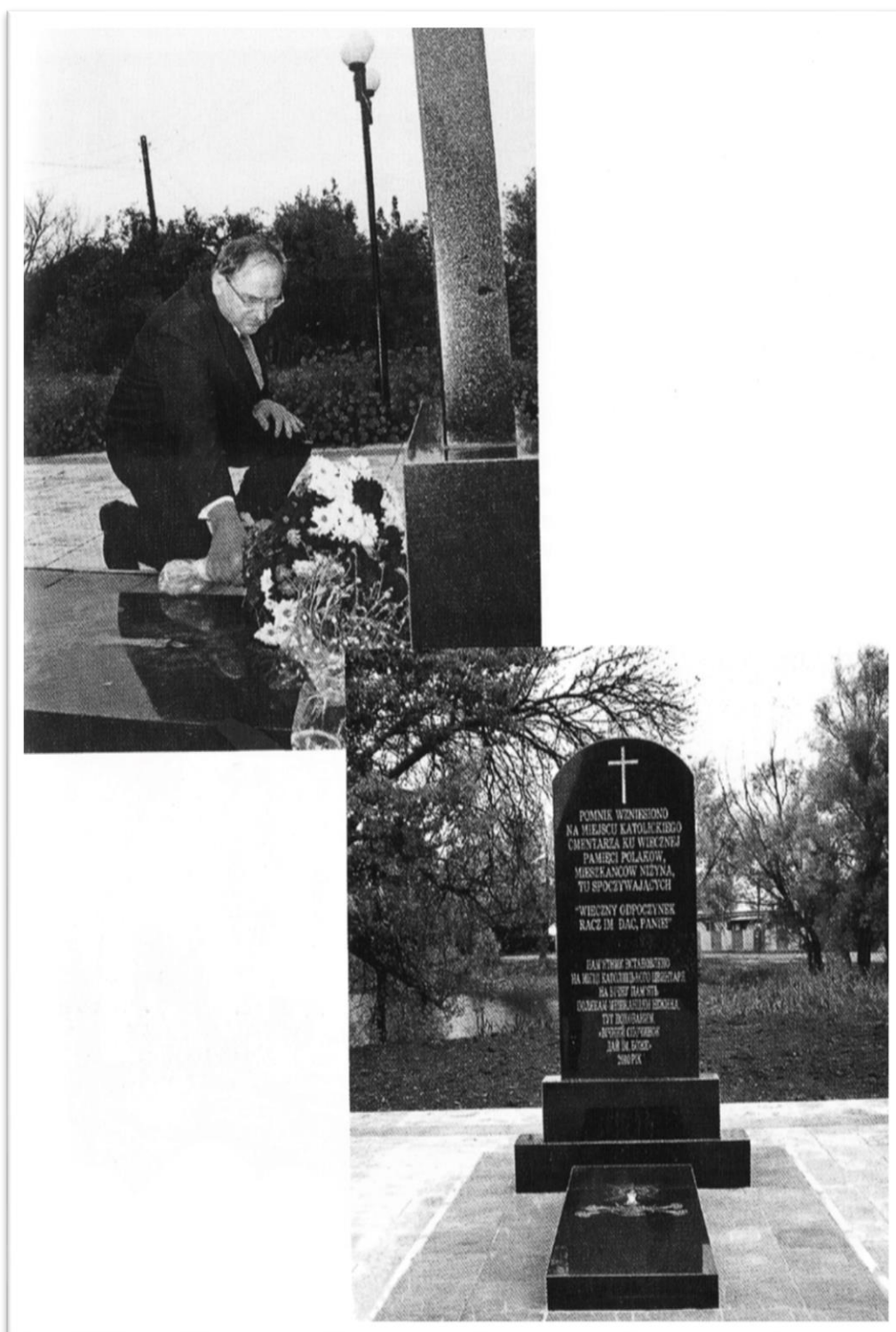

Важливою подією було упорядкування історичного католицького цвинтаря, де встановлено пам'ятний знак. Завдячуючи енергії Ф. Белінської та підтримки Посольства і Консульства Республіки Польщі в Україні, а також «Спільноти польської» (Варшава), у Ніжині відкрито Центр польської культури, який розкриває нові можливості подальшої співпраці.

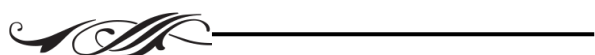
Усе це ставало відомим не лише в нашому регіоні, а й в Україні і Польщі, завдячуючи польським журналістам, зокрема газеті «Dziennik Kijowski».

Робота спілки «Астер» і її Президента була високо оцінена. Ф. Белінська відзначена медаллю «Заслужений діяч польської культури».

Важливо зауважити, що значна робота в напрямку співпраці Ніжина й польської спільноти не була б такою успішною без конкретної допомоги Посольства і Консульства Республіки Польщі в Україні. У нашому місті побували: Надзвичайний і Повноважний посол Республіки Польщі пана Генріх Літвін (2015), пан Ян Пекло (2017); Генеральні консули Республіки Польщі пан Кшиштоф Швідерек (2000), пан Казімеж Хиц (2002), пан Станіслав Шостак (2004), пан Гжегожа Опалінський (2005); Консул, керівник консульського відділу Едвард Добровольський (2008, 2009); Перший Радник Посольства, заступник Голови місії Станіслав Гурчінський (2004–2006), Радник-посланник Посольства Республіки Польща, керівник Консульського відділу Рафал Вольський (2010–2015 рр.), Радник-Посланник посольства Геральд Покрушнський, Радник посольства, керівника Секції з питань науково-освітньої співпраці Емілія Ясюк (2016, 2017 рр.), Радник Посольства, керівник консульського відділу, пан Томаша Дедерко (2016, 2017 рр.), Консула Республіки Польщі Анджей Сломський (2004), Дорота Дмуховська (2006–2012 рр.), Агнешка Рончка (2016), Клавдія Тенуджі (Пещох) (2017).

*Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в
Україні Генрік Літвін покладає квіти на історичному
польському кладовищі*

Висловлюємо надію, що нові працівники посольства Республіки Польща на чолі з паном Послом продовжать співпрацю з містом Ніжином та польською громадою спілки «Астер» і новим її керівництвом. Після смерті Ф. Белінської президентом спілки «Астер» була обрана член ради, активна помічниця матері, дочка Ф. Белінської Вероніка Мандрико, а віце-президентом – керівник університетського Центру польських студій, доцент Максим Потапенко. Початком їх спільної роботи разом із іншими членами ради та спільнотою Ніжина є цикл запланованих заходів, які будуть проводитися у квітні 2019 р. Одним із них і є презентація пропонованої нині читачеві ця книга, яка є певним підсумком понад 600-літньої діяльності польської громади в Ніжині, яка, сподіваємося, буде збагачуватися новими формами співпраці на новому етапі взаємин між Україною і Польщею.

ЛІТЕРАТУРА

РОЗДІЛ І

Основні етапи розвитку польсько-українських культурних контактів у Ніжині

1. Коваленко В. П. До питання про першопочатки Ніжина / В. П. Коваленко // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Чернігів; Ніжин, 1998. – Вип. 1. – С. 9–10.

2. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі-Посполитої (1618–1648): наукове видання. – К.: Темпора, 2006. – С. 392.

3. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / О. І. Рігельман. – К.: Либідь, 1994. – С. 178.

4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, фонд XXIII. Збірка М. М. Бережкова, спр. 66. Бережков М. О городских укреплениях в г. Нежине в 17 веке и 18-м (рукопис).

5. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі-Посполитої (1618–1648). – К.: Темпора, 2006. – С. 374.

6. Раздорський А. И. Торговля Курска в XVII в. (по материалам таможенных и оброчных книг города) / А. И. Раздорский. – СПб., 2001. – С. 153–155.

7. Єршов А. Ніжинські цехи в першій половині XVII ст. А. Єршов // Чернігів і Північне Лівобережжя: збірник історичної секції УАН. – К.: Держвидав України, 1928. – С. 315–318.

8. Там само.
9. Там само. – С. 315.
10. Рукописи Нежинской городской думы // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. – С. 125.
11. Самойленко Г. В., Самойленко С. Г. Розвиток культури на Північному Лівобережжі України в другій пол. XVII–XVIII ст. – Ніжин, 2007. – С. 89.
12. ЦДІАУ м. Київ, ф. 51, оп. 1, спр. 819. арк. 247.
13. Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание ... К., 1851, с. 463.
14. Поляки в Ніжині. Вип. 2. – Ніжин, 2004. – С. 33–39.
15. Поляки в Ніжині. Вип. 4. – Ніжин, 2010. – С. 114–138.
16. Самойленко Г.В. Ніжинський історико-філологічний інститут і Варшавський університет / Г. В. Самойленко // Поляки в Ніжині. Вип. 3. – Ніжин, 2007. – С. 89–98.
17. Морозов О. Книгознавчі студії над колекцією ніжинської «Полоніки» / О. С. Морозов // Поляки в Ніжині. Вип. 4. – Ніжин, 2010. – С. 114–138.
18. Самойленко Г. Б. Л. Вержиківський – активний діяч культурного життя в Ніжині / Г. Самойленко // Поляки в Ніжині. Вип. 4. – Ніжин, 2010. – С. 60–66.
19. Нове село. – 1926. – 14 липня. – № 53 (70).
20. Поляки в Ніжині. Вип. 2. – Ніжин, 2004. – С. 66–71.
21. Самойленко Г. Театральна родина Лучицьких і Ніжинський драматичний театр / Г. Самойленко // Поляки в Ніжині. Вип. 4. – Ніжин, 2010. – С. 10–55.
22. Самойленко Г. Дослідник польської літератури Є.А. Рихлик / Г. В. Самойленко // Поляки в Ніжині. Вип. 2. – Ніжин, 2004. – С. 16–28.

РОЗДІЛ II

Місце поляків в історії Ніжинської вищої школи (1820–1875)

1. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 154–157; Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – С. 3–10.

2. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 298.

3. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 317.

Поляки і ніжинські ліцеї

1. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 228.

2. Там само.

3. ВДАЧО, ф. 1359, оп. 1, спр. 379, арк. 24 зв.

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Н. 2005. С. 100.

РОЗДІЛ III

Історико-філологічний інститут кн. Безбородька в Ніжині і Варшавський університет (1875–1919)

1. Бережков М. Н. В память профессора Петра Ивановича Люперсольского // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1904. – Т. XXI.

2. Давиденко Ю. М., Самойленко О. Г. Політична історія Польщі в наукових розвідках учених Ніжинської вищої школи в останній чверті XIX – початку XX ст. // Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів. – Ніжин, 2004. – С. 184–189.

3. Заболотский П. А. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине (1875–1910). – СПб., 1912.

4. Качановский В. В. Очерк истории последних десятилетий Речи Посполитой // Вестник славянства. – 1893. – Кн. 8. – С. 1–26.

5. Качановский В. В. Россия и Польша в начале XIX в. // Вестник славянства. – 1894. – Кн. 9. – С. 1–32.

6. Люперсольский П. И. Храмовый город Дельфы с оракулом Аполлона Пифийского в древней Греции. – СПб., 1869.

7. Потапенко М. В. Польськомовні стародруки XVI–XVII століть з колекції «Polonica»: забута перлина університетської бібліотеки // Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів. – Ніжин, 2007. – С. 64–78.

8. Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи. – Ніжин, 1993.

9. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа. 1820–1995. – Нежин, 1995.

10. Самойленко О. Г. Методологія історії та історіографія у науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – Переяслав-Хмельницький, 2000.

11. Самойленко О. Г. Давньоруські літописи як джерело дослідження в науковій спадщині вчених-істориків Ніжинської вищої школи другої половини XIX ст. // Східні слов'яни. Мова. Історія. Культура. За матеріалами пам'яток писемності XI–XVIII століть. – Ніжин-Київ, 2002. – С. 55–61.

Полоністика в Україні:

Вітольд Владиславович Новодворський

1. Новодворский Витольд Владиславович // Брокгауз Ф., Ефрон И. Новый энциклопедический словарь. – Пг., б.г. – Т. 28. – Стб. 757–758; Историко-филологический институт кн.

Безбородко в Нежине. 1901–1912. Преподаватели и воспитатели. – Нежин, 1913. – С. 40–41; Иконников В. С. Опыт русской историографии: В 2-х т. – Т. 2. – Кн. 2. – К., 1908; Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4-х т. – Т. 4. – М., 1960. – С. 342.

2. Историография истории южных и западных славян. – М.: Издательство МГУ, 1987; Ахмадиев Ф. Н. Изучение европейской историографии в России во 2-й пол. XIX – нач. XX вв. Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук. – Казань, 1987; Бобышев Валерий, Яновский Олег. Международные отношения в Восточной и Центральной Европе XVI в. в интерпритации польской историографии // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – № 2; Бобышев В. И. Международные отношения в Восточной и Центральной Европе X в. в интерпритации польской историографии. Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук. – Мн., 2001; Самойленко О. Г. Методологія історії та історіографія в науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (друга пол. XIX – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2000; Самійленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – 420 с.; Давиденко Ю. М., Самойленко О. Г. Політична історія Польщі в дослідженнях вчених Ніжинської вищої школи наприкінці XIX – на поч. XX ст. // Поляки в Україні. – Ніжин, 2004. – С. 184–189; Перковская Г. А. Развитие исторического образования в университетах России во второй половине XVIII – начале XX в. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ставрополь, 2004.

3. Стельмах Сергій. Історична думка в Україні XIX – початку XX століття. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 176 с.

4. Робинсон М. А. Теоретические основы трудов русских историков-славяноведов начала XX в. // *Историографические исследования по славяноведению и балканистике*. – М.: Издательство «Наука», 1984. – С. 216–239.

5. Nowodworski Witold // *Polski słownik biograficzny*. – T. XXIII. Niemirydz Władysław – Olszak Wacław. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – S. 372–373; Witold Nowodworski. *Istota i zakres powszechnych // Historycy o historii. 1918–1939*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – S. 258–273; Навадворскі Вітольд Уладзіміравіч // *Мысліцелі і асветнікі Беларусі. X–XIX стагоддзі. Энцыклапедычны даведнік*. – Мінск: «Беларуская Энцыклапедыя», 1995. – С. 508–509; Chodyncki K. Sp. prof. W. Nowodworski // W. Nowodworski. *Istota i radanie dziejów powszechnych*. – Wilno, 1924. – S. 5–12 (fot. i spis prac); Dutkiewicz J., Sreniowska K. *Zarys historii historiografii polskiej*. – L., 1959. – S.III, 250, 253; Feldman J. *Udział Polski w badaniach nad historia nowożytna // Kwart. Hist.* – R.51. – 1937. – S. 460; Kamiński S. L. *Wyższe Polskie Kursy Naukowe w Kijowie // Wiad. Bibliogr.* – R.1. – 1917. – S. 87; Konopczyński W. *Rozwój badań nad dziejami Polski nowożytnej 1506–1795 // Kwart. Hist.* – R.51. – 1937. – S. 295; *Księga pamiątowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. – Wilno, 1929; Serejski M. H. *Historycy o historii*. – W., 1966. – K.II (fot.); Tymieniecki K. *Zarys dziejów historiografii polskiej*. – Kr., 1948. – S. 84; Wilczynski J. *Polskie Kolegium Uniwersytetckie w Kijowie 1917–1919 // Pamiętnik Kijowski*. – Londyn, 1963. – K II; *Z murów sw. Katarzyny*. – W., 1933; Zdziechowski M. Prof. W. Nowodworski // *Alma Mater Vilmensis*. – Z.2. – 1924. – S. 21–22 (fot.); *Ateneum Wil.* – 1923. – S. 596–599 (nekrolog K. Chodynckiego); *Słowo*. – 1923. – Nr 266; Mirosław Kowalczyk *Myśl historiozoficzna Witolda Nowodworskiego (1861–1923)*. «*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*» 1986 z. 2 s. 37–53.

6. Jan Zamoyski, jego życie i działalność polityczna. – Petersburg, 1898; Lata szkolne Jana Zamoyskiego // Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny – T. 40. – 1900; окремо, Kraków, 1900. – 31 s.

7. Адам Чарторийський // Русский биографический словарь. – Т. II.

8. Адольф Павинский // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1896. – Кн. 12. – Отд. IV. – С. 125–140.

9. Кароль Шайноха // Вестник и Библиотека Образования. – 1903.

10. Polityczno-społeczne przekonania A. Mickiewicza. (Odczyt wygłoszony w Petersburgu w 50 rocznicę zgonu) // Prawda. – Warszawa. – 1906. – Nr 4–5.

11. Archiwum PAN Oddz. w Krakow.: sygn. PAU W, II, 20, k. 233–234, 238, 246, 258, 297 (Księga protokołów posiedzeń Komisji Historycznej AU); B[ibl.] PAN w Kraków.: rkp. 22805, III, k. 145–161 (Listy W. Nowodworskiego do Jana Łosia).

12. Ожельський (Оржельський) Святослав (1549–1599) – польський громадський діяч, історик, мемуарист часів Стефана Баторія та Сигізмунда III. Автор записок про події часів безкоролів'я, які були перекладені на польську мову В. Д. Спасовичем і увійшли до збірника «Dziejopisowie krajowi» (1856), додаток до якого містить біографію Ожельського, його листи і промови на сеймі.

13. Кунтц Едвард (1889–1950) польський історик, книгознавець, археограф. У 1902 р. закінчив Львівський університет. Член-кореспондент Історико-філологічного відділу Польської Академії Наук. Був директором Бібліотеки Університету в Познані (1919–1926) та Ягеллонського університету в Кракові (1927–1947), редагував Przegląd biblioteczny (1927–1947). Підготував до друку і видав: Sventoslai Orzelski Interregni

Poloniae Libri 1572–1576 (1917), Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta 1581–1585 (1923–1950).

14. Бодуен де Куртене, Ян Нецислав (Іван Олександрович) (1845–1929) – видатний польський і російський вчений в галузі славістики і теоретичного мовознавства, засновник т.з. Казанської і Петербурзької лінгвістичної школи. Був професором Казанського, Дерптського, Петербурзького університетів. Академік Краківської (з 1887) і чл.-кор. Петербурзької (з 1897) АН. Перший розробив теорію фонем і фонетичних чергувань. Розпочинаючи з 1910 р., брав активну участь в політиці та виступав за культурну самостійність Польщі та рівні з російською мовою права на вживання польської мови. Декілька разів був заарештований поліцією. В 1919–1929 рр. був почесним професором Варшавського ун-ту та завідувачем кафедри порівняльного мовознавства. Автор праць із загального, індоевропейського, слов'янського, польського та російського мовознавства, серед них: «Матеріали для південно-слов'янської діалектології та етнографії» (ч. 1–3, 1895–1913), «Порівняльна граматики слов'янських мов...» (1902), «Нарис історії польської мови» (1922) та ін.

15. Пташицький Станіслав Львович (1853–1933) відомий вчений, навчався в Санкт-Петербурзькому університеті, з 1878 р. працював перекладачем при Сенаті. В 1883–1884 рр. у закордонному відрядженні займався слов'янською філологією й архівною справою. В 1884 р. призначений начальником архіву литовської метрики при Сенаті; з 1894 р. був приват-доцентом кафедри слов'янської філології Санкт-Петербурзького ун-ту. Автор численних наукових праць, присвячених польській історії та літературі, історії литовської Русі та взаємин Польщі і Росії: «Средневековые западноевропейские повести» (1892), «Описание книг и актов литовской метрики» (1887), «Иван Федоров, московский первопечатник. Пребывание его во Львове» (1884), «К

вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута» (1895), «К истории Литовского права после третьего статута» (1894), «Dostojnicy Litewscy» (1886), «Mikolaja Reja z Nagłowia Wizerunk. Notatka literacka-bibliograficzna» (1889), «Hermana Schottena. O snocie» (1891).

16. ФЧДОАН, ф. 1105, оп. 1, од.зб. 1374, арк.7.

17. Там само, арк.33.

18. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. – СПб., 1910–1913. – Вып. 1–2.

19. Новодворский В. В. История Англии XVI–XVII ст.: Спец. курс, читанный студентам Нежинского института в 1907 / 08 акад. году. – Нежин, 1908. – 632 с.

20. ФЧДОАН, ф. 1105, оп. 1, од.зб. 1374, арк.61.

21. Там само, арк.56.

22. Там само, арк.41.

23. Там само, арк.61.

24. Новодворский В.В. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса: Опыт историко-критического исследования // Известия Историко-филологического института князя Безбородко. – Нежин. – 1914. – Т. 29. – С. 1–112; 1916. – Т. 31. – С. 113–232; 1918. – Т. 32. – С. 233–300.

25. Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie 1917–1919 // Pamiętnik Kijowski. – Londyn, 1963. – S. 195–214; Roziewicz Jerzy, Leszek Zasztowt. Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie (1917–1919) // Rozprawy z dziejów ówiaty. – 1991. – Т. XXXIV. – S. 9–123.

26. ФЧДОАН, ф. 1105, оп. 1, од. зб. 1374, арк. 137.

27. Там само, арк. 137.

28. Кентржинський Войтех (р.н. 1838), – польський історик, директор відомого львівського інституту Оссолинських, автор праць: «Die Sygier» (1868); «Nazwy miejscowe Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza» (1879); «Katalog rękopisyw biblioteki

Ossolińskich» (1881–1886). Був прихильником теорії автономності слов'ян на землях Центральної Європи до Рейну.

29. Корженевський Йосип (Іосиф) (1797–1863), відомий польський письменник і вчений, був вихователем у домі генерала В. Красинського, завідував бібліотекою Замойських, був професором польської мови та літератури в Кременці, а з 1831 р. – ад'юнктом кафедри латинської мови та римських старожитностей університету Св. Володимира, одночасно викладаючи давню історію та польську літературу; з часом був директором гімназій в Харкові й у Варшаві, візитатором шкіл у Царстві польському, з 1861 по 1863 р. очолював відділ народної освіти.

30. Абрагам Владислав (1860–1941) – польський історик церкви, викладав канонічне право у Львівському ун-ті (1888–1935), автор більше 100 досліджень з церковно-державних відносин у середньовічній та новій Польщі. Одна з головних праць «Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi» («Початок організації латинської Церкви на Русі», 1904), що була першим систематичним дослідженням давнього періоду історії Католицької Церкви в Росії. Із інших зберегли своє значення: «Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII w.» (1860), «Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce» (1887), «Studia wstępne o konkordacie Stolicy Apostolskiej z Rzeczypospolite Polske» (1926), «Zagadnienie kodyfikacji prawa małżeńskiego», 1929 та ін.

31. Шайноха Карл (1818–1868) – видатний польський історик. У юному віці був заарештований за вірш революційно-патріотичного змісту, що підірвало його здоров'я. У своїх працях блискуче змалював образи історичних діячів і передав дух епохи: «Jadwiga i Jagiello», «Dwa lata dziejów naszych» (1846, 1848). По смерті вченого були видані «Dzieła

Karola Szajnochy» (Варшава, 1876–78, в 10 т.) и «Pisma Karola Szajnochy» (Краков, 1887, 2 т.).

32. Павінський Адольф Іванович (1840–96) відомий польський історик. Здобув освіту в Петербурзькому та Дерптському ун-тах, по завершенню якої працював у Берліні під керівництвом Ранке, та в Геттінгені, в історичній семінарії Вайца. Був професором Варшавського ун-ту і керівником Варшавського головного архіву давніх актів. Вивчав внутрішнє життя польського народу і розвиток державного устрою Речі Посполитої, її фінансів і економічного побуту. Найважливішими працями є: «Zur Entstehungsgeschichte des Consulats in den Communen Nord und Mittelitaliens in XI и XII Jahrb.» (1867), «Полабские Славяне в борьбе с немцами» (1871), «Słefan Batory pod Gdańskiem» (1887), «Początki panowania Stefana Batorego» (1877), «Sprawy Prus ksią z ęcych za Żygmunta Augusta w. r. 1566-1568» (1879), «Skarbowo śe w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego» (1881), «Mazowsze» (1896).

33. Реппель (Рьоппель) Ріхард (1808–1893) – німецький історик, професор ун-тів в Галле і в Бреславлі; був членом ерфуртського парламенту і пруської палати депутатів. Під впливом дружини, варшав'янки, почав вивчати польську історію. Подав перший критичний огляд давньої історії Польщі, що базувався на широкому колі джерел (до кінця XIII ст.), у праці «Geschichte Polens» (Гота, 1841; пол. пер., Львов, 1879). Не поділяв поглядів Лелевеля і його учнів. Із нової історії Польщі видав дві монографії: «Polen um die Mitte des XVIII Jahrhunderts» (1876), у якій висвітлив внутрішню історію Польщі за Августа III та історію реформи Чарторийських, і «Das Interregnum. Wahl und Krönung von Stanislaw August Poniatowski» (1892), насичену фактичним матеріалом. Із інших праць: «Die Grafen von Habsburg» (1832), «Die orientalische Frage in ihrer geschichtlichen Entwicklung» (1854), «Chronica domus Savensis

aus der Handschrift herausgegeben und erl ä utert» (1854), «Ueber die Verbreitung des magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten polnischen Reichs ostw ä rts der Weichsel» (1857).

34. Новодворский В. В. Новейшее исследование об упадке Польши в XI ст. // Известиях Отделения русского языка и словесности императорской АН. – 1900. – Т. 5. – Кн. 2. – С. 735–745; його ж. Разыскивания польских учёных в римских архивах и библиотеках // Известиях Отделения русского языка и словесности императорской АН. – 1901. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 346–353.

35. Nowodworski W. Ryszard Roppel i stanowisko jego w dziejopisarstwie polskim // Charitas. – 1894.

36. Nowodworski W. Adolf Pawinski // Glos. – 1896. – R. 11.

37. Nowodworski W. Dziejopisarstwo polskie w XIX w. // Prawda. – 1901. – R. 21.

38. Смоленський Владислав (1851–1926), польський історик, закінчив юридичний ф-т Варшавського ун-ту. Праці вченого вирізнялися шириною поглядів, ґрунтовністю оброблення та фактичною повнотою. Головні праці: «Stan i sprawa Żydów polskich w XVIII w.» (1876), «Mazowiecka szlachta w poddaństwie proboszczów polskich» (1878), «Drobna szlachta w Krolestwie Polskiem» (1879), «Sw. Stanislaw w świetle najnowszej krytyki historycznej» (1878), «Pyrrzs de Varille» (1880), «Szlachta w świetle własnych opinij» (1880), «Szlachta w świetle opinij XVIII w.» (1881), «Wiara w Życiu społeczeństwa polskiego w epoce jezuickiej» (1883), «Kuznica Kołatajowska» (1885), «Szkoly historyczne w Polsce» (1886), «Waleryan Kalinka» (1887), «Kazimierz Sarochowski» (1889), «Przewrot umysłowy w Polsce wieku XVIII» (1891), «Ostatni rok sejma wielkiego» (1896).

39. Корзон Тадеуш (1839–1918) – польський історик, представник варшавської історичної школи, дійсний член Краківської АН (1902). Закінчив Московський ун-т (1859). За

участь у польських патріотичних маніфестаціях висланий до Оренбургу, у 1869 р. повернувся до Варшави. Займався дослідженням економічної історії Польщі. Головні праці: «Внутренняя история Польши при Станиславе Августе» (т. 1–6, 1897–98), «Dola i niedola Jana Sobieskiego» (т. 1–3, Kr., 1898), «Kościuszko» (Kr., [b. z.]).

40. Новодворский В. В. Несколько слов о направлениях в современной историографии (Вступительная лекция, читанная в Университете Св. Владимира) // Киевские университетские известия. – 1909. – № 5. – С. 1–20.

41. Там само. – С.19–20.

42. Там само. – С.20.

43. Стельмах С. Вказ. пр. – С.142.

44. Новодворский В. В. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования // Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Т. 30–32. – Нежин, 1914–1918. – С. 1–300.

45. Там само. – С. 1–2.

46. Там само. – С. 231.

Список праць В. В. Новодворського

1894 рік

1. Ryszard Roppel i stanowisko jego w *dziejopisarstwie polskim* // W.Charitas. *Księga zbiorowa* wydana na rzecz R-k Towarzystwa *Dobroczynności przy kościele sw. Katarzyny w Petersburgu*. Petersburg, 1894. – S. 347–357.

1896 рік

2. А. И. Павинский (Некролог) // Журнал Министерства Народного просвещения. 1896. Ч. 308. Декабрь. Современная летопись. – С. 125–140.

3. Adolf Pawiński // *Głos*. 11:1896. Nr 37. – S. 868–872.

1897 рік

4. Ukraina XVI wieku w *świecie badań* Al. Jablonowskiego // *Ateneum*. T.3: 1897 (og.zb. T.87). – S.346–365.

1898 рік

5. Feudalizm czyli lennictwo // *Wielka Encyclopedia Powszechna Ilustrowana*. T. 21–22. Warszawa, 1898. – S. 319–325.

6. Jan Zamojski. Jego *życie i działalność* polityczna. Zarys biograficzny. Petersburg. Kazimierz Grendyszynski, 1898. Druk W. L. Anczyca w Krakowie. – 98 s, tabl. 1. *Życiorysy Sławnych Polaków*. Nr 5. Rec. Zdziarski Stanisław. *Ateneum*. T.2: 1902. – S. 229.

1899 рік

7. Czarniecka Góra. Stan Zakładu // *Glos*. 14:1899. Nr 38. – S. 810 [W dziale:] Z różnych stron. Petersburg.

8. Katolickie Towarzystwo *Dobroczynności*, jego rozwój i wady/) *Glos*. 14:1899. Nr 22. – S. 524–525 [W dziale:] Z różnych stron. Petersburg.

9. *Kościół św. Katarzyny* – Prowodyrzy parafialni – Szkoły i byt nauczycieli – Wady administracji szkolnej – Obchów Mickiewiczowski // *Glos*. 14:1899. Nr 12. – S. 286 [W dziale:] Z różnych stron. Petersburg. Підпис: Dolski.

10. Opowieść o naszych znakomitościach // *Glos*. 14:1899. – S. 68–69 [W dziale:] Z różnych stron. Petersburg. Підпис: „m”.

11. Rec.: *Poradnik dla samouków*. Cz.2. I. Nauki Filologiczne. II. Nauki historyczne. Pod red. Piotra Chmielewskiego, Ludwika Krzywickiego i Adama Machrburga. (*Historia powszechna. Historia polska*). Warszawa, 1899. // *Glos*. 14:1899. Nr 48. – S. 960–961; Nr 49. – S. 976–979.

1900 рік

12. Lata szkolne Jana Zamojskiego // *Spraw z Czyn. I Pos. AU w Krak.* 1900. – T.5. – Nr1. – S. 15–16.

13. Lata szkolne Jana Zamojskiego // *Rozpr. Wydz. Hist.-Filoz. AU.* – T.40. – Kraków, 1900. – S.143–173. Окреме видання:

Kraków, 1900. – 31 s. Rec.: Karbowski Antoni // Kwart. Hist. 14:1900. – S. 676-677; Przeg. Tyg. 1904. Nr 8. – S.

14. Nowejsze izsledowanie ob upadkie Polski w XI st. Rec.: (Ketrzynski Stanisław: Kazimierz Odnowiciel. Kraków, 1899.) // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – 1900. – Т. 5. – Кн. 2. – С. 735–745.

15. Rec.: Zakrewski Wincenty: Historia nowożytna w zarysie. Wyd. 2. Petersburg, 1899 // Prawda. 20:1900. Nr11. – S.125–126; Nr12. – S.140.

1901

16. Akademia Krakowska. Kal. Katol. 6:1901. – S.38-48.

17. Dziejopisarstwo polskie w XIX w. // Prawda. 21:1901. Nr14. – S. 174–175; Nr15. – S. 186–187.

18. Rec.: Kochanowski Jan Karol: Kazimierz Wielki. Zarys zywota i panowania. Warszawa, 1899 // Prawda. 21:1901. Nr 8. – S. 103–104.

19. Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. 1901. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 349–350.

20. Rec.: Kochanowski Jan Karol: Witold, wielki ksiaze litewski. Lwow, 1900 // Prawda. 21:1901. Nr9. – S.116–117.

21. Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. 1901. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 351–353.

22. Razyskanija polskich uczenych w rimskich archiwach i bibliotekach (Korzeniowski Jozef: Analecta romana. Kraków, 1894; Abracham Wladisław: Sprawozdanie z poszukiwan w archiwach i bibliotekach rzymских w latach 1896-1897 i 1897-1898. Kraków, 1899) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. 1901. – Т.6. – Кн. 3. – С. 346–349.

1902

23. Феодализм. VII. Феодализм в Польше // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1902. – Т. 35. – С. 548.

24. Lappo I.I.: Wielikoe Knjazestwo Litewskoe za wremia ot zakljuczenija unii do smerti Stefana Batorija (1569–1586). Т. I. S. Peterburg, 1901 // Kwart. Hist. 16:1902. – S. 331–341.

25. Polska a Moskwa na początku XVII w. w najnowszej literaturze historycznej // Prawda. 22:1902. Nr41. – S.489–490.

26. Postanowienie na sejmiku zmudzkiej roku 1576 marca 28 dnia // Kwart. Hist. 16:1902. – S. 457–458.

27. Rec.: Smolenski Wladyslaw: Pisma historyczne. Т. 1–3. Krakow, 1901 // Prawda. 22:1902. Nr15. – S. 176–177.

1903

28. Царство Польское // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1903. – Т.37. – С. 819–826.

29. Цереквицкие привелегии // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1903. – Т. 38 а. – С. 53.

30. Четырехлетний сейм // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Эфрон. СПб., 1903. – Т. 38 а. – С. 741–744.

31. Чиншевая шляхта // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Эфрон. СПб., 1903. – Т. 38 а. – С. 849.

32. Jak powstała monarchia litewska? // Prawda. 23:1903. Nr1. – S. 6–7.

33. Karl Szajnocha. Wydajuszcziesja nowejsze istoriki 8. Wiestnik i Biblioteka Samoobrazowanija. 1903. G.1. Nr 45. – S. 6–7.

34. Шайноха Карл // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1903. – Т. 39. – С. 98–99.

35. Шляхта // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1903. – Т. 39. – С. 717–720.

1904

36. Борьба за Ливонию между Москвой и Речью Посполитой (1570–1582): историко-критическое исследования. – СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1904. або Записки Историко-филологического факультета Санкт-Петербургского университета. Часть 72.

Rec.: Manteuffel Gustaw // Kwart. Hist. 21:1907. – S. 508–519.

37. Ян Альбрехт // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1904. – Т. 41. – С. 693.

1905

38. Чарторыжский князь Адам Адамович (Адам Юрий) // Русский биографический словарь. Т.11 (Чаадаев-Цветков). – СПб., 1905. – С. 58–36.

39. Rec.: Jensen Alfred. Svenska bilder i polska vitter hetem. Naogra fnteckningar af... Stockholm, 1904 // Przeg. Hist. T.1:1905. – S. 122–123.

40. Rec.: Storozenko A.V. Stefan Batorij I dniewprowskie kozaki. Izslidowaniya, pamjatniki, dokumenty i zamietki. Kiew, 1904 // Przeg. Hist. T.1:1905. – S. 118–120.

41. Rec.: Westrin Theodore. Om Czestochowa Klosters belagring of Karol X Gustaws trupper 1653. Historisk Tidskrift. 1904. T. 24 // Przeg. Hist. T.1:1905. – S. 120–122.

1906

42. Polityczno-spoleczne przekonania A. Mickiewicza. (Odczyt wygl. w piecdziesiata rocznice zgonu poety) // Prawda. 26:1906. Nr4. – S. 41–45; Nr 5. – S. 65–67.

43. Przegląd historiografia rosyjskiej (1901–1904) // Przeg. Hist. T.2:1906. – S. 247–258, 403–417.

44. Rec.: Sierzputowski Nadeusz. Pierwsza proba reformy politycznej w Polsce. Szkic historyczny z końca XVII stulecia. Warszawa, 1905 // Prawda. 26:1906. Nr11. – S. 138.

1908

45. Лекции по истории Англии в средние века. История Англии в XVI–XVII ст. Спец. курс, читанный студентам III курса 1907–1908 акад. год. Историко-Филологического института кн. Безбородко. Т. 1-2. Нежин, 1908. – 786 с.; 632 с.

1909

46. Из биографии канцлера Яна Замойского. (Страничка из жизни польского гуманиста) // Журнал Министерства Народного просвещения. – 1909. Новая серия. Ч. 20. Апрель. Отделение наук. – С. 270–307.

47. Несколько слов о направлениях в современной историографии. Вступительная лекция, читанная в Университете св. Владимира // Университетские известия. Киев, 1909. Май. – С. 1–20.

1910

48. Феодализм в Польше // Феодализм. Статьи профессоров И. Гревса, Н.К[ареева], Д. Петрушевского и др. СПб., 1910. – С. 154–155.

49. [Glos w dyskusji nad referatami: Ludwika Finkla, Tadeusza Grabowskiego, Wilhelma Bruchnalskiego i Wiktora Czermaka] // Pamietnik Zjazdu historyczno-Literackiego imienia Mikolajaja Reja w Krakowie dnia 1–4 lipca 1906 roku. Krakow, 1910. – S. 30–31, 43–44, 84, 118–119, 253–254, 260.

50. Польша, Швеция и Дания в царствование польского короля Стефана Батория // Журнал Министерства Народного просвещения. – 1910. Новая серия. Ч. 30. Ноябрь. Отделение наук. – С. 1–60.

1911

51. Stosunki Rzeczypospolitej ze Szwecja i Dania za Batorego // Przeg. Hist. T.12:1911. – S. 11–30, 165–184, 308–324.

Rec.: Kuntze E[dward] // Kwart. Hist. 26:1912. – S. 345–346.

1914

52. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования. – Нежин, 1914. – 300 с.

53. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования // Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1914. – Т. 29. – 112 с.

54. История Западной Европы в начале нового времени. [Происхождение политического и социально-экономического строя, средневековая культура, религиозная жизнь, гуманизм]. Пособие, изданное исключительно для студентов Киев. Коммерч. Ин-та. – Киев: Общество взаимопомощи студентов Киев. Коммерч. Ин-та, 1914. – 188 с.

1916

55. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования // Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1916. – Т. 31. – С. 113–232.

1917

56. Marks jako filozof // Przeg. Nauk. i Pedag. 1917. – S. 202–219, 254–274.

57. Rec.: Starczewski Eugenius. Moznowładztwo polskie na tle dziejów. T. 2 // Czasy saskie. Kijow 1916-1917 // Wiad. Bibliograf. 3:1917. – S. 73–74.

1918

58. Исторический материализм. Доктрина Маркса и Энгельса. Опыт историко-критического исследования // Известия историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. – Нежин, 1918. – Т. 32. – С. 233–300.

1919

59. Lata szkolne Jana Zamojskiego // Teka Zamojsk. 2:1919. Nr 5. – S. 65–68.

1922

60. Wilno na tle dziejów Litwy. (Rys history) // Ziemia. 7:1922. Nr 5. – S. 156–162, il.

1924

61. Istota i zadanie dziejow powszechnych // Księg. Stow. Naucz. Pol. w Wilnie. – 42 s., nlb. 1, tabl. 1.

1966

62. Istota i żądanie dziejow powszechnych // Serejski Marian Henryk. Historycy o historii. T. 2: 1918–1939. – Warszawa, 1966. – S. 258–273.

2010

63. Ливонский поход Ивана Грозного. 1570–1582 / В. Новодворский. – М.: Вече, 2010. – 336 с.: ил. – (Тайны Земли Русской).

Бібліографія життя та діяльності

В. В. Новодворського

1. Ахмадиев Ф.Н. Изучение европейской историографии в России во 2-й пол. XIX – нач. XX вв. Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук. – Казань, 1987.

2. Бобышев Валерий, Яновский Олег. Международные отношения в Восточной и Центральной Европе XVI в. в интерпретации польской историографии // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1999. – №2;

3. Бобышев В. И. Международные отношения в Восточной и Центральной Европе X в. в интерпретации польской историографии. Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук. – Мн., 2001;

4. Давиденко Ю. М., Самойленко О. Г. Політична історія Польщі в дослідженнях вчених Ніжинської вищої школи наприкінці XIX – на поч. XX ст. // Поляки в Україні. – Ніжин, 2004. – С. 184–189;

5. Иконников В. С. Опыт русской историографии: В 2-х т. – Т. 2. – Кн. 2. – К., 1908;

6. Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине. 1901–1912. Преподаватели и воспитанники. – Нежин, 1913. – С. 40–41;

7. Историография истории южных и западных славян. – М.: Издательство МГУ, 1987;

8. Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4-х т. – Т. 4. – М., 1960. – С. 342.

9. Навадворскі Вітольд Уладзіміравіч // Мысліцелі і асветнікі Беларусі. X–XIX стагоддзі. Энцыклапедычны даведнік. – Мінск: «Беларуская Энцыклапедыя», 1995. – С. 508–509;

10. Новодворский Витольд Владиславович // Блокгауз Ф., Ефрон И. Новый энциклопедический словарь. – Пг., б.г. – Т. 28. – Стб. 757–758.

11. Перковская Г. А. Развитие исторического образования в университетах России во второй половине XVIII – начале XX в. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ставрополь, 2004.

12. Робинсон М. А. Теоретические основы трудов русских историков-славяноведов начала XX в. // Историографические исследования по славяноведению и балканистике. – М.: Издательство «Наука», 1984. – С. 216–239.

13. Самойленко О.Г. Методологія історії та історіографія в науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (друга пол. XIX – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2000. – 19 с.;

14. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – 420 с.;

15. Стельмах Сергій. Історична думка в Україні XIX – початку XX століття. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 176 с.

16. Chodyncki K. Sp. prof. W.Nowodworski // W.Nowodworski. Istota i żądanie dziejow powszechnych. – Wilno, 1924. – S. 5–12 (fot. i spis prac);

17. Dutkiewicz J., Sreniowska K. Zarys historii historiografii polskiej. – L., 1959. – S.III, 250, 253;
18. Feldman J. Udział Polski w badaniach nad historia nowożytna // Kwart. Hist. – R. 51. – 1937. – S. 460;
19. Kaminski S.L. Wyzsze Polskie Kursy Naukowe w Kijowie // Wiad. Bibliogr. – R. 1. – 1917. – S. 87;
20. Konopczynski W. Rozwój badań nad dziejami Polski nowożytnej 1506–1795 // Kwart. Hist. – R. 51. – 1937. – S. 295;
21. Kowalczyk, Mirosław. Myśl historiozoficzna Witolda Nowodworskiego (1861–1923) // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. – 1986. – Z. 2. – S. 37 – 53.
22. Księga pamiątowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. – Wilno, 1929;
23. Nowodworski Witold // Polski słownik biograficzny. – T. XXIII. Niemirycz Władysław – Olszak Waław. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978. – S. 372-373;
24. Nowodworski, Witold. Istota i zakres powszechnych // Historycy o historii. 1918 – 1939. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – S. 258 – 273;
25. Serejski M.H. Historycy o historii. – W., 1966. – K.II (fot.);
26. Tymieniecki K. Zarys dziejów historiografii polskiej. – Kr., 1948. – S. 84;
27. Wilczyński J. Polskie Kolegium Uniwersytetckie w Kijowie 1917–1919 // Pamiętnik Kijowski. – Londyn, 1963. – K. II;
28. Z murow sw. Katarzyny. – W., 1933;
29. Zdziechowski M. Prof. W. Nowodworski // Alma Mater Vilmensis. – Z. 2. – 1924. – S. 21 – 22 (fot.);
30. Ateneum Wil. – 1923. – S. 596–599 (nekrolog K. Chodynickiego);
31. Slowo. – 1923. – Nr 266;

РОЗДІЛ IV

Вищі навчальні заклади Ніжина у ХХ столітті

1. ФЧОДАН. – Фонд 6121. – Оп. 2. – Од. зб. 3301. – Арк. 4.
2. Детальніше про життя і творчість вченого див.: Самойленко Г. В. Євген Антонович Рихлик. Біобібліографічний покажчик, – Ніжин, 1993. – С. 3–15.
3. Сборник Отделения русского языка и словесности. АН СССР. – 1928. – Т. 101. – №3. – С. 299–305.
4. Україна. – 1927. – №5. – С. 167–173.
5. Там само. – С. 167.
6. Україна. – 1917. – Кн. 1–2. – С. 46–83.
7. Україна. – 1914. – Кн. 1–2. – С. 104–115.
8. Пыпин А. История русской этнографии. Т. III. – СПб, 1891. – С. 244.
9. Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. Ч. П. – К., 1929. – С. 54–63.
10. Збірник заходознавства. -К.: вид. ВУАН, 1929. – С. 66–98.
11. Записки НІНО. -1928.- Кн. VIII. – С. 145–158; 1929; Кн. IX. – С. 211–262.
12. ФЧОДАН. – Фонд 6121. – Оп. 1. – Од. зб. 106. – Арк. 10–10 зв.
13. Записки НІНО. – 1929. – Т. IX. – С. 261–262.
14. Червоний шлях. – 1928. – Кн. 9–10. – С. 267.
15. Червоний ШЛЯХ. – 1928. – Кн. 6. – С. 216.
16. Ємельянов В. З коготи нескорених // Просвіта: Орган товариства Ніжин, пед. ін-ту. – 1993. – № 1(2) – С. 1,4

РОЗДІЛ V

Музиканти польського походження і їх місце у розвитку культури Ніжина

1. ЦДАЛМ, ф. 374, оп.1, од. зб. 34.

2. Шамаєва К. І. Музиканти-поляки з Волині // Житомирщина на зламі тисячоліть (Наук. зб. – Т. 21. – Житомир, 2000. – С. 334 – 337.
3. Проценко Ф. Д. Мистецькі спомини. – Ніжин, 1993. – С. 37;
4. ВАЧОН, ф. 1367, оп.1, од. зб. 518, арк. 26; од. зб. 78, арк. 24; од. зб. 411, арк. 33.
5. Гинзбург Л. История виолончельного искусства. Кн. 2. – М., 1957.
6. Проценко Ф. Д. Мистецькі спомини. – Ніжин, 1993. – С. 18.
7. Ляшенко Т. В. Музично-освітня діяльність громадсько-культурних товариств Чернігівщини (перша третина ХХ століття). Навчальний посібник. – Ніжин, 2010. – С. 46.
8. Русская музыкальная газета. – 1910. – № 22/23. – С. 577;
9. Мистецтво України. Бібліографічний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1997. – С. 117.
10. ЦДАЛМ, ф. 374, оп.1, од. зб. 20.
11. Самойленко Г.В. Театральне та музичне життя Ніжина XVII–XX ст. – Ніжин, 1995.
12. Лазаренко А.Н. Воспоминания о дореволюционном Нежине. – Из архиву автора статті.
13. Проценко Ф. Мистецькі спомини. – Ніжин, 1993. – С. 25.
14. Сам Б. Вержиківський у довідці про свою роботу писав 28 червня 1928 р.: «До 1922 г. служил в качестве дирижера в кино, находившегося в ведении Нежинского Наробраза. С 1922–1923 г., с переходом кино в ведение Киевского отдела ВУФКУ служил в качестве администратора-дирижера. С 1923–1924 г. в качестве арендатора. С переходом кино к арендатору Сербиновичу служил у него в качестве дирижера до 1-го сентября 1925 г. С 1 сентября по 18 января 1926 г. – безработный.

Уволен был Сербиновичем ввиду сокращения оркестра. С 18 января 26 года по 1 октября (до ликвидации) в коллективе «Музтеас» при Нежин. Комбарбен служил в качестве уполномоченного коллектива. С 1-го октября поступил на службу в Нежин. Политос в качестве администратора зимнего театра «Нардом» и прослужил до 20 января 1927 г. до закрытия Нардома Политосом. С 1-го февраля 1927 г. поступил на службу в Нежин. Держкино в качестве руководителя оркестра, где и служу по настоящее время».

15. Червоне слово. – 1921. – 21 липня. – № 118.
16. ФЧОАН. – Ф. 598. – Оп.1. – Од. зб. 667. – Арк. 28.
17. Проценко Ф. Мистецькі спомини. – Ніжин, 1993. – С. 41.
18. Нове село. – 1926. – 14 липня. – № 53 (70).
19. Там само.
20. ФЧОАН, ф. Р61, оп. 2, од.зб. 47, арк. 5.

РОЗДІЛ VI

Театральне життя Ніжина і місце в ньому родини Лучицьких

1. Из листа О. Писаревського до директора театрального музею П. Руліна від 20 лютого 1934 року. Запоріжжя. – Архів автора.
2. Самарская газета. – 1898 р. – 18 апреля.
3. Из листа К. Лучицької від 20 листопада 1967 р. – Архів автора.
4. Из листа О. Писаревського до директора театрального музею П. Руліна від 20 лютого 1934 року. Запоріжжя. – Архів автора.
5. Театр и искусство. К юбилею Б. Л. Оршанова-Лучицкого // Коммунистическая жизнь. – г. Бузулук, 1921. – 7 августа. – № 165 (734).

6. ВЧОАН. – Ф.598 (393). – Оп. 1. – Од. зб.711. – Арк. 84.
7. Автобіографія К. Л. Лучицької від 15 березня 1954 р. – Архів автора.
8. Самойленко Г. В. Ніжинський драматичний театр ім. М. М. Коцюбинського. – Ніжин, 1996. – С. 7–8.
9. Анкета актора і режисера Лучицького-Данченка В. Л. – Архів автора.
10. Самойленко Г. В. Ніжинський драматичний театр ім. М. М. Коцюбинського. – Ніжин, 1996. – С. 41.
11. Філіпченко Г. Пісня над Перекопом // Музика. – 1970. – 1 січня.
12. Анкета актора і режисера Лучицької К. Л. – Архів автора.
13. Лист П. Тичини до Київської обласної державної естради. 8 жовтня 1939 р. – Архів автора.
14. Звернення діячів культури. 23 листопада 1939 р. – Архів автора.
15. Автобіографія К. Л. Лучицької від 15 березня 1954 р. – Архів автора.
16. Самойленко Г. В. Ніжинський драматичний театр ім. М. М. Коцюбинського. – Ніжин, 1996. – С. 37.
17. Радянський Ніжин. – 1945. – 20 жовтня.
18. Деснянська правда. – 1950. – 19 липня.
19. Самойленко Г. В. Ніжинський драматичний театр ім. М. М. Коцюбинського. – Ніжин, 1996. – С. 5–44.
20. Особистий архів В. А. Козицького, Ю. В. Терещенка. Машинопис, 1969. – С. 89.
21. Більшовик Ніжинщини. – 1938. – 16 лютого.
22. Це останній приїзд актора, бо через деякий час він був репресований.
23. Із розповіді Т.В. Кортикової авторові роботи.
24. Із листа М. Асланової до А. Лучицької від 4 травня 1974 р. – Архів автора.

25. ВЧОАН. – Ф. 7308. – Оп. 1. – Од. зб. 38. – Арк. 8. Звіт про діяльність театру за 1952 р.
26. Радянський Ніжин. – 1954. – 10 лютого.
27. Астров М. «Дочка прокурора» // Радянський Ніжин. – 1954. – 12 травня.
28. Радянський Ніжин. – 1958. – 15 жовтня.
29. Із листа Б. Д. Тріскера – А. Б. Лучицькій від 18 листопада 1974 р. – Архів автора.

РОЗДІЛ VII

Ніжин і ніжинці ХХІ ст. в українсько-польських відносинах

1. Поляки в Ніжині. Біографічний довідник. – Ніжин, 2015. – 232 с.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I

Основні етапи розвитку польсько-українських культурних контактів у Ніжині..... 5

РОЗДІЛ II

Місце поляків у історії
Ніжинської вищої школи (1820–1875) 27

Поляки і ніжинські ліцеї..... 35

РОЗДІЛ III

Історико-філологічний інститут кн. Безбородька в
Ніжині і Варшавський університет (1875–1919) 44

Полоністика в Україні: В. В. Новодворський 61

РОЗДІЛ IV

Вищі навчальні заклади Ніжина у XX столітті..... 72

РОЗДІЛ V

Музиканти польського походження в
розвитку культури Ніжина..... 88

РОЗДІЛ VI

Театральне життя Ніжина і місце в ньому
родини Лучицьких..... 103

РОЗДІЛ VII

Ніжин і ніжинці ХХІ ст. в
українсько-польських відносинах..... 171

ЛІТЕРАТУРА..... 184

Наукове видання

**Самойленко Григорій Васильович,
Самойленко Олександр Григорович**

**ПОЛЯКИ В НІЖИНІ
ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ МІСТА
(XVII–XXI століття)**

Монографія

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк
Літературне редагування – кандадат філологічних наук,
доцент В. М. Пугач

При оформленні обкладинки використано фрагмент гравюри польського художника та ілюстратора Броніслава Подбельського "Niezyp", виконаної за мотивами літографії Бореля

Підписано до друку 14.05.19	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Cambria	Ум. друк. арк. 11,85	Тираж 300 пр.
Замовлення № 48	Обл.-вид. арк. 8,96	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.